

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2019

Mgr. Radomyr Mokryk

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Seminář nejnovějších dějin

Diplomová práce Mgr. Radomyr Mokryk

Hnutí na obranu lidských práv v Československu a na Ukrajině na konci sedmdesátých let 20.
století

Human rights movement in Czechoslovakia and Ukraine at the end of the 1970s.

Praha, 2019

Vedoucí práce PhDr. Mgr. Ondřej Vojtěchovský Ph.D.

Na tomto místě bych chtěl poděkovat PhDr. Mgr. Ondřeji Vojtěchovskému, Ph.D. z Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy za vedení mé diplomové práce, projevenou trpělivost, důslednost a za odborné konzultace.

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci zpracoval samostatně a vyznačil v ní veškeré použité zdroje informací.

V Praze, dne 1. června 2019

Radomyr Mokryk

Anotace

V předkládané diplomové práci zpracovávám téma začátku lidskoprávního hnutí v sedmdesátých letech 20. století v sovětské Ukrajině a Československu po podepsání závěrečného aktu konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách 1. srpna 1975. Diplomová práce je pokusem komparativní analýzy dvou lidskoprávních hnutí v Československu a v sovětské Ukrajině na příkladu dvou lidskoprávních skupin: Ukrajinské helsinské skupiny a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných v Československu. Studie se zaměřuje na tři hlavní tematické okruhy: vývoj společnosti ve vymezeném období, aktivity helsinských skupin v historickém kontextu a biografie zakladatelů těchto hnutí.

Klíčová slova: Lidská práva; Helsinské hnutí; disent; opozice; Sovětský svaz; normalizace; Československo

Abstract

This thesis deals with the topic of the human rights movement in Ukraine and Czechoslovakia after signing the final act of the conference on security and cooperation in Europe in Helsinki 1975. The thesis is an attempt of a comparative analysis of these two human rights movements in the late 1970s, based on two concrete groups: Ukrainian Helsinki Group and Committee for the Defense of the Unjustly Prosecuted. The research focuses on the comparison of the social context for the dissent activity, the historical circumstances and the activities of the human rights groups. Particular attention is paid to the life stories of the actors of human rights movement and efforts to explore some common features in biographies of these personalities.

Key words: Human rights; Helsinki movement; dissent; opposition; Soviet Union; Normalization; Czechoslovakia

Seznam použitých zkratk.

UHS – Ukrajinská helsinská skupina

VONS – Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných

KBSE – Konference bezpečnosti a spolupráce v Evropě

VDLP – Všeobecná deklarace lidských práv

ROPCiO – Ruch obrony czlowieka i obywatela

OSN Organizace Spojených Národů

USSR – Ukrajinská sovětská socialistická republika

NKVD – Narodnyj komissariat vnutrennych del

UPA – Ukrajinská povstalecká armáda

Obsah

Úvod.....	8
1.Společnost.....	16
1.1.Československá společnost.....	16
1.2.Společnost v Ukrajinské sovětské socialistické republice.....	21
2.Lidská práva: Západ proti Východu.....	31
2.1. Helsinská konference a koncept lidských práv.....	31
2.2. Ukrajinská helsinská skupina.....	35
2.3. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných.....	44
3. Cesta k disentu: biografie zakladatelů lidskoprávních skupin.....	53
3.1. Ukrajinská helsinská skupina.....	53
3.2.Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných.....	70
3.3. Komparativní analýza UHS a VONS.....	87
Závěr.....	96
Bibliografie.....	100

Úvod

Helsinská konference v roce 1975 se snad poprvé v průběhu studené války stala polem přímé konfrontace dvou opačných světových názorů co se týče chápání podstaty lidských práv. Závěrečný akt v Helsinkách byl rovněž součástí mnohem širšího kontextu, než pouze ujednáním o podstatě lidských práv. Účastníci konference měly za cíl vypracovat nový prostor pro širší spolupráci, který by byl přijatelný pro všechny strany. Pohledy liberálně demokratického a komunistického tábora se ale podstatně lišily. Výsledkem byl diplomatický souboj ohledně základních principů mezinárodního právního řádu.¹ Rozlišnost v přístupech se nejvíce promítla právě u tzv. „Třetího koše“ Závěrečného aktu, který se bezprostředně týkal lidských práv. Zapadní chápání, které již bylo zakotveno v Obecné deklaraci lidských práv OSN z roku 1948, se nesesetkalo s pochopením ze sovětské strany. Rozdíly byly založeny v samotné ideologické podstatě politických systémů – které se zakládaly na liberálně – demokratických anebo socialisticko-komunistických ideologických principech. Buď jsou člověk a jeho práva uznávána za nejvyšší hodnotu, a těmto hodnotám je (alespoň teoreticky) podřízená činnost státu, anebo naopak zájmy jedince nejsou tak důležité jako prospěch třídy jako celku, a tedy de facto státu. Jednání, která trvala dva a půl roku, nakonec skončila kompromisem – Sovětský svaz získal to, co pro sebe považoval tehdy za nejdůležitější – uznání všech poválečných hranic a princip nevměšování se do vnitřních záležitostí. Západ naopak prosadil důležitý princip respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody myšlení, svědomí, náboženství nebo přesvědčení.

Podpis Závěrečného aktu v Helsinkách 1. srpna 1975 nastartoval v celém východním bloku lidskoprávní hnutí. Disent, který do té doby měl v každé zemi různé podoby, dostal nyní společnou platformu, nástroj, který mohl v zákonné rovině využít pro tlak na státní orgány v otázkách dodržování základních lidských práv. Jako první vznikla helsinská skupina v Moskvě v čele s J. Orlovem, vzápětí následovala Ukrajinská helsinská skupina vedená M. Rudenkem. Skupiny se organizovaly i v dalších republikách Sovětského svazu – Litevské, Arménské, Gruzínské. Stejně reagovali aktivisté i v satelitních zemích – v Československu vznikla Charta 77 a následně Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, v Polsku – ROPCiO.

---

¹ Morgan, Michael Cotey: The Final Act: Princeton, Oxford, 2018. p.6

Země s odlišnou historií, tradicí opozičního hnutí, i sociálními poměry se v smyslu disidentského hnutí dostaly do jisté společné roviny – roviny lidských práv, a to v jejich „západním“ chápání. Koncept lidských práv jako nástroj opozičního hnutí byl vnímán v různých zemích odlišně. Uvnitř Sovětského svazu se většina pozornosti dostávala národnostním otázkám (zřejmou výjimkou byla Rusové), naopak v Polsku a Československu se aktivisté věnovali lidským právům v obecnějším smyslu tohoto pojmu.

Diplomová práce je pokusem o komparativní analýzu lidskoprávního hnutí v Ukrajinské sovětské socialistické republice a Československu v období po podepsání Helsinského finálního aktu. Lidskoprávní hnutí jako součást opozičního hnutí ve státech východní Evropy a SSSR mělo různé podoby, právě Helsinská konference nasměrovala tato hnutí to společné roviny i formy, a sice helsinských skupin (i když názvy samotných skupin se mohly v různých státech lišit). Tyto skupiny definovaly vlastní cíle, metody i sféry působení ve svých prohlášeních. Tato studie na příkladu dvou takových skupin, Ukrajinské helsinské skupiny a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných v Československu, porovnává lidskoprávní hnutí v těchto dvou zemích. Ve své studii se věnuji různým aspektům lidskoprávního hnutí: sociokulturnímu kontextu doby, chápání lidských práv v těchto dvou státech, aktivitám skupin. Stěžejným úkolem je prozkoumat „cestu do disentu“ konkrétních aktérů lidskoprávního hnutí v Československu a v sovětské Ukrajině v širším historickém i sociokulturním kontextu. Tato studie je příspěvkem k dějinám Československa a Ukrajiny a snahou poukázat jak na společné rysy v tomto období v dějinách obou zemí, tak i zdůraznit specifické charakteristiky, které byly přítomny jen v té či oné zemi. Diplomová práce může být vnímána rovněž v širším kontextu jako pokus o srovnání lidskoprávního hnutí jako jistého fenoménu ve východní Evropě v sedmdesátých letech a jeho odlišnosti uvnitř a za hranicemi SSSR na příkladu dvou lidskoprávních skupin: Ukrajinské helsinské skupiny (uvnitř SSSR) a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (za hranicemi SSSR). Jako konkrétní případy pro bezprostřední srovnání jsou zvoleny dvě skupiny: deset členů zakladatelů UHS a deset spoluzakladatelů VONS, na které byla uvalena vazba při první vlně zatýkání v roce 1979, kteří jsou v historiografii známí jako „Pražská desítka“.

Metodologie

Hlavní otázku diplomové práce můžeme formulovat jako „Jaké byly specifické rysy lidskoprávního hnutí v Československu a v sovětské Ukrajině na konci sedmdesátých let 20. století, co měly společného a jak se lišily?“

Pro nalezení komplexní odpovědi na tuto otázku se diplomová práce věnuje řadě podotázek:

- Jak vypadalo sociální prostředí v obou státech, za jakých sociokulturních podmínek oba hnutí vznikala?
- Jak se lišilo chápání lidských práv v Sovětském svazu a mimo jeho hranice v socialistickém bloku?
- Jaké hlavní cíle sledovali reprezentanti obou hnutí a jaké byly metody pro jejich dosažení?
- Kdo byli hlavní aktéři lidskoprávního hnutí v Československu a v sovětské Ukrajině, jaké byly motivy jejich jednání?

Pro nalezení odpovědi na definované otázky jsou v diplomové práci použité různé metodologické přístupy:

1) *Case studies* jako “detailní a intenzivní zkoumání jistého fenoménu pro vysvětlení širšího kontextu a souvislostí.”² Metodologie case studies předpokládá používání různých přístupů při zpracovávání různých zdrojů informací. V případě naší diplomové práce definujeme Ukrajinskou helsinskou skupinu a Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných jako dva konkrétní případy pro zkoumání a další srovnání v širším kontextu sociokulturního dění ve vymezeném období. Pro analýzu těchto případů jsou použity různé zdroje: dokumenty a prohlášení obou lidskoprávních skupin, biografie účastníku hnutí (zahrnuje jak již publikované údaje, tak provedení rozhovorů s aktéry obou skupin), statistické údaje pro vymezení hlavních sociálních trendů ve společnosti.

2) *Diskurzivní analýza*. Jedním z úkolů diplomové práce je mapování vývoje lidskoprávního hnutí, jejich metod a motivů. Pro splnění tohoto úkolu jsou analyzovány texty oficiálních prohlášení obou skupin. Edice dokumentů v případech obou hnutí byly publikovány, v případě Ukrajinské helsinské skupiny se jedná o vydání editované O. Zinkevyčem *Ukrajinské*

---

² Gerring, John: What is a Case Study and What is it Good for. In: American Political Science Review vol.98, No2, 2004.

lidskoprávní hnutí. Dokumenty a materiály (v ukrajinštině),³ u Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se jedná o kompletní edici dokumentů vydanou pod vedením M. Pažouta: *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989*.⁴ Tyto dvě edice pramenů jsou základem pro použití diskurzivní analýzy v diplomové práci.

3) Etnografická studia. Diplomová práce se rovněž věnuje vývoji lidskoprávního hnutí v širším historickém, politickém a sociokulturním kontextu doby, což napomáhá k lepšímu pochopení obecně společenského dění ve vymezeném období. Nehledě na to, že sociokulturní dění není primárním tématem diplomové práce, tento kontext zůstává důležitým. Pro mapování sociokulturního vývoje je v diplomové práci využita jak sekundární literatura, tak i rozhovory s řadovými občany i aktéry lidskoprávního hnutí. Použití těchto zdrojů napomáhá k pochopení obecných poměrů ve společnosti, a je inspirováno etnografickými studii.⁵ V rovině etnografických studií se jedná o “otevřenou studii”⁶, tedy výzkum nepředpokládá potvrzení nebo vyvrácení jisté hypotézy, zaměřuje se na obecnou analýzu společenského dění s dalším vyvozením závěrů.

Teoretický rámec diplomové práce se definuje přístupem kolektivní biografie. Kolektivní biografie jako metodologický přístup se vyvíjel od poloviny 20. století v různých oborech humanitních věd: v sociologii je definován jako *cross-career line analysis*, ve studiích středověkých dějin jako prosopografie, ve studiu moderních dějin jako kolektivní biografie. V jednom ze základních textů této metodologie britský historik Lawrence Stone definuje tuto metodu jako „zkoumání společných rysů ve skupině lidí během historického úseku ve smyslu kolektivní analýzy jejich životů.“⁷ Dále L. Stone definuje i konkrétní metodu, kterou vidí ve vyzdvižení stejných unifikovaných otázek v případě každé konkrétní osobnosti, zapojené do skupiny, která je předmětem badání: narození a smrt, rodinný stav a rodina obecně, sociální

---

³ Зінкевич, Олександр (eds). Український правозахисний рух. Документи і матеріали. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1978.

⁴ Pažout, Miroslav (eds). Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. Edice dokumentů. Praha: Academia 2014.

⁵ Verdery, Katherine: *Secrets and Truth: Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*. Budapest, 2014.

⁶ Okely, Judith: *Thinking through fieldwork*. In: Burgess, R., Bryman, A. (eds.): *Analysing Qualitative data*. Routledge, 1994.

⁷ Stone, Lawrence: *Prosopography*. In: *Daedalus*. Vol. 100, No. 1, *Historical Studies Today*. Winter, 1971, pp. 46-79

původ a ekonomické pozadí, pobyt, vzdělání, zdraví, profese, náboženství a další.⁸ Každá konkrétní studie si vymezuje vlastní prvky, které budou porovnávány. V případě této diplomové práce, která se věnuje porovnávání dvou relativně homogenních skupin lidí, se zaměřuji na:

- původ a místo narození;
- rodinné zázemí a vliv rodiny;
- vzdělání;
- profesionální činnost;
- vztah k náboženství;
- politickou aktivitu a vztah ke státu;

Ve svém teoretickém přístupu se také ztotožňuji s postojem dalšího britského historika Gary Werskeyleho, který se věnoval kolektivní biografii a hlavní výhodou této metody viděl v tom, že „žádný významný sociální fenomén nemůže být pochopen bez analýzy motivů a pohnutek osob, kteří ho vytvářeli ...“⁹ V tomto smyslu i pro pochopení fenoménu lidskoprávního hnutí považujeme kolektivní biografii za nejlepší metodologický přístup.

Za pomoci metodologie kolektivní biografie jsou v diplomové práci zkoumány biografie reprezentantů obou lidskoprávních skupin. V období působení VONS se do hnutí zapojilo celkem 44 lidí, 17 z nich podepsalo zakládající prohlášení Výboru. V naší studii se zaměřuji na biografie deseti zakládajících členů VONS, tzv. „Pražské desítky“, spoluzakladatelů VONS, kteří byli trestně stíháni hned v roce 1979 při první vlně represí vůči lidskoprávnímu hnutí, což rovněž naznačuje, že se jednalo o nejaktivnější členy VONSu. Od založení UHS se do skupiny v průběhu její působení zapojilo celkem 29 občanů, z toho deset lidí jsou považováno za jeho spoluzakladatele. Všichni tito členové byly následně trestně stíháni. Těchto deset spoluzakladatelů je rovněž předmětem mého zkoumání. Komparativní analýza se soustřeďuje na deset spoluzakladatelů VONS („Pražská desítka“) a deset spoluzakladatelů UHS.

Struktura a dosud publikované práce.

---

⁸ Stone, Lawrence: Prosopography. In: Daedalus. Vol. 100, No. 1, Historical Studies Today. Winter, 1971, pp. 46-79

⁹ Werskey, Gary: The visible college. A collective biography of British scientist and socialists of the 1930s. London, 1978.

Struktura diplomové práce se zakládá na formulovaných otázkách. První kapitola je rozdělena do dvou částí: první část je věnována vývoji československé společnosti ve druhé polovině sedmdesátých let, druhá se věnuje ukrajinské společnosti.

V případě československého sociokulturního vývoje můžeme konstatovat relativně rozsáhlou dosavadně publikovanou literaturu: tímto tématem se zabývá hned několik monografií: L. Kalinová ve své práci *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*¹⁰ a K. Kaplan v monografii *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953-1957 a 1968–1975*.¹¹ Tyto texty analyzují sociální proměny v československé společnosti, nabízejí statistické údaje ohledně ekonomického růstu, ale ku příkladu mapují i změny v úrovni blahobytu řadových občanů. Poněkud z jiného úhlu pohledu (a sice s důrazem na opoziční proudy vůči vládě) jsou proměny československé společnosti zmapovány v pracích M. Otáhal *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*¹² a *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*.¹³ Pohled na všední život v Československu ve vymezeném období se nabízí v edici J. Pažouta *Každodenní život v Československu 1945/48-1989*¹⁴ stejně jako v edici M. Vaňka a L. Krátké *Příběhy (ne)obyčejných profesí*.¹⁵ Tyto edice textů a článků se soustředí na konkrétní příběhy občanů v období „normalizace“, jedná se o tzv. „mikrohistorii“, které jsou rovněž vysoce přínosné pro pochopení obecných poměrů ve společnosti. Tato kapitola se zaměřuje na vysvětlení sociokulturního kontextu doby, ve kterém vznikalo lidskoprávní hnutí, a tedy i pro pochopení motivace k jednání konkrétních osob a aktivistů hnutí v sovětské Ukrajině a Československu.

V případě ukrajinské společnosti, které se věnuje druhá část první kapitoly sekundární literatura již není natolik rozsáhlá. Naprostá většina prací, které se zabývají sociálními a kulturními otázkami sedmdesátých let v Sovětském svazu se primárně soustřeďuje na Rusko,

---

¹⁰ Kalinová, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012

¹¹ Kaplan, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953-1957 a 1968–1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993

¹² Otáhal, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Maxdorf, 1994.

¹³ Otáhal, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011

¹⁴ Pažout Jaroslav (eds.): *Každodenní život v Československu 1945/48-1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů ; Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2015

¹⁵ Vaněk, Miroslav, Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí*. Praha, Karolínium, 2016.

a ne na Sovětský svaz. To platí např. pokud jde o práci I. Andrejevové *Soukromý život za socialismu* (v ruštině),¹⁶ která se věnuje otázkám všedního života na osobní úrovni, tak i třeba v případě monografie N. Chernyšovové *Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era*,¹⁷ která se věnuje nejenom osobní rovině, ale obecně i politice zavedení jisté podoby „socialistického konzumerismu“ za vlády L. I. Brežněva. Jisté stránky života ukrajinské společnosti ve vymezeném období objevují v pracích Sergeje I. Zhuka *Popular Culture, Identity, and Soviet Youth in Dnipropetrovsk, 1959–84* a Alexeje Jurčaka *Everything was Forever, Until it was No More: The Last Soviet Generation*. Společnost v Ukrajinské SSR jako zvláštní celek uvnitř SSSR se zatím nestala předmětem detailního bádání historiků. Práce, které se věnují Brežněvovské éře se zaměřují primárně na politické události, a jen docela povrchně na společenské proměny. Toto je případ monografie V. Barana a V. Danylenka *Ukrajina ve stavu systémové krize 1948-1980 let*¹⁸ (v ukrajinštině). Určité, i když ne zcela kompletní informace ohledně společenského dění v sovětské Ukrajině diplomová práce čerpá z rozhovorů se současníky.

Druhá kapitola diplomové práce je věnována problematice lidských práv. První část se věnuje obecnému konceptu lidských práv v kontextu Helsinské konference 1975 a jeho vnímání v socialistickém bloku. Druhá část kapitoly mapuje způsoby, jakými s konceptem lidských práv pracovala lidskoprávní hnutí v sovětské Ukrajině a v Československu.

Otázce lidských práv a Helsinské konference je věnována řada odborných monografií. Diplomová práce čerpá z několika z nich. Monografie D.C. Thomase *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*¹⁹ se zabývá lidskými právy v širokém kontextu politiky mezinárodních vztahů, věnuje se ale i charakteristickým rysům lidskoprávního hnutí v sovětském bloku. Ve stejném duchu analyzuje lidskoprávní hnutí M. C. Morgan ve své knize *The Final Act*.²⁰ Bezprostředně problematikou lidských práv ve světle Helsinské konference se zabývá několik článků v edici *The „Long 1970s“: human rights, East-*

---

¹⁶ Андреева, Ирен: Частная жизнь при социализме. Москва: Новое литературное обозрение, 1999.

¹⁷ Chernyshova, Nataliya: *Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era*. New York: Routledge, 2013

¹⁸ Баран, Володимир: Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999

¹⁹ Thomas, Daniel C: *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia a ČSDS, 2007.

²⁰ Morgan, Michael Cotey: *The final act: the Helsinki accords and the transformation of the Cold War*. Princeton, 2018.

*West détente and transnational relations.*²¹ Za pomoci této literatury jsou v diplomové práci definovány klíčové pojmy ohledně lidských práv a helsinského procesu v sedmdesátých letech.

Třetí kapitola diplomové práce, která je zamýšlena jako nejdůležitější, se zaměřuje na životní příběhy postav lidskoprávního hnutí v obou zemích. Při zpracování biografii se v diplomové využívá metodologii kolektivní biografie, tedy na analyzuje konkrétně vymezené body v biografiích každé postavy lidskoprávního hnutí. Hlavními zdroji při zpracování životních příběhů jsou již publikované vzpomínky ve formě buďto memoárů anebo biografických rozhovorů lidskoprávních aktivistů. Po vyhlášení nezávislosti Ukrajiny v roce 1991 v zemi vyšla řada autobiografií anebo edicí dokumentů o postavách Ukrajinské helsinské skupiny: M. Marynovyče²², M. Rudenka²³, P. Hryhorenka.²⁴ Stejně to platí i v případě řady zakládajících členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných: P. Uhla²⁵, D. Němcové²⁶, V. Malého.²⁷ Nehledě na to, že tyto zdroje jsou bezpochyby subjektivní, pro čerpání základních biografických faktů stejně jako pro pochopení osobní motivace aktérů lidskoprávních hnutí jsou stěžejní.

Důležitým zdrojem informací byly také rozhovory s účastníky hnutí. Pro diplomovou práci rozhovory poskytli L. Lukjanenko, M. Marynovyč, R. Rudenko, V. Ovsijenko a P. Uhl.

---

²¹ Guillaume, Poul, Mariager, Rasmus (eds.): *The „Long 1970s“: human rights, East-West détente and transnational relations.* Abigdon, New York, 2016.

²² Маринович, Мирослав: *Всесвіт за колючим дротом (Спогади і роздуми дисидента).* Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2016

²³ Руденко Микола: *Найбільше диво – життя. Спогади.* Київ: Смолоскип, 2013

²⁴ Григоренко, Петро: *Спогади, статті, матеріали.* Київ, Смолоскип, 2008

²⁵ Uhl, Petr, Pavelka, Zdenko: *Dělal jsem, co jsem považoval za správné.* Praha: Torst, 2013.

²⁶ Bárta, Jan. Dana Němcová: *lidé mého života,* Praha: Portál, 2003.

²⁷ Beránek, Josef. Václav Malý: *k hledání pravdy patří pokora.* Praha: Portál, 2002.

1. Společnost

1.1. Československá společnost

Období v dějinách Československa v sedmdesátých letech je známo pod názvem „normalizace“. Jednalo se o období, které začínalo od nástupu k moci Gustava Husáka v dubnu 1969 a vyznačovalo se celou řadou specifických rysů. Po potlačení „Pražského jara“ v srpnu 1968 nové vedení země zcela obrátilo směr vývoje státu.

Po invazi armád států Varšavské smlouvy nová vláda nemohla počítat s velkou popularitou ve společnosti a nedisponovala tedy ani dostatečnou autoritou. Vztah státu a společnosti se dostával do jakési vylepšené podoby dřívějších socialistických režimů 20. století. Vláda přistoupila „odpolitizování společnosti“²⁸ s cílem vyloučit občany z rozhodování o veřejných věcech.²⁹ Na druhou stranu, aby neriskoval sociální nespokojenost, se režim snažil občanům zabezpečit uspokojující životní úroveň. Podle výroku Václava Havla v jeho známém dopise Gustavu Husákovi „místo svobodného spolurozhodování hospodářského, svobodné účasti na životě politickém a svobodného duchovního rozvoje je člověku nakonec nabídnuta možnost svobodně se rozhodnout který typ ledničky či pračky si pořídit.“³⁰

Sociální postavení obyvatel, především udržení a vzestup životní úrovně, bylo klíčovým prvkem „normalizace.“³¹ Cela řada badatelů zabývajících se sledovaným obdobím se shoduje na tom, že tzv. „konzumní socialismus“ Husákovy režimu měl za svůj cíl především právě odvrácení pozornosti občanů od politické reality. L. Kalinová k tomu poznamenává: „Podpora snah obyvatel dosáhnout hmotného blahobytu měla tlumit jejich zájem o politické a společenské dění. V hodnotové orientaci převládl ideál vyššího životního standardu, lepšího bydlení, vlastnictví rekreační chaty, automobilu a dalších statků...“³² Stejný názor zastává i M. Otáhal: „Taktika mocenského centra dávala určitou možnost obyvatelstvu, aby se realizovalo v hospodářské a sociální oblasti. Lidé se soustředili na uspokojování svých

---

²⁸ Otáhal, Milan: Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. St. 59

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Havel, Václav: Dopis Gustavu Husákovi. In. Havel Václav. Moc bezmocných a jiné eseje. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015. St. 59

³¹ Kaplan, Karel: Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953-1957 a 1968-1975. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993 s.62

³² Kalinová, Lenka: Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993. Praha: Academia, 2012. St.214

materiálních zájmů, na budování domácností, v mnohem větší míře začali stavět rodinné domky.³³

Jak tedy vypadala společnost československého socialistického blahobytu? Vedení země likvidovalo veškeré reformní hnutí „Pražského jara“ a vrátilo se k centralizovanému řízení ekonomiky. Centralizovaný systém kromě všech svých nedostatků měl jednu velmi důležitou výhodu – poskytoval vládní špičce možnost cestou umělého udržování cen aspoň dočasně udržet zabezpečení občanů na jisté vyhovující úrovni.

V letech 1970 až 1975 životní úroveň v Československu opravdu stoupala. Jak uvádí K. Kaplan, čisté příjmy (bez daní) a osobní spotřeba obyvatel absolutně vzrostly. Čisté příjmy obyvatel v letech 1970-1975 stouply o 29,3 %, (z 201 na 260 mld. Kčs.), sociální příjmy stouply o 28,8 % (z 40,3 mld. na 51,9 mld. Kčs.), společenská spotřeba obyvatel na hlavu se zvýšila o 31,5 %, (z 4869 na 6396 Kčs).³⁴ Stejně tak vzrostly průměrné měsíční mzdy v letech 1970-1975.³⁵

o Kčs	240-290	330-400	400-475	500-530
Tis. Pracovníků	621	3691	1398	395

V sociální struktuře pokračoval posun k vyšším příjmovým skupinám. Aby tato čísla nezůstala něčím abstraktním, uvádím tabulku, kolik zboží si mohly za průměrný plat koupit různé skupiny obyvatelstva v letech 1967-1975:³⁶

Zboží	Dělník			Technik			Úředník		
	1967	1969	1975	1967	1969	1975	1967	1969	1975
Chléb, kg	618	713	887	880	976	1036	558	612	715
Vepřová pečeně, kg	53	61	76	76	84	90	48	53	62
Cukr, kg	201	231	288	286	317	337	181	199	232

³³ Otáhal, Milan: Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace". Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR : Maxdorf, 1994. St. 32

³⁴ Kaplan, Karel: Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953-1957 a 1968-1975. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993 St. 63

³⁵ Tamtéž. s.65

³⁶ Tamtéž. s.87

Obyčejný pánský oblek, ks	3,6	2,6	3,0	5,2	3,5	3,5	3,3	2,1	3,4
Dámské šaty, ks	7,4	4,0	6,0	10,6	6,3	6,9	6,7	4,0	4,7
Chladnička, ks	0,8	0,8	1,3	1,1	1,0	1,0	0,7	0,6	1,0
Kožená obuv pánská, páry	11,5	11,0	9,8	16,0	15,0	10,0	10,3	9,4	8,0
Rozhlasový přijímač, ks	1,4	1,6	1,7	2,0	2,1	1,9	1,3	1,3	1,3

Z uvedených údajů je zřejmé, že kupní síla obyvatel ve většině případů vzrostla, především, co se týče nejzákladnějších potravin. Taková politika vlády byla základem pro společnost konzumního socialismu. Zajištění pevné životní úrovně bylo ale jenom jednou ze součástí československé vnitřní politiky po roce 1968.

Taková prosperita mohla být jenom dočasná, jelikož ekonomická stabilita stála na chabých základech, což se prokázalo už v osmdesátých letech. Nízká efektivita československého hospodářství byla spojena s neefektivním využíváním základních prostředků, zásob, surovin, materiálu a pracovních sil.³⁷

Dalším problémem byla administrativně udržována plná zaměstnanost. Jedním z pilířů stability byla téměř stoprocentní zaměstnanost občanů. Stejně uvažovali nejenom v Praze ale i v Moskvě. V průběhu Brežněvovy éry zajištění prací veškerého obyvatelstva mělo vzbudit dojem dobře fungující ekonomiky a uspokojit nejdůležitější potřeby obyvatelstva. V socialismu se nepočítalo s nezaměstnaností. Podle plánování pracovních sil tak bylo ze sociálního hlediska nutné všem potenciálním pracovním silám poskytnout pracovní místa na plný úvazek. Navíc pracovní zákonodárství ztěžovalo a postavení podnikového vedení nenutilo a ani neumožňovalo propouštět nadbytečné pracovní síly.³⁸ Taková nadbytečná zaměstnanost nehledě na ekonomickou účelnost byla bublinou, která musela dříve nebo později prasknout.

³⁷ Kalinová, Lenka: Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993. s.113

³⁸ Tamtéž. s.115

Svoji roli hrály i ryze psychologické aspekty. Kromě celkem srozumitelného poklesu ekonomické výkonnosti po sovětské invazi, měla svůj dopad na pracovní efektivitu i specifika centralizovaného řízení. Zajímavý postřeh dodává L. Kalinová: „Za úspěšného ředitele se považoval ten, kdo usmlouval výhodný plán, za dobrého mistra ten, kdo připisoval přesčasové hodiny. Ten, kdo překračoval normy, byl spolupracovníky považován za nekolegiálního, protože normy se při revizi podle jeho výkonu zvyšovaly, a tím ohrožoval pohodlí ostatních pracovníků.“³⁹ Taková atmosféra rozhodně neprospívala ekonomickému rozvoji. Razantně se měnila struktura hodnot ve společnosti. „Hodnoty, které měli dříve v československé společnosti značnou váhu, jako je podnikavost, píle a iniciativa ztratily na přitažlivosti. Kolektivismus, solidarita a pozitivní vztah k práci se devalvovaly.“⁴⁰

Dalším jevem, který významně poznamenal společnost v období normalizace, byly masové čistky, a to nejenom ve straně ale i obecně ve společnosti. Kdo nebyl považován za dostatečně oddaného straně a socialismu mohl být jednoduše ze své pozice odstraněn a na jeho místo nastoupil někdo, kdo byl víc ochotný ke spolupráci. Tak se rozšířil systém sociální korupce. „Důsledkem byla rozsáhlá výměna odborníků, která zasáhla především střední generaci v období největší tvůrčí aktivity. Na místa propuštěných nastupovali lidé méně kvalifikovaní – neboť pro výkon funkce se předpokládala loajalita k režimu, nikoli odbornost.“⁴¹ Tímto způsobem probíhala výměna elit ve společnosti. Kromě toho značná část inteligence nečekala na perzekuci a emigrovala. Výmluvná jsou čísla, která uvádí L. Kalinová ohledně vysokoškolského systému: „Mimo jiné z Fakulty všeobecného lékařství UK odešlo 53 profesorů, docentů a asistentů, 13 vědeckých a dalších pracovníků; celkem odešlo po roce 1968 za hranice 1300 lékařů, z filozofické fakulty bylo propuštěno 56 profesorů, docentů a asistentů, z ČSAV odešlo z českých zemí 470 a ze Slovenska 163 vědeckých pracovníků.“⁴²

Obecně se odborníci shodují na tom, že důsledky čistek a perzekucí dopadly zhruba na pětinu obyvatel země. Jak uvádí K. Kaplan “důsledky perzekucí poznamenaly sociální postavení všech obětí a jejich rodin (přes 2 miliony občanů), a to v rozličné míře, stupni a způsobu. Všechny oběti perzekuce byly postiženy zákazem veřejné činnosti, většina musela změnit

---

³⁹ Kalinová, Lenka: Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993. s. 117

⁴⁰ Tamtéž s. 212

⁴¹ Otáhal, Milan: Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989. St.61

⁴² Kalinová, Lenka: Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993. St.68

povolání, což znamenalo znatelný pokles životní úrovně, znehodnocení kvalifikace, změnu dosavadního způsobu života, ohrožení budoucího a společenského uplatnění i dětí.⁴³

Takto vznikala ve společnosti velmi rozporuplná situace. Na jednu stranu se obyvatelstvu nabízel jistý blahobyt, na druhou stranu ale obrovská část společnosti byla zasažena čistkami. Tím opravdových přívrženců socialismu v Československu ubývalo.

Normalizační režim požadoval po občanech „správnou“ angažovanost a veřejnou aktivitu. V tomto smyslu se lidi účastnili aktivit, které se jim nelíbily a kterým nevěřily. To prospívalo jakési „schizofrenii hodnotových struktur a jim odpovídajícím postojům.“⁴⁴

Společnost se zapojovala do jakési hry, která spočívala v tom, že občané hlasovali pro rezoluce, s nimiž nesouhlasili, nebo se účastnili manifestací, které jim byly lhostejné.⁴⁵ Z pohledu tehdejších opozičníků se v popisu normalizační společnosti nejčastěji vyskytují dvě slova: „strach“ a „lhostejnost“. „Ze strachu, že přijde o své místo, vyučuje učitel ve škole věci, kterým nevěří; ze strachu o svou budoucnost je žák po něm opakuje, ze strachu že nebude moci pokračovat ve studiu, vstupuje mladý člověk do Svazu mládeže a dělá v něm vše, co je třeba, ze strachu, že jeho syn nebo dcera nebude mít při přijímání na školu potřebný počet bodů v obludném politicko-bodovacím systému, přijímá otec nejrozmanitější funkce a dělá v nich „dobrovolně“ to, co je žádáno. Ze strachu z případných následků se lidé účastní voleb, volí v nich navržené kandidáty a tváří se, jako by ten obřad považovali za skutečné volby, ze strachu o existenci, postavení a kariéru chodí na schůze, odhlasovávají tam vše, co mají, anebo aspoň mlčí...“⁴⁶ Stejná slova najdeme i v prohlášeních opozičních skupin. V Prohlášení Socialistického hnutí československých občanů k 21. srpnu 1973 se můžeme dočíst, že „země poskytuje chmurný obraz společnosti mlčících, lhostejných lidí, zastrašených arogancí moci, pohrdající jejich míněním, policejní zvůlí a plnými věznicemi.“⁴⁷

To všechno přispívalo k situaci, kdy po roce 1968 už jen málo kdo upřímně věřil ve světlou socialistickou budoucnost. Jak podotýká profesor Jan Rychlík: „Těžko říct, zda v SSSR bral

---

⁴³Kaplan, Karel: Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953-1957 a 1968-1975. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. s. 74

⁴⁴Kalinová, Lenka: Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993. s. 212

⁴⁵Otáhal, Milan. Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace." s.46

⁴⁶Havel, Václav: Dopis Gustavu Husákovi. s. 48

⁴⁷Otáhal, Milan: Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace." S.24

v sedmdesátých a osmdesátých letech ještě někdo budování socialismu vážně, avšak v Československu již byli v té době takoví lidé spíš výjimkou, a to včetně pracovníků stranického aparátu.⁴⁸

Nutno ale uznat, že perzekuce, stejně jako politická angažovanost se týkaly především „vyšší“ vrstvy společnosti – tvůrčí a humanitní inteligence. Právě tady se utvořilo prostředí pro fungování disentu. Většina společnosti se ani nesnažila angažovat v politických nebo občanských aktivitách mimo rámec nutného vyjádření podpory vládnímu režimu. J. Rychlík k tomu poznamenává: „Skutečností zůstává, že většina příslušníků nižších a středních vrstev, tedy především dělnictvo, družstevní rolníci, nižší technické kádry apod., nedostatek intelektuální svobody a nemožnost vyslovit svůj názor příliš tíživě nepociťovala, protože se většinou k dění nepotřebovala veřejně vyjadřovat, a jak se k dění vyjadřovala soukromě, bylo režimu v zásadě lhostejné. Ostatně, jinak tomu u těchto sociálních skupin není ani dnes.“⁴⁹

Takovým způsobem se zformovala situace, kterou jen stěží lze považovat za vhodnou pro disidentské nebo lidskoprávní aktivity. Větší část společnosti byla k politickému vývoji celkem lhostejná. Značná část inteligence „nechtěla mít problémy“, a tak se snažila zbytečně neangažovat v podezřelých aktivitách. Zbytek, který se i přes to všechno zapojoval do aktivit disentu, byl státem perzekuován. Takto vypadalo prostředí, ve kterém se zrodilo a vyvíjelo hnutí na obranu práv a svobod občana v Československé společnosti za dob normalizace.

1.2. Společnost v Ukrajinské sovětské socialistické republice

Období Brežněvovy vlády zůstává jedním z nejvíce rozporuplných témat v dějinách Východní Evropy. Nejčastěji používaným pojmem pro označení období 1964–1983 je „stagnace“, který poukazuje především na ekonomické problémy, které se s postupem času jenom množily. Na druhou stranu právě Leonid Brežněv zůstává asi nejoblíbenějším politickým lídrem v historické paměti postsovětské (především ruské) společnosti. V jiných republikách popularita Brežněva zdaleka není tak vysoká, období jeho vlády se ale i v nich často považuje za relativně nejlepší v dějinách SSSR.

---

⁴⁸ Rychlík, Jan: Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In: Pažout, Jaroslav (eds.): Každodenní život v Československu 1945/1948–1989. Praha, Liberec, 2015. s.38.

⁴⁹ Tamtéž. s. 34

Historik Kirill Kobrin oblíbenost Brežněvovy éry vysvětluje historickým kontextem. Od založení SSSR se země nacházela ve stavu permanentního napětí. Sovětský svaz vždycky buď byl ve válce, připravoval se na ní, nebo se prožíval její následky. Počínaje ještě Leninovou vládou ve dvacátých letech společnost vždycky byla mobilizována pro budování komunistické budoucnosti. Po občanech se požadovala nejenom aktivní angažovanost ve veřejném životě, ale taky obětavost pro věc socialismu. Právě Brežněv byl ten, kdo se rozhodl, že lidi „dostanou svolení pro to, aby si užili přítomnost.“⁵⁰ Samozřejmě, že „užívat si“ je v souvislosti se společností SSSR dosti odvážné slovo, i v porovnání s ČSSR. Za Brežněva začala fungovat jakási společenská smlouva – „jestli se nepletete do politiky, necháme vás být“. A skutečně, pokud se člověk nijak výrazně politicky neangažoval a neúčastnil se žádných disidentských aktivit, mohl si v celku užívat svobody. Očekávání a představa o blahobytu jednoduše byla ve společnosti na tak nízké úrovni, že se řadový občan cítil spokojený s tím, co se mu v té době nabízelo. Klíčovým slovem se stala „stabilita“.

V prvních letech po Brežněvově nástupu k moci se poměrně často objevovala snaha o ekonomické reformy. Probíhaly i veřejné diskuse v novinách. V roce 1965 byl velmi populární koncept „libermanizace“⁵¹ ekonomiky. Nakonec ale všechny snahy o aspoň částečnou liberalizaci a decentralizaci ekonomického řízení byly odmítnuty kvůli neslučitelnosti s ideologickými principy socialismu.⁵² Reálně začaly probíhat právě opačné procesy. Na zasedání Nejvyššího Sovětu USSR v říjnu 1965 byly projednány ekonomické reformy a odhlasován Zákon o změně systému orgánů řízení průmyslu a reorganizaci některých dalších orgánů vlády Ukrajinské sovětské socialistické republiky. Podle tohoto zákona vzniklo devět svazovo-republikových ministerstev a taky republikové Ministerstvo místního průmyslu USSR. Byl zrušen Ukrajinský sovět národního hospodářství a *radnargospy* ekonomických oblastí. Kromě toho Státní plánovací komise USSR byla přeměněna na svazovo-republikovou komisi Sovětů Ministrů USSR, tzv. *Gosplan* USSR. Tyto reformy byly ukázkou směru, kterým se ubírala politika státu: maximální centralizace a řízení z Moskvy bylo asi nejdůležitější pro tehdejší vedení.⁵³

---

⁵⁰ Kobrin, Kirill: That Seventies show why Russian popular culture is stuck in the past. Dostupné online: <http://calvertjournal.com/opinion/show/2323/seventies-culture-brezhnev-era-russia> (1.6.2019)

⁵¹ Projekt ekonomických reforem známých také pod jménem „Kosygynovi reformy“, v sovětské Ukrajině pojmenován podle charkovského ekonoma židovského původu Ovseje Libermana

⁵² Баран, Володимир: Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999

⁵³ Tamtéž s.158.

Přelomovým se stal rok 1968, a to především kvůli událostem v Československu. Tehdy i veškeré pozůstatky snah o jakékoli reformování systému byly definitivně zamítnuty. Rezoluce XXIV. sjezdu KSSS uváděla: „Zkušenost československých událostí nám opět připomněla nutnost zvyšovat bdělost vůči machinacím imperialismu a jeho agentur v zemích socialistické soustavy a o významu důsledného boje proti právnímu oportunismu, který využívaje příkrývku „vylepšení“ socialismu se snaží bagatelizovat revoluční podstatu marxismu-leninismu a vyklízí cestu pro průnik buržoazní ideologie.“⁵⁴

Tím skončila jakákoliv možnost nejenom ekonomické reformy. Zajímavý postřeh k tomu dodává spisovatel Benedikt Sarnov: „Já bych datoval začátek sedmdesátých let a všeho, co se v nich odehrálo srpnem roku 1968. Samozřejmě, Chruščovovo tání kalendářně, striktně řečeno, skončilo v listopadu 1964, když byl Nikita Sergejevič poslán do důchodu. Ale fakticky, jak řekla Achmatová, „začínalo ne kalendářní ale skutečné 20. století.“: stejně tak opravdová, a ne kalendářní sedmdesátá léta začala, kdy byla udělaná poslední tečka za Chruščovovým táním, kdy byla zastavena destalinizace, a vláda velmi rychle dala na srozuměnou, v jakém směru se bude pohybovat v ideologické i kulturní rovině. A nejenom v ideologii ale i v mezinárodní praxi a vnitřní politice. To bylo vymezeno na XXIII. sjezdu strany, kde Brežněv hned dostal titul generálního tajemníka a prezídium se opět začalo nazývat Politbyrem. To zavánělo stalinistickou terminologií. A, samozřejmě, důležitou etapou se stal proces se Siniavským a Danielem. A sedmdesátá léta – to už byl úplný rozkvět této tendence. Nemohu je pojmenovat úplným restaurováním stalinismu, protože úplné restaurování stejně neproběhlo – oni už byli svázáni jak vlastními rozhodnutími, tak i rozhodnutími XX. a XXI. sjezdu, ale de facto všechno probíhalo, vyvíjelo se a vyvinulo se v něco dobře známého.“⁵⁵

Takové tendence zůstávaly ale většinou „nahore“. Pokud se dotýkaly společnosti, pak většinou právě disidentů a jiných aktivistů a jejich okolí. Pro většinu společnosti nejzásadnějším byla právě již zmíněná „svoboda“ a možnost zabývat se svým vlastním životem. Prostor, který se uvolnil pro lidi, se většinou vyplňoval konzumem. V tom byl velký rozpor sovětské společnosti v té době. Občané dostali teoretickou možnost poněkud vylepšit svůj všední život. Obchody toho ale moc nenabízely. Jeden americký student to tehdy výstižně popsal: “V zemi, kde není

---

⁵⁴ Баран, Володимир: Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999s.164

⁵⁵ Толстой, Иван: Учителя Бенедикта Сарнова. Dostupné online: <http://www.svoboda.org/a/27402444.html> (1.6.2019)

k dostání obyčejné spotřební zboží nebo je hrozně předražené a kde je opravdu málo reklamy, tvoří ale podstatu lidských životů neméně než na Západě.“⁵⁶

Takový „konzumní socialismus“ na sovětský způsob měl několik vlastních charakteristických rysů. Jedním z pojmů, který se často používá ve vztahu ke každodennímu životu za Brežněva, je „celkový nedostatek“ (*totalnyj deficyt*).⁵⁷ „Nejtíživějším dojmem ale na návštěvníky ze zahraničí musely působit sovětské obchody. Prázdné regály, imitace potravin, poseté mušinci, naprostá absence balicího papíru, zboží, které si zákazník balil sám, nebo zabalené do starých novin (igelitky tehdy byly takovou vzácností, že si je lidé uchovávali, a dokonce je i prali), žádná chladicí technika...“⁵⁸ V sedmdesátých letech v obchodech někdy chyběly i nejzákladnější potraviny. Současníci vzpomínají, že v sedmdesátých letech byly obchody (v Moskvě) plné, ale výhradně nekvalitního zbožím (včetně potravin). Byl nedostatek kvalitních potravin – uzenin, kávy, sladkostí (tehdy třeba většina bonbonů ze Lvovské továrny nebyla k dostání ve zbytku země! ... Na podnicích se staly běžnými objednávky potravinových sad, ve kterých jste museli kromě dvou až tří nedostatkových potravin koupit tři až čtyři, ze kterých by vám bylo nanic.“⁵⁹

Je nutno podotknout, že mezi Moskvou, Leningradem a zbytkem země byl výrazný rozdíl v zásobování. Alexander Černajev, který v sedmdesátých letech patřil do kruhu vládních byrokratů si v červenci 1976 poznamenal do deníku: „Na Nový rok moje sekretářka odjela do Kostromy na svatbu dcery svého prvního muže. Když se vrátila, ptám se jí: „Jak to tam vypadá?“ – „Zle.“ – „Jak zle?“ – V krámech nic není.“ – „Jak nic není?“ – „Normálně. Jen rezavé plechovky. Šči, boršč, však to znáte. Tady v Moskvě se to v regálech válí léta. Ale tam to taky nikdo nekupuje. O salám či jiné masné výrobky nezavadíte. Když někde náhodou mají maso, lidi berou krám útokem. ... Za týden jsme obešli plno domácností, ale všude nás pohostili jen solenými okurkami, kyselým zelím a nakládanými houbami, prostě tím, co roste na zahradě nebo v lese a co si naložili.“⁶⁰

Na tuto skutečnost poukazuje i N. Černyšova, autorka jedné z prací, která se zabývá konzumní společností v éře L. Brežněva. Vědkyně uvádí svědectví moskevské tlumočnice L. Lunginové:

---

⁵⁶ Chernyshova, Nataliya: *Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era*. New York: Routledge, 2013

⁵⁷ Tamtéž. s.3

⁵⁸ Zubov, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století (2.díl)*. Praha: Argo 2016. s. 450

⁵⁹ Dopis Vitolda Bruštunova od 1.03. 2016

⁶⁰ Zubov, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století (2. díl)* s. 451

„Život se stál jednodušším. Obchody nabízely za celkem normální ceny maso, lososa i kaviár, v zimě jsme dokonce kupovali banány a pomeranče. Se šaty už taky nebyly takové problémy. Syntetické oděvy byli tehdy velice módní... Importovaný nábytek byl tehdy v prodeji: z Maďarska, a koberce z Československa a Finska. Lidé začínali mít pocit pohodlí...“⁶¹N. Černyšova hned vzápětí dodává, že to bude asi tím, že podobné poměry panovaly snad jen Moskvě. Protože i v případě největších měst jsou takové vzpomínky spíše výjimkou. Situace s potravinami a jiným zbožím v jiných městech mimo Rusko byla podstatně horší. V ukrajinském Lvově vypadala tak, že se běžně potraviny daly koupit jen hned ráno a po čekání ve frontě. Jak popisuje tehdejší zaměstnankyně jedné ze lvovských továren, „když jsme měli oběd – tak jsme si mohli skočit do obchodu a koupit rybí konzervu nebo uvařit brambory. Ne že bychom to měli nějak moc rádi. Nic jiného v obchodě jednoduše nebylo. Něco takového jako párky nebo klobásy – to jsme si tehdy ani nemohli představit.“⁶²

Dalším klíčovým jevem typickým pro sovětskou společnost, který se plně projevoval v sedmdesátých letech byl „blat“. Ještě ve čtyřicátých letech se Petr Gattsuk ve svém dopise snažil tento sovětský jev popsat následovně: „V překladu z ruštiny slovo blat znamená podvádění, krádež, spekulování, nedbalé praktiky atd. Co, ale znamenalo, když jste se setkali s výrazem „Mám blat“? Znamenalo to, že dotyčný má úzké konexe se zloději, spekulanty atd.“⁶³ Od Stalinovy doby se tento pojem samozřejmě pozměnil – teď už především nešlo o protizákonní činnost ale o možnost díky vlastním konexím získat zboží nebo službu. A. Zubov takovou situaci popisuje následovně: „Sovětské zřízení zplodilo dobře fungující systém „já na bráchu, brácha na mě“, což byla síť vztahů, založených na vzájemně poskytovaných službách. Šlo-li o známé, nad oficiální cenu se ani nic nepřiráželo. Důležité bylo, aby se neustále rozrůstaly beztak široké horizontální vztahy. Syn prodavače se potřeboval dostat na vysokou školu, a vysokoškolský profesor potřeboval slušnou kožešinou čepici. Mezi profesorem a prodavačem stálo několik prostředníků, kteří celou transakci dojednávali.“⁶⁴

Takové vztahy byly v sovětské společnosti tradiční. V situaci, kdy se většina věcí kvůli totálnímu nedostatku nedala koupit – musela se prostě nějak „sehnat“. I když se nejednalo otevřeně o korupci, byly to činy na pomezí zákona. Ale kromě takových „výměn“ i obyčejná

---

⁶¹ Chernyshova, Nataliya: Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era. p.2

⁶² Rozhovor s Lesjou Kotsan 07.03.2016

⁶³ Fitzpatrick, Sheila: Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. Oxford University Press, USA, 1999. p.62

⁶⁴ Zubov, Andrej: Dějiny Ruska 20. století (2.díl) s. 452

korupce v sovětské společnosti byla všude přítomná. Jeden z Brežněvových biografů L. Mlěčin napsal: „Korupce za Brežněvových časů nabyla nebyvalého rozmachu, jelikož život člověka závisel na armádě byrokratů. Dnes se velikost tehdejší úplatků zdá směšnou, ale vždyť i životní úroveň byla celkem jiná.“⁶⁵

Potraviny se daly více méně sehnat. Horší to bylo s nábytkem, auty nebo byty. Všechny zásadnější věci člověk mohl dostat jenom když se zapsal do pořadníků. „Na podnicích a továrnách se vytvářely pořadníky a po zápisu jste mohli na nábytek čekat i několik let. O bydlení ani nemluvě. A aby se občan v takovém pořadníku posunul nahoru, musel mít buď to dobré kontakty (tedy „blat“), nebo jednoduše platit. Platilo se všude, byla to běžná součást života. Známa módní návrhářka té doby I. Andrejevová ve své autobiografii popisuje proces kupování auta, a přitom se zmiňuje o významu úplatku v sovětské společnosti: „Vůbec jsem nebyla stydlivý člověk. V těchto věcech však ano. A to je v Rusku obrovský problém. Lépe je být hloupý, ošklivý, špinavý nežli se stydět dávat úplatky. Pro člověka je to obrovský problém – horší, než kdyby byl hrbáč nebo slepý.“⁶⁶

Příznačná byla i situace třeba s knihami. Tehdy vycházely „podepsané“ svazky autorů. Když jste zaslechl, že v obchodě budou k dostání takové svazky, tak si člověk večer stoupl do fronty s tím, že příští den by se mohl dostat k pultu. Tam stále ještě knihu nedostal, ale objednal si ji aby, ji za nějaký půlrok mohl dostat poštou.“⁶⁷

Kromě takového totálního nedostatku i naprosto běžných věcí se obyčejný občan musel mít na pozoru. Dostal sice relativní svobodu (podle sovětských poměrů) – stále ale byl hlídán. A i když represivní aparát nebyl natolik aktivní, jako třeba ve třicátých a čtyřicátých letech – číhaly na sovětského občana hrozby stejně skoro všude. Represálie neznamenalý nutně hned trestné stíhání – sovětský občan byl ale spoután na všech rovinách – pasem, přihláškou k trvalému pobytu nebo pracovními záznamy. A toho stát řádně využíval. V sedmdesátých letech osoby, které veřejně vyprávěly antisovětský vtíp, se musely na obvodním oddělení KGB podrobit „preventivnímu pohovoru“, během kterého na služebně odevzdaly svůj občanský průkaz. Výsledkem pohovoru bylo obvykle úřední varování, mohlo se však stát, že vyslýchaný

---

⁶⁵ Млечин Леонид: Брежнев. Москва.: Молодая гвардия, 2008.

⁶⁶ Андреева, Ирен: Частная жизнь при социализме. Москва: Новое литературное обозрение, 1999. s. 30

⁶⁷ Rozhovor s Lesjou Kotsan 07.03.2016

přišel o stálý pobyt ve svém městě. Takovými způsoby se sovětská společnost držela v poslušnosti.

S touto podivnou situací, kdy v obchodech chyběly i potraviny, na nábytek si lidé museli počkat několik let a ekonomika v zemi stagnovala, byla přesto společnost relativně spokojená. Vláda nechala lidi na pokoji, aby si mohly užívat „konzumního socialismu“ který však ve skutečnosti nebyl. Sovětskému člověku ale i tohle stačilo. Vědomí, že se stejně nedá nic změnit vedlo člověka k obvyklému postoji pro komunistické státy v tomto období – lhostejnosti a snaze prostě nějak, více méně důstojně přežít. Jeden z předních ukrajinských disidentů Jevhen Sverst'uk, když se v roce 1983 dostal z vězení a vrátil se do Kyjeva tuto atmosféru zachytil jednoduše a výstižně: „Kyjev v roce 1983 byl hluchý a sražený na kolena.“⁶⁸ Takové poměry ve společnosti rozhodně nebyly nejlepším základem pro opoziční hnutí. Stejný názor na poměry ve společnosti v tomto období má i jeden ze zakladatelů Ukrajinské helsinské skupiny Myroslav Marynovyč: „Do jisté míry bych souhlasil s tímto Sverst'ukovým tvrzením. Když jsme se třeba snažili sehnat podpisy pro jistý dokument, a snažil jsem se sehnat co nejvíc lidí, tak to byl skoro nadlidský úkol. V tomto smyslu byla společnost opravdu hluchá. ... V tomto smyslu opravdu ve společnosti existovala jakási zeď – lidi se nechtěli obětovat. Lidé se snažili vyhnout situacím, které by je mohly poškodit.“⁶⁹

Tajemnice Ukrajinské helsinské skupiny Rajisa Rudenko vzpomíná na Kyjev v tomto období podobným způsobem: „Společnost byla jako živá mrtvola. Všichni byli takoví pravověrní – tím, samozřejmě nemyslím inteligenci, ale obecnou masu lidí. Jestli, kupříkladu, v novinách *Pravda* nebo *Izvestija* bylo něco napsáno, tak to prostě nemohla být lež! Těmto stranickým novinám věřili víc nežli Bibli. Opravdu věřili. V každé organizaci tehdy fungovaly *politinformace*. A jestli na takové politinformaci prohlašovali, že byl někdo zatčen kvůli špionáži, tak tomu všichni věřili. Inteligence samozřejmě chápala, o co tady jde. Bylo tady dost lidí, kteří poslouchali „nepřátelské hlasy“, chápali, proč a kdo byl zatčen. Věděli, že v Pravdě nejsou Zprávy a ve Zprávách není Pravda. Obecně to ale lidé nechápali a žili podle sovětských norem. Byli poslušní a zdvořilí. Ale inteligence právě proto je inteligencí, aby viděla trochu dál a víc než celý lid.“⁷⁰

---

⁶⁸ Ткачук, Олександр, Сверстюк, Євген: Розмова про Український культурологічний клуб. In: Шевченко, Олесь (eds.) Українська Гельсінська спілка у спогадах і документах. Київ: Ярославів Вал, 2012. Ст. 153.

⁶⁹ Rozhovor s Myroslavem Marynovyčem

⁷⁰ Rozhovor s Rajisou Rudenko

Na tomto sociokulturním pozadí se právě ukrajinská inteligence dostávala do středu zájmů mocenských orgánů. Období tzv. Chruščovova tání, které doznávalo ještě v šedesátých letech a bezprostředně předcházelo éře L. I. Brežněva uvolnilo prostor pro probírání dříve zakázaných témat, zejména národnostní problematiky. Ukrajinská inteligence se zapojila do procesu popularizace ukrajinské kultury i jazyka a oponovala rusifikační politice. Tyto tendence pokračovaly sice i v letech Brežněvovy vlády, reakce moci již ale byla odlišná. Od roku 1965 probíhalo v několika etapách hromadné zatýkání občanských aktivistů. V srpnu 1965 proběhlo hromadné zatýkání v největších městech Ukrajiny, řada reprezentantů tvůrčí inteligence byla následně souzena za protisovětskou propagandu. Mezi postižené patřili I. Svitlyčnyj, P. Morhun, I. Helj, M. Horynj, M. Osadčyj, M. Kosiv a další.⁷¹ První vlna zatýkání ale přiměla aktivisty k větší aktivizaci jejich činnosti. Zlomovým datem a jakýmsi počátkem otevřeného disentu je často označováno 5. září 1965, kdy se v Kyjevě v kině Ukrajina konala premiéra filmu S. Paradžanova „Stíny zapomenutých předků“. Po promítání filmu s proslovem otevřeně vystoupil I. Dziuba, který mluvil o pronásledování ukrajinské inteligence, následně byl podpořen V. Čornovolem a V. Stusem.

Aktivita ukrajinských opozičníků se soustředily na tisk samizdatu a opozici proti rusifikaci. V roce 1965 I. Dziuba sepsal klíčovou práci ukrajinského samizdatu *Internacionalismus nebo rusifikace?* ve které na základě leninských tezí rozebíral národnostní politiku SSSR, kritizoval Moskvu za její rusifikační politiku na sovětské Ukrajině a obviňoval ji z toho, že dostává ukrajinskou kulturu do „provinčního postavení.“⁷² Na tomto základě se postupně formovalo prostředí opozice, do kterého se zapojovalo čím dál více lidí. Hnutí bylo různými jeho účastníky označováno za „demokratické hnutí“ (L. Pljušč) anebo „národnostní obrození“ (V. Moroz). V těchto iniciativách hrál zřejmou roli právě lidskoprávní prvek, jelikož toto hnutí vznikalo jako reakce na zatýkání občanů a porušování jejich lidských práv. Nehledě na důraz na národnostní prvek byl ukrajinský dissent napojen i na Moskvu. Právě v Moskvě v roce 1969 byla založena první Iniciativní skupina pro obranu lidských práv jako reakce na další perzekuce sovětské vlády (zejména kvůli protestu proti okupaci Československa v srpnu 1968). Mezi členy skupiny patřily zejména ukrajinští aktivisté I. Pljušč, a H. Altunjan, krymský Tatar M. Džemilev, N. Gorbaněvská z Moskvy, ale i řada dalších.

---

⁷¹ Касьянов, Григорій: Незгодні: українська інтелігенція і русі опору 1960-80 років. Київ, 1993. s. 47

⁷² Дзюба, Іван: Інтернаціоналізм чи русифікація.

Kromě soudních procesů proti ukrajinským aktivistům byla další důležitou událostí, která sjednotila ukrajinskou opozici vražda ukrajinské malířky A. Horské v roce 1970. A. Horská patřila mezi klíčové postavy ukrajinského uměleckého obrození v šedesátých letech, okolnosti její vraždy dodnes nebyly objasněny.

Na začátku sedmdesátých let v sovětské Ukrajině začal pod vedením V. Čornovola vycházet samizdatový časopis *Ukrajinskyj visnyk*, který se zabýval problematikou lidských práv. Právě samizdat, letákové akce a hájení lidských práv byly hlavními aktivitami ukrajinské opozice na začátku sedmdesátých let.

V letech 1972–1973 v sovětské Ukrajině proběhla další vlna zatýkání (tyto události jsou v ukrajinské historiografii známé jako „Generální pohroma“⁷³), kdy bylo za účast v opozičních hnutích zatčeno dohromady 122 občanů, mezi nimiž se ocitly i stěžejní postavy ukrajinského disentu: J. Sverstiuk, V. Čornovil, I. Svitlyčnyj a další. Přesně stovka občanů byla následně souzená za protisovětskou propagandu. Ve stejnou dobu se začaly k „nápravě“ občanů kromě pracovních lágru zneužívat i psychiatrické léčebny, v první polovině sedmdesátých let podstoupili v různých psychiatrických ústavech nucenou léčbu mj. L. Pljušč, M. Plachotniuk, A. Lupynis, P. Hryhorenko.⁷⁴ Tato hromadná zatýkání v důsledku vyvolávala další vlny odporu, které ale s každou další vlnou represí ztrácely na síle, protože na svobodě zůstávalo, stále méně opozičně naladěných aktivistů. Již v roce 1975 se naprostá většina ukrajinských opozičníků nacházela ve vězeních nebo v psychiatrických léčebnách, což je zřejmě jedním z důvodů, proč se do založení UHS zapojilo pouze deset lidí.

Lze tedy pozorovat řadu podobných rysů společnosti během československé normalizace a Ukrajinské SSR za Brežněvovy vlády. V sedmdesátých letech se politické vedení snažilo v obou státech zajistit jakousi podobu blahobytu, takže v obou případech lze s nadsázkou mluvit o „socialistické konzumní společnosti“. I když zejména v ukrajinském případě je nutno tento pojem používat se značnou rezervou. Konzum se tedy v obou státech stává prioritou ve způsobu života společnosti.

---

⁷³ Касьянов, Григорій: Незгодні: українська інтелігенція и русі опору 1960-80 років.

⁷⁴ Крупник, Любов: Каральна психіатрія та її жертви. Dostupné online: <https://tyzhden.ua/History/226898> (1.6.2019)

Většina společnosti se nesnažila zapojovat do politického dění – byla buď lhostejná nebo i celkem spokojená s tím, že se může věnovat vlastním soukromým potřebám. Rozdíl tady spočívá v tom, že v sovětské Ukrajině značná část společnosti stále věřila komunistické straně. V Československu lidé především „nechtěli mít problémy“ a po srpnové okupaci pravověrných přívrženců režimu ubývalo. Tento status quo byl zajištěn mocným aparátem státní bezpečnosti a nejrůznějšími nástroji nátlaku, které se používaly především vůči tvůrčí a humanitní inteligenci.

Právě tvůrčí a humanitní inteligence v tomto období formuje tenkou společenskou vrstvu, která se časem stane základem pro disidentská a lidskoprávní hnutí. Lepší pochopení situace a kritický postoj vůči státu a politice strany činí z inteligence jakousi zvláštní a odtrženou vrstvu ve společnosti – což se potom prokázalo i během disidentských aktivit.

2. Lidská práva: Západ proti Východu

2.1. Helsinská konference a koncept lidských práv

Chápaní pojmu a podstaty lidských práv se na východě a západě Evropy v druhé polovině 20. století výrazně lišily. Západní koncept byl zformulován ve Všeobecné deklaraci lidských práv z roku 1948: všem občanům by měla být garantována základní lidská práva – právo na život, svobodu a osobní bezpečnost, uznání právní subjektivity, právo na soudní ochranu a ochranu před otroctvím či nevolnictvím, právo na soukromí, právo vlastnit majetek, svobodu projevu, svědomí a vyznání, a další.⁷⁵ Přitom samotný člověk byl sám o sobě vnímán jako přirozený zdroj těchto práv, stát je „podřízený“ člověku, což je zdůrazněno ve 30. článku deklarace: „Nic v této deklaraci nemůže být vykládáno, jako by dávalo kterémukoli státu, kterékoli skupině nebo osobě jakékoli právo vyvíjet činnost nebo dopouštět se činů, které by směřovaly k potlačení některého z práv nebo některé ze svobod v této deklaraci uvedených.“⁷⁶ Proces formování a vývoje konceptu lidských práv trval od Druhé světové války a na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dosahoval svého vrcholu. Odůvodnění nezbytnosti ukotvení lidských práv v závěrečném aktu Helsinské konference mělo ze západní strany různě motivy. Ještě v roce 1970 evropské státy v tzv. Davignonské zprávě zdůrazňovali, že „sjednocená Evropa se musí zakládat na společném odkazu úcty ke svobodě a lidským právům.“⁷⁷ Jednalo se tedy o jistý ideologický koncept, který byl pro Západ důležitý. K takovému přesvědčení ale západní státy dospěli také pod vlivem událostí posledních desetiletí – intelektuálního, kulturního a technologického pokroku.⁷⁸ Důležitým zdrojem vývoje konceptu lidských práv na Západě byla i migrační vlna, spojená jak s dekolonizačními procesy v Africe a Asii, tak i ukončením Vietnamské války. Vlny pracujících migrantů daly vzniknout hnutím na obranu práv těchto migrantů.⁷⁹ V tomto smyslu západní chápání lidských práv nebylo pouze ideologickým přesvědčením ale rovněž i reakcí na sociální procesy druhé poloviny 20. století.

---

⁷⁵ Všeobecná deklarace lidských práv. Online: is.muni.cz/el/.../Vseobecna_deklarace_lidskych_prav-text.pdf.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Morgan, Michael Cotey: *The Final Act*: Princeton, Oxford, 2018. p.127

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Bradley, Mark Philip: *The origins of the 1970s Global Human Rights Imagination*. In: Villaume, Poul, Mariager, Rasmus (eds.): *The Long 1970s: Human rights, East-West detante and Transnational relations*. London, 2016. p.19

Sovětské vnímání lidských práv se výrazně lišilo. SSSR byl založen na ideologii marxismu-leninismu, podle kterého sebeidentifikace člověka v sovětské společnosti měla být založena na jeho třídní příslušnosti. Ve stejné rovině byla vnímána i občanská a lidská práva, jak podotýká ve své monografii „Human rights in the USSR“ Albert Szymanski „občanská práva v reálném světě mají pevný třídní prvek. Občanská práva ve třídní společnosti ztrácejí svoji podstatu, pokud se neřídí bezprostředně třídními zájmy.“⁸⁰ Jelikož v Sovětském svazu byly třídní zájmy určovány přímo státem, koncept lidských práv, který by definoval každého individuálního člověka jako přirozený zdroj lidských práv byl v naprostém rozporu s ideologickou podstatou sovětského zřízení. Samotná Všeobecná deklarace lidských práv byla nejlepší ilustrací opačného chápání jejich podstaty. V západní Evropě se stala naprosto zásadním dokumentem, který se stal základem pro světonázor západního světa. V SSSR byla Deklarace označována za „antisovětský dokument a konfiskována, pokud jí u vás našli. Do věznice jste kvůli tomu nešel – ale měl jste nepříjemnosti.“⁸¹

Takto rozdílné postoje se ale delší dobu nedostávaly do otevřené konfrontace, dominoval princip „nevměšování se do vnitřních záležitostí“, a to až do takové míry, že Západ nijak vážně nereagoval na sovětské intervence v Maďarsku 1956 a Československu 1968. Samozřejmě, že za takových okolností nikdo vážně nepomýšlel na to, že by se otázka lidských práv mohla stát předmětem vyjednávání mezi Západem a Východem. Konference v Helsinkách se ale stala součástí širší politické komunikace mezi Východem a Západem v kontextu politiky détente, ve které každá strana sledovala vlastní cíle. Od skončení Druhé světové války komunistické státy východní Evropy „usilovaly o to, aby Západ formálně uznal status quo ve východní Evropě, jednak kvůli samotné legitimitě, která by jim tímto způsobem byla přiznána, ale i proto, že by uznání Západu bylo znamením pro potenciální východoevropské revolucionáře, že nemohou počítat s pomocí ze zahraničí.“⁸² Západní strana se snažila prosadit představu o mírovém soužití, které předpokládalo naopak větší otevřenost: lidé, ideje a zboží by měli volněji obíhat skrz hranice.⁸³

---

⁸⁰ Szymanski, Albert: Human rights in the USSR. Zed Books, 1984. p.7

⁸¹ Rozhovor s Levkem Lukjanenkem 20.04.2017

⁸² Thomas, Daniel C. Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu. Praha: Academia a ČSDS, 2007. s. 37

⁸³ Morgan, Michael Cotey: The Final Act. Princeton, Oxford, 2018. p.11

Východní blok tedy uvažoval o uspořádání multilaterální konference, která by se zabývala definitivním rozdělením „sfér vlivu“ v Evropě, uznání všech de facto existujících hranic (především se Sovětská svaz zajímal o německou otázku, a potřeboval definitivní legitimitu pro anektované území pobaltských států) a ekonomickou spolupráci, Západ naopak prosazoval větší otevřenost, v tomto smyslu se jednalo o diametrálně protichůdné postoje. Přičemž neustálé pokračování v perzekuci jakýchkoliv projevů opozice stejně jako intervence do Československa v roce 1968 nijak nenasvědčovalo tomu, že je SSSR ochoten ustoupit od vlastního charakteristického stylu chování.

Skeptický postoj ohledně projednávání otázky lidských práv zaujímal i americká administrativa v čele s Richardem Nixonem a Henry Kissingerem. Stejně tak nadšeny nebyly některé členské státy NATO. Na druhé straně stály země Evropského společenství. Do prosazování lidských práv se aktivně zapojovaly především Francie a Velká Británie. Pro ně tato otázka byla důležitá z ideového hlediska, jelikož se jednalo o jakési základní principy, se kterými se tyto státy identifikovaly. Boj o formulaci a prosazování lidských práv do závěrečného aktu podepsaného v Helsinkách trval několik let. Nad tímto procesem se detailně pozastavuje britský historik Daniel C. Thomas ve své knize „Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu“: „Fakt, že se Evropským společenstvím přesto podařilo prosadit své normativní preference do vztahu mezi těmito dvěma velmocemi (a třiceti třemi dalšími státy), je tím pádem ještě záhadnější.“⁸⁴

Jednání byla opravdu velmi zdlouhavá a komplikovaná. Otázka lidských práv narážela na neustalý odpor východní strany, která to vnímala jako vměšování do vnitřních záležitostí země a snahu o podkopávání socialistických principů řízení států. Zjednodušené chápání situace demonstroval generální tajemník KSSS Leonid Brežněv při návštěvě ministra zahraničí USA Henry Kissingera v Moskvě v roce 1974 kdy prohlásil: „Co je to za návrh, jestli si jim chtějí osobovat právo otevírat v Sovětském Svazu divadla bez jakékoli kontroly ze strany sovětské administrativy? Mít takové nápady je zkratka špatné.“⁸⁵

---

⁸⁴ Thomas, Daniel C: Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu. s. 37

⁸⁵ Tamtéž.

Jednání o Helsinském aktu, která trvala dva a půl roku se komplikovala také kvůli neustávajícím represím vůči sovětským disidentům. V šedesátých letech proběhl soud s moskevskými disidenty A. Siniavským a J. Danielem, následovala zatčení Alexandra Ginzburga a dalších. Politické procesy probíhaly i v jiných republikách. Opravdovou ránou pro Helsinský proces se ale stalo zatčení Alexandra Solženicyna v roce 1974, ve stejnou dobu, kdy již probíhala jednání o závěrečném aktu: „Většina delegátů konference si uvědomovala, že uvěznění a soud s mužem, který pro západní veřejné mínění ztělesňoval sovětský disent, by představovaly výsměch ideálům lidských práv, základních svobod a volnějšího pohybu lidí a myšlenek, o jejichž uznání se Západ na KBSE zasazoval.“⁸⁶

Nakonec sovětská strana „ustoupila“ a Solženicynovi bylo dovoleno se z SSSR vystěhovat na Západ. Východní strana postupně ustupovala i celkově v otázce lidských práv. Uznání hranic pro SSSR bylo přece jenom důležitějším bodem. Postoj Sovětského svazu byl celkem srozumitelný – i podle slov ministra zahraničí A. Gromyka: „V našem vlastním domě jsme pány my“. Což znamenalo, že v SSSR se rozhodly souhlasit a podepsat pro Západ vyhovující variantu smlouvy s tím, že její plnění stejně zůstane „vnitřní záležitostí“ SSSR. (Což později SSSR stejně jako jeho tehdejší satelity opravdu potvrdily tvrdými represemi vůči disidentům, kteří se zapojili do lidskoprávního hnutí a helsinských skupin ve Východním bloku.)

Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě byl podepsán v Helsinkách 1. srpna 1975. Pro Sovětský Svaz byly nejdůležitějšími třetí a čtvrtý princip, kterými od té doby se měla řídit mezinárodní politika, a totiž neporušitelnost hranic a uzemní celistvosti států. Západním vítězstvím bylo prosazení sedmého a osmého principu ve znění „respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství nebo přesvědčení“ a „rovná práva a sebeurčení národů“. V otázce lidských práv tedy byl prosazený právě západní koncept, což otevřelo prostor pro sovětské občany používat lidská práva jako nástroj tlaku právě podle západního vnímání lidských práv.

Zprvu i v samotném disidentském prostředí Sovětského svazu byly výsledky konference vnímány hodně kriticky. Postupem času, ale disidenti pochopili, jak mocný instrument vlivu na

---

⁸⁶ Thomas, Daniel C. Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu. s. 101

režim se jim díky Závěrečnému aktu dostal do rukou: „Do jisté míry to byla všechno politická hra. Jsem si jistý, že i třeba lidé v Chartě 77 si byli dobře vědomy toho, že za podmínek diktatury – obrana lidských práv – to je politika“⁸⁷ – vypraví jeden ze zakladatelů UHS Levko Lukjanenko. „Byl to velký proces. O lidská práva bojovali tehdy i Řekové – měly u sebe taky diktaturu. V Portugalsku i Španělsku to měli stejné. Ve všech těchto zemích probíhal boj o demokracii. Lidská práva se tehdy stala jakýmsi „duchem doby“. Lidskoprávní otázky se diskutovaly na všelijakých forech a jednáních. Máme Deklaraci lidských práv z roku 1948, která jakoby garantuje jistá práva a svobody. A teď přišly Helsinky 1975. Po těchto dohodách Západ donutil Mosku publikovat Deklaraci lidských práv ... A tehdy poprvé byla publikována v SSSR Deklarace lidských práv OSN – v novinách *Izvestija* druhého srpna 1975. Náklad *Izvestij* tehdy byl sedm nebo devět milionů výtisků... Najednou byla všude. Otázka lidských práv byla pozvednuta na světovou úroveň. Lidskoprávní otázka se stávala „módní“, tak proč bychom i my neměli využít tento „duch doby“? A tak jsme sepsali vlastní memorandum. Ale všechny naše dokumenty přímo „dýchaly“ politikou – pro nás to bylo jasné – píšeme o lidských právech, ale máme na mysli národnostní otázku. ... Takže v letech 1975-1976 postup demokracie – to byl boj za svobodu projevu, abychom se mohly obrátit na milionovou veřejnost ohledně otázky naší nezávislosti.“⁸⁸

Obdobné procesy probíhaly v mnoha sovětských republikách a v spřízněných socialistických státech. V květnu 1976 bylo vydáno prohlášení o vytvoření Moskevské helsinské skupiny. Následovaly skupiny na Ukrajině, Litvě, Gruzii a Arménii. V Československu vznikla Charta 77 a na jejím základě později VONS. V Polsku ROPCiO – Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela.⁸⁹

2.2 Ukrajinská helsinská skupina

Nehledě na to, že se Ukrajinská helsinská skupina prezentovala jako organizace na obranu lidských práv, dá se tvrdit, že jednou z hlavních z priorit (i podle výše uvedených slov L. Lukjanenka) její činnosti byla soustředěna kolem obrany národnostních práv a zájmů. Hned

---

⁸⁷ Rozhovor s Levkem Lukjanenkem 20.04.2017

⁸⁸ Tamtéž

⁸⁹ Hnutí obrany práv člověka a občana

v prvním otevřeném dopise 14. listopadu 1976 se hlava skupiny, Mykola Rudenko snažil vysvětlit klíčový postoj zakladatelů skupiny. Autor poukazoval na to, že Sovětský svaz (podle Leninových spisů) je dobrovolnou organizací. Podle toho se také hodlají chovat členové skupiny a deklarovaly právo pro všechny občany SSSR chovat se stejně. Většina nespravedlivě stíhaných politických vězňů byla na Ukrajině ale stíhána právě kvůli údajnému nacionalismu, „pouze proto, že uvěřili, že jsme dobrovolnými spojenci.“⁹⁰ Proto jsou lidská práva v Sovětském Svazu úzce spjata s právy národů.

Další zásadní věc, na kterou M. Rudenko poukazoval ve svém dopise byla skutečnost, že Ukrajina byla jako suverénní stát členem-zakladatelem Organizace spojených národů. Přes tuto skutečnost ale nebyla pozvána na konferenci v Helsinkách. To prý dokazuje, že účast Ukrajiny a Běloruska na zakládání OSN byla jenom Stalinovým taktickým tahem. Ukrajina, stejně jako jiné republiky zůstávají ve stínu Ruska. „Vždyť na Západě naší multinacionální zemi stále nazývají Ruskem. A tato zakořeněná tradice jen leje vodu na mlýn ruských šovinistů“ – tvrdí Rudenko ve svém otevřeném dopise.⁹¹

Ve stejném smyslu pokračovaly i další oficiální deklarace UHS. V jednom z prvních prohlášení skupiny „Ukrajina v létě 1977“, které bylo odesláno účastníkům Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která byla zahájena v říjnu 1977 v Bělehradu, se můžeme dočíst: „Nejlepší myšlenky ukrajinských revolucionářů, stejně jako představy Lenina ohledně národnostní otázky nebyly zrealizovány. Během dalších let se nepovedlo porazit duch imperialismu a „duch Kateřiny a Petra“ ožil ve zlověstné činnosti Stalina ... Nebudeme si hrát na schovávanou: naše státnost je jen papírovou iluzí. Je čas uvést vše na pravou míru a ukončit neustálou a zákeřnou hru ohledně naší suverenity, stejně jako všech dalších republik SSSR.“⁹²

Otázka útlaku národnostních práv se obecně často spojovala právě se Stalinovými zločiny proti Ukrajincům. Asi nejostřeji v tomto smyslu vystoupila UHS ve svém „Memorandu číslo 1“ kde přímo prohlásila, že se Ukrajina za Stalinovy vlády stala „dějištěm etnocydy a genocydy.“⁹³ Poukazovala na události uměle vyvolaného hladomoru na Ukrajině v letech 1932-1933. Právě tady viděli obhájci lidských práv základ tehdejších problémů v národnostních otázkách.

---

⁹⁰ Зінкевич, Олександр (eds): Український правозахисний рух. Документи і матеріали. Балтимор: 1978. Ст. 15

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Tamtéž. St.22

⁹³ Tamtéž. St.66

Stalinová politika se stává jedním z hlavních terčů kritiky. UHS jednoznačně spojila národnostní otázku s otázkou porušování obecných lidských práv. Ve stejném memorandu členové UHS tvrdili: „Kde ale máme hledat základ a začátek všech těch hrůz, které postihly ukrajinský národ? Podle našeho názoru, můžeme hledat odpověď v tom, že během tří desítek let stalinistické diktatury Práva člověka, které hlásala „Deklarace práv pracujícího a vykořisťovaného lidu“ a „Deklarace práv národů Ruska“ byla naprosto negována. Národnostní práva Ukrajiny v rámci Svazu v důsledku byrokratického zničení principů Deklarace o založení Svazu SSR přestaly být realitou.“⁹⁴

V této výzvě k Bělehradské konferenci se členové UHS dopustili činu, který časem bude sovětskými soudy kvalifikován jako antisovětská propaganda. UHS v tomto memorandu otevřeně prohlašovala, že „se jedná o národnostní otázku. Během desetiletí Ukrajincům vtloukali do hlavy, že žádné národnostní otázky neexistují, že jenom nesmiřitelní nepřátelé sovětské vlády mohou pomýšlet na odtržení Ukrajiny od Ruska...“⁹⁵ Takovými prohlášeními helsinská skupina rozhodně překračovala rámec hájení lidských práv a dostávala se na tenký led národnostní, a tudíž i politické roviny.

Národnostní problematika zůstala klíčovou otázkou i během dalšího působení skupiny. V Memorandu číslo 7 z 15. března 1977 UHS opět otevřeně poukazovala, že „Práva člověka zahrnují velice široké spektrum myšlenek, pocitů a činů, proto jsme zdůrazňovali, že i když naší prioritou je humanitární blok Helsinských dohod, bude se skupina rovněž zabývat porušením práv ukrajinského národa v sociální, ekonomické a národnostní sféře života.“⁹⁶ Nutno podotknout, že autoři memoranda nepsali o sociálních, ekonomických a národnostních právech člověka, nýbrž národa. A v tomto smyslu šlo určitě o záměr neustále poukazovat právě na problémy, se kterými se potýká národ jako celek.

Otázka národnostních práv byla v činnosti UHS úzce propojena s historickou a politickou rovinou. Podíváme se na každou z těchto rovin zvlášť:

Kromě již několikrát zmíněného odsouzení politiky Stalina v nedávné minulosti se v dokumentech UHS často objevovalo zamýšlení nad obecnou roli Ruska vůči Ukrajině v

---

⁹⁴ Зінкевич, Олександр (eds): Український правозахисний рух. s.71

⁹⁵ Tamtéž. s.72

⁹⁶ Tamtéž. s.109

dějínách. V Memorandu číslo 7 mimo jiné stojí: „Imperialistická minulost Ruska visí černým stínem nad spojeneckými národy a nedovoluje jim mluvit o vlastních ústavních právech. Proto kult osobnosti, v horším slova smyslu, který fakticky opakuje carské autoritářství, je vystřídán jiným kultem: z tribun se říká „Svaz“ a má se na mysli „Rusko.“⁹⁷

Otevřený dopis politických vězňů Oleksy Tychého a Vasyla Romaniuka z roku 1977 obsahuje docela detailní historický průřez dějinami Ukrajiny od dob středověké Kyjevské Rusi až po Stalinovou epochu. Autoři vysvětlovali a poukazovali na základy ukrajinské státnosti a hájily nutnost existence nezávislé Ukrajiny. „Ukrajinci jsou jedním z nejvíce svobodomilovných, podle svého způsobů života demokratických, mírumilovných a pracovitých národů světa. Více jak 300 let tragického osudu za podmínek jeho rozdělení mezi silnými sousedy (Rusko, Polsko, Rakousko-Uhersko, Rumunsko, Československo) a snahy intenzivní asimilace nedokázaly zničit jeho jazyk, náboženství, tradice, snahu o nezávislost a demokracii. Ukrajina se musí stát nezávislou, demokratickou, duchovně bohatou, materiálně zabezpečenou zemí, s vysokou úrovní vzdělání, vědy, národnostní z podstaty, obsahu a formy kultury.“⁹⁸ Stejným, místy až lehce poetickým stylem vyznívá Manifest Ukrajinského lidskoprávního hnutí, jejímž autorem byl jeden ze zakladatelů UHS Olesj Berdnyk. Tady také vidíme motiv nápravy „historické nespravedlnosti“ vůči ukrajinskému národu: „My Ukrajinci, jsme prošli těžkými historickými cestami v minulosti. Prameny jsou ukryty v mlze staletí nebo přáním nepřátel ale naše kulturně-duchovní poklady, naše věda, filozofie, naše snahy, naše svobodomilovnost a pracovitost, naše tvůrčí činnost, naše věčná vůle k suverenitě potvrzuje, že jsme důstojnými bratry v jediné rodině národů a plemen světa... Taková upřímnost má právo bránit svoji unikátnost a nezávislost. Národ Skovorody, Ševčenka, Ukrajinky musí zlomit kruh historického ignorování a vyjít vstříc vesmírným horizontům činnosti, myšlení a tvorby.“⁹⁹

Všechny tyto aluze o nutnosti nápravy historických křivd měli před sebou jediný cíl – obhájit a odůvodnit vznik nezávislé Ukrajiny. Je zřejmé, že čím dál víc se UHS dostávala od otázek hájení práv konkrétních občanů k otázce politické nezávislosti státu. Je naprosto zřejmé, že fungování takové politické skupiny v podmínkách totalitního režimu SSSR nebylo možné. Proto se politická činnost (nebo spíš snaha o politickou činnost) vyvíjela pod rouškou lidskoprávní organizace. Ve svých zakládajících dokumentech členové UHS zdůrazňují, že se

---

⁹⁷ Зінкевич, Олександр (eds): Український правозахисний рух. s.109

⁹⁸ Tamtéž. s.52

⁹⁹ Tamtéž. s.33

nejedná o politickou organizaci. Ustavující dokument organizace, „Deklarace občanské Skupiny pomoci plnění helsinských smluv“ jasně definoval, že se „skupina ve své činnosti řídí v žádném případě ne politickými, nýbrž humanitně-právními motivy.“¹⁰⁰ Zajímavé upřesnění najdeme v otevřeném dopise M. Rudenka, který byl vydán jako dodatek k této deklaraci: „Naše Skupina nesleduje žádné politické cíle, náš úkol je výhradně humanitární: pomoci plnění helsinských smluv v oblasti lidských práv. Ale nemůžeme nechat stranou národnostní otázku: většina ukrajinských politických vězňů byla odsouzená kvůli domnělému nebo opravdovému nacionalismu.“¹⁰¹ Takovým způsobem se Ukrajinská helsinská skupina nepřímou hlásí k tomu, že její činnost přece jenom bude mít i do jisté míry politický nádech. Jak ukazuje analýza dalších prohlášení – činnost UHS měla značně více politických prvků, nežli byli ochotni její členové připustit v oficiálních prohlášeních.

Některé otevřené dopisy obsahovaly přímé výzvy k ukrajinské nezávislosti. Kupříkladu otevřený dopis ukrajinských politických vězňů obsahuje následující tvrzení: „Věříme, že díky úsilí samotného ukrajinského národa za morální podpory jiných národů SSSR, ruský nevyjímaje, národů demokratického světa a Spojených národů, Ukrajina rychle dosáhne nezávislosti a obsadí odpovídající místo mezi velkými demokratickými národy světa.“¹⁰² Podobnou rétoriku si ale většinou mohli dovolit aktivisté, kteří se již nacházeli za mřížemi. Oba autoři tohoto dopisu, Oleksa Tychyj a Serhij Romaniuk psali tento dopis z vězení. Prohlášení UHS většinou měly trochu mírnější ton, i když otázka nezávislosti Ukrajiny přímo či nepřímou zněla neustále. Ze samotných textů je cítit, že byly napsány filozofy a literáty – požadavky UHS se často skrývají za důkladnou hrou se slovy. Jeden ze základních dokumentů UHS, již zmiňovaná deklarace „Ukrajina v létě 1977“ prohlašuje: „Neklademe otázku ohledně „oddělení“ Ukrajiny. Nemáme se od koho oddělovat. Planeta je jen jedna. Lidstvo je jen jedno. Kolem jsou národy – bratři. Od koho bychom se měly oddělovat? Naopak, klademe důraz na připojení, připojení Ukrajiny, Ruska, Gruzie, Lotyšska a jiných bratrských národů k jedinečnému duchu lidstva. My jsme pro společenství, které se jmenuje Sovětským svazem socialistických republik a časem se promění v Bratrství svobodných národů Země. Ale každý národ musí v tomto společenství být svobodným prvkem, nezávislým tvůrčím duchem.“¹⁰³

---

¹⁰⁰ Зінкевич, Олександр (eds): Український правозахисний рух. S.13

¹⁰¹ Tamtéž. s. 17

¹⁰² Tamtéž. s.51

¹⁰³ Tamtéž. s.23

Neustále poukazování na to, že Ukrajina je formálně suverénním státem a jedním ze zakladatelů OSN, zdůrazňování nutnosti realizace opravdové nezávislosti Ukrajiny ale nezůstalo jediným politickým požadavkem ukrajinských lidskoprávních aktivistů. Velmi zajímavým dokumentem pro pochopení politických vizí UHS je Manifest ukrajinského lidskoprávního hnutí, sepsaný Olesem Berdnykem v listopadu 1977 který byl vydán jako rekapitulace prvního roku činnosti Ukrajinské Helsinské Skupiny. Text je rozdělen do několika kapitol, přitom třetí část „Naše propozice“ se v první řadě zabývá globální politickou transformací sovětského systému. Přitom většina požadavků byla naprosto neslučitelná se samotnou podstatou sovětského zřízení. Rozebíraje principy nové sovětské ústavy autor jménem UHS tvrdí: „Jsme přesvědčeni, že právo musí zaručovat primárnost osoby a podřadnost státu, protože prakticky osoba je jedinou realitou, hodnotou bytí a jedinou hodnotou práva. Stát, jak jsme již říkaly, se musí stát jenom garantem svobody a suverenity osoby a národů, kteří jsou součástí SSSR. Je taky naprosto nezbytné odstranit bod o centralizaci, o neoddiskutovatelném plnění rozhodnutí vyšších instancí – nižšími instancemi. Každá osoba, stejně jako každá organizace musí disponovat vlastní suverenitou a přijímat každé rozhodnutí jen s ohledem na zájmy dané osoby či organizace.“¹⁰⁴

Samozřejmě, že takové postoje by podkopávaly samotnou podstatu politického zřízení států, kde princip centralizace a svrchovanosti státu byl naprostou samozřejmostí. Kromě toho autoři manifestu žádali „sebrat státu právo vlastnictví, protože v praxi toto právo využívají byrokraté a úředníci pro vlastní cíle a obohacení.“¹⁰⁵ UHS v tomto dokumentu taky nabízí alternativní uspořádání vlády v Sovětském svazu. Jako východisko ze situace viděli lidskoprávní aktivisté zřízení různých rad pro jednotlivá odvětví života společnosti, které by stály nad státem a koordinovaly by různé sféry života na úrovni jednotlivých republik. Proto by měli být zřízeny jednotlivé rady pro ekologii, ekonomiku, energetické záležitosti, demografii a vesmír.¹⁰⁶ Nutno uznat, že všechny tyto požadavky se jen těžko dají označit za takové, co mají přímo nápomoci lidskoprávní činnosti. Stejně tak jsou jen těžko slučitelné s neustálým poukazováním UHS ohledně toho, že „v žádném případě nesleduje žádné politické cíle.“

V politické rovině se ukrajinské lidskoprávní hnutí neomezovalo jenom na kritiku sovětského zřízení. Značný důraz byl také kladen na tlak na světovou veřejnost. Přitom ne vždycky šlo

---

¹⁰⁴ Зінкевич, Олександр (eds). Український правозахисний рух. S.40

¹⁰⁵ Tamtéž. s.40

¹⁰⁶ Tamtéž. s. 41

o prosby o pomoc nebo o jednoduchou snahu zviditelnit ten či onen případ. Ve svých výzvách ke světovým politikům UHS zdůrazňovala společnou odpovědnost západních politiků za situaci, která vznikla kolem Ukrajiny. Otevřený dopis účastníkům Bělehradské konference popisuje řadu případů represí vůči účastníkům UHS a poukazuje na naprosté ignorování těchto faktů světovou veřejností: „S čím plánuje přijet na Bělehradskou konferenci delegace Sovětského svazu? S černým ocasem represí, soudů a prohlídek? V tomto případě, kdo jste vy, zbytek účastníků helsinského fóra, co jen bezlítostně přihlížíte nelidským perzekucím vůči skupince odvážlivců, kteří pozvedli svůj hlas proti despocii byrokratů, kteří se pyšní svoji vojenskou mocí? Stáváte se spoluúčastníky mučitelů skupin pomoci Duchu Helsinek, jelikož podepsáním výše zmíněných dohod jste milionům lidí garantovali plnění základních práv člověka! Prakticky jste vyprovokovali probuzení vědomí vlastních práv pro spoustu vězňů duší, které uvěřily v narození nového ducha ve světě – ducha lidskosti a práva.“¹⁰⁷

Stejně tak, když UHS upozorňuje na to, že Západ de facto přijímá na vědomí iluzornost ukrajinské suverenity a fakticky ztotožňuje pojem „Sovětský svaz“ a „Rusko“: „Západní diplomaté, i když ne vždy veřejně, ale v soukromí i během mezinárodních jednání neustále nazývají Sovětský svaz podle starého způsobu Ruskem. A toto není náhoda. Historický fakt, že Ruské impérium se dávno rozpadlo a místo něj vznikl dobrovolný svaz suverénních států nebyl duchovně přijat a psychologicky zpracován ani na Západě ani v samotném svazu. Tradice zvítězila nad právem.“¹⁰⁸

Většina otevřených dopisů a prohlášení vůči západním mocnostem ale měla za svůj hlavní cíl upozornit na konkrétní případ porušování lidských práv. Jako ukázkové příklady můžeme použít dopis Olese Berdnyka ze 17. listopadu 1976 prezidentovi USA Jimmymu Carterovi s prosbou o udělení politického azylu; dopis Oksany Meško z června 1977 Organizaci spojených národů s výzvou pomoci osvobodit jejího syna O. Serhijanka, který byl tou dobou vězněn; dopis účastníkům Bělehradské konference ohledně uvěznění L. Lukjanenka z 13. prosince 1977 a další.

Přestože se UHS zabývala tak širokým spektrem témat, byla to přece stále jenom organizace na obranu lidských práv, a právě obrana lidských práv zůstávala jedním z hlavních úkolů UHS.

---

¹⁰⁷ Зінкевич, Олександр (eds). Український правозахисний рух. s.134

¹⁰⁸ Tamtéž. s. 99

Podíváme se podrobněji na charakteristické případy porušování lidských práv v SSSR, kterými se UHS zabývala.

Obecnou praxí ve smyslu porušování lidských práv bylo znemožňování bývalým politickým vězňům normálního fungování ve společnosti. Jednou z nich byla například Nadija Svitlyčná, jejímž případem se UHS podrobně zabývala. Po tom, co byla N. Svitlyčná v květnu 1976 propuštěna z vězení, kde si odpykala čtyřletý „politický“ trest, se sovětské úřady pustily do pronásledování bývalé vězenkyně. Tímto případem se zvláště zabývalo Memorandum č.11,¹⁰⁹ se kterým se UHS veřejně obrátila na státy, které podepsaly Helsinské dohody. V tomto dokumentu UHS uvádí hned několik způsobů tlaku na N. Svitlyčnou. Za prvé jí fakticky bylo upřeno právo na bydlení – nebylo jí dovoleno vrátit se do stejného bytu, ve kterém bydlela před uvězněním (což bylo jasným porušením ustanovení Rady ministrů SSSR „O některých zásadách registrace občanů SSSR“ z 24. srpna 1974). V důsledku toho, že N. Svitlyčná neměla řádně udělanou registraci pro bydlení – o několik měsíců později jí byla daná výpověď z práce. V tomto případě bylo porušeno právo na práci, které je přímo garantováno Ústavou SSSR. V září 1978 pak byla N. Svitlyčná obviněna z toho, že se vyhýbala registraci k pobytu nehledě na to, že sama několikrát osobně o registraci žádala na všech možných úřadech.

Tady je nutné zdůraznit, že přihláška k pobytu neboli registrace opravdu měla obrovský význam v sovětské společnosti a sloužila i jako účinná páka nátlaku režimu na občany. Ruský historik A. Zubov tento fenomén popisuje následovně: „Přihláška k trvalému pobytu znamenala nárok na bydlení. Odsouzení k trestům odnětí svobody o toto právo po půlroce přicházeli, pokud v jejich bydlištích nebyli přihlášení jejich blízcí příbuzní.¹¹⁰ Místní praxe však umožňovala připravit lidi o střechu nad hlavou i bez soudu. Například v sedmdesátých letech se osoby, které veřejně vyprávěly antisovětský vtíp, musely na obvodním oddělení KGB podrobit „preventivnímu pohovoru“, během nějž na služebně odevzdávali svůj občanský průkaz. Výsledkem pohovoru obvykle bylo úřední varování, mohlo se však i stát, že o stálý pobyt v Leningradu takový člověk přišel.“¹¹¹ Registrace se opravdu široce využívala pro manipulování s občany. Bývalí političtí vězni v tomto smyslu byli jednoduchým terčem.

---

¹⁰⁹ Зінкевич, Олександр (eds). Український правозахисний рух. s.123

¹¹⁰ Což byl právě případ N. Svitlyčné. Ve stejném bytě bydlel i její bratr.

¹¹¹ Zubov, Andrej. Dějiny Ruska 20. Století (2.díl). St. 450

To, že případ N. Svitlyčné nebyl nějak ojedinělým dosvědčuje Dopis č. 2 jednoho ze zakladatelů UHS M. Matusevyče. V tomto dokumentu M. Matusevyč uvádí celou řadu porušování lidských práv. Mezi jiným hned několik případů, které se velmi podobají případu N. Svitlyčné: Olexandrovi Nazarenkovi také po propuštění z vězení nebylo dovoleno registrovat se v Kyjevě. Právník Levko Lukjanenko musel pracovat jako elektrikář. Manželům Ivanovi a Miroslavě Dykým nebylo dovoleno registrovat se k pobytu ve stejném městě. Mykola Breslavskyj byl registrován do bytu, kde již bydlelo 7 dalších lidí, přitom samotný byt měl 18 m². S. Kuryliak, K. Matvijuk a F. Klymenko nedostávali možnost uplatnit se podle svých profesí. Nad posledními třemi zavedla bezpečnost stálý dohled.

Ve stejném dopise M. Matusevyče se můžeme dočíst i o jiných nejrozšířenějších případech porušování lidských práv na území USSR:¹¹²

Porušování práv uvězněných podle politických článků. Nejčastěji se opakujícím porušením bylo omezení práva na schůzku (jako příklad se uvádí příklad zamezení schůzky uvězněného J. Sverstiuka s jeho manželkou a stejný případ u V. Moroze).

Psychiatrické léčení: Podle rozhodnutí místního soudu byl ve městě Beregove I. Terelia nucen podstoupit léčení v psychiatrické klinice. Později byl propuštěn jako úplně zdravý člověk.

Vyhnanství: odeslání do vyhnanství se často používalo jako dodatečný trest pro politické vězně, kteří již byli odsouzeni k odnětí svobody. Tradiční trest, který dostávali lidskoprávní aktivisté, byl 7 let vězení a 5 let vyhnanství. Podmínky pobývání ve vyhnanství se ale často velice podobaly těm vězeňským. Jednalo o „vězení bez konvoje“,¹¹³ kdy „vyhnanci“ často neměli k dispozici ani bydlení ani práci. M. Matusevyč uvádí konkrétní příklady omezování lidských práv těchto vězňů (nemocní jsou nuceni pracovat v dolech atd.) v případech V. Vasylyka, M. Koce, V. Stuse, B. Čujka.

Občané byli perzekuováni kvůli tomu, že se obraceli na UHS nebo se zapojovali do činnosti lidskoprávního hnutí. V. Barladianu byl perzekuován kvůli svému přesvědčení: byl vyloučen ze strany, vyhozen z práce, nebyla mu poskytnuta možnost obhájit dizertační práci. Následně

---

¹¹² Зінкевич, Олександр (eds). Український правозахисний рух . s.136

¹¹³ Tamtéž. s. 139

byl i zatčen. Kvůli jeho zatčení proběhly prohlídky i u řady dalších občanů. Stejně prohlídky proběhly u jejich známých i po zatčení M. Marynovyče a M. Matusevyče.

Běžnou věcí byly nezákonné domovní prohlídky, které často šly ruku v ruce se zadržením a zatýkáním lidskoprávních aktivistů. Nezbytnou součástí takových prohlídek byla i konfiskace veškerých písemností, které by se aspoň vzdáleně daly považovat za důkaz trestného činu pobuřování. Již zmiňované Memorandum č. 7 upozorňuje na takové případy: „V bytě M. Rudenka (Kyjev) byl úplně vydrancován literární a vědecky archiv ... osobní prohlídce byla podrobena manželka Rudenka R. Rudenková, jeho syn Jurij a další člen skupiny – O. Tychyj...“¹¹⁴ Stejně prohlídky proběhly i ve městě Drohobyč u matky dalšího člena skupiny M. Marynovyče ale také u N. Stokraté, která se tou dobou nacházela ve vyhnanství v ruském městě Tarusa.

Některé dokumenty UHS se taky zabývají i hromadným porušováním lidských práv. Výzva UHS z února 1978 poukazovala na perzekuci členů křesťanské baptistické církve.¹¹⁵

2.3. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných

Politická situace v Československu se podstatně lišila od situace v sovětské Ukrajině. Nehledě na to, že se obě republiky řídily socialistickými principy při řízení státu a společnosti, panovaly mezi zeměmi značné rozdíly. Nejde jenom o to, že represivní zákroky vůči obyvatelstvu v SSSR se odehrávaly s mnohem větší brutalitou, než v jiných zemích „socialistického tábora“. Jde především o to, že ve státech mimo SSSR národnostní otázka nebyla natolik vyhraněná. To se velmi promítalo i v činnosti lidskoprávních hnutí. Všechny helsinské skupiny, které fungovaly uvnitř SSSR (logicky kromě té Moskevské) se více či méně angažovaly v národnostních problémech. Pro ukrajinskou skupinu tento problém vůbec můžeme označit skoro za klíčový.

Činnost Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných byla v tomto smyslu ryze lidskoprávní a týkala se striktně porušování zákonů a práv především v oblasti trestního práva. Velmi

---

¹¹⁴ Зінкевич, Олександр (eds). Український правозахисний рух. s.114

¹¹⁵ Tamtéž. s 185

výmluvně o tom mluví i konkrétní počty – v rozmezí od dubna 1978 až do vypuknutí revoluce v listopadu 1989 vydal VONS 1204 dokumenty. Přitom 1125 z nich jsou sdělení týkající se konkrétních jednotlivých případů porušování lidských práv.

Dalším důležitým specifikem VONS bylo, že byl založen jako jakési pokračování Charty 77, všichni zakládající členové VONS byli signatáři Charty 77. V tomto smyslu měl Výbor již pevnou základnu a jisté zkušenosti s lidskoprávními aktivitami.

Jedna ze zakladatelek VONS, Anna Šabatová, popisovala cíle a důvody vzniku VONSu následovně: „Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných vznikl hlavně proto, že jsme si uvědomovali, že když zavrou někoho známého a ve společnosti váženého, tak se o tom píše i v cizině. O osudy takového člověka se zajímalo přirozeně a spontánně hodně lidí, doma i venku, což mu pomáhalo nejen psychicky, ale i zcela objektivně to zvyšovalo jeho naději na nižší trest nebo třeba i dřívější propuštění. To se nám zdálo „nespravedlivé“, i když ti vážení a slavní za to jistě nemohli. Tohle neštvalo jen nás, ale i další lidi, a tak jsme založili VONS, aby každý, koho nespravedlivě zavrou a o kom se dozvíme, měl aspoň nějakou ochranu, aby nezůstal bezejmenný.“¹¹⁶ Ve stejném smyslu se vyjadřuje i Zakládající prohlášení VONS – první dokument Výboru datovaný 27. dubna 1978: „Cílem tohoto výboru je sledovat případy osob, které jsou trestně stíhány či vězněny za projevy svého přesvědčení, nebo které se staly oběťmi policejní a justiční svévole. Budeme s těmito případy seznamovat veřejnost i úřady a podle svých možností pomáhat postiženým osobám. Chceme přitom spolupracovat s každým, u nás i v zahraničí, kdo projeví o spolupráci zájem.“¹¹⁷ Těchto cílů se VONS opravdu ve své činnosti držel. Jak již bylo řečeno, drtivá většina dokumentů VONS se týkala konkrétních případů porušování lidských práv – takové dokumenty se oficiálně nazývaly „sdělení“. Mimo taková sdělení můžeme najít ale i jiné formy činnosti výboru, které se značně podobají tomu, čemu se věnovaly i jiné lidskoprávní skupiny, Ukrajinskou helsinskou skupinu nevyjímaje.

Obecným jevem byly apely na orgány státní moci. Jako příklad lze uvést dopis mluvčích Charty 77 Ladislava Hejdánka, Marty Kubišové a Jaroslava Šabaty a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných předsednictvu Ústředního výboru KSČ, předsednictvu vlády ČSSR a předsednictvu Federálního shromáždění z 29. května 1978. Dopis krátce popisuje celou řadu

---

¹¹⁶ Pažout, Miroslav (eds). Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. Edice dokumentů.

¹¹⁷ Tamtéž. St. 3085

případů porušování lidských práv, zejména únosy Ivana Medka a Bohumila Doležala. Popisoval ale i obecný postup vlády vůči signatářům Charty, kteří byli od založení hnutí neustále šikanováni. Na konci dopisu autoři přímo obvinují vládu ze zločinů: „Obracíme se jmenovitě na všechny funkcionáře tří vrcholných institucí: nesete politickou i trestní odpovědnost za tyto teroristické činy, neboť jste – de iure nebo de facto – nadřízenými jejich pachatelů či osnovatelů.“¹¹⁸

VONS se obracel na státní orgány i z důvodu konkrétních porušování lidských práv. V srpnu 1979 poslali mluvčí Charty 77 společně s výborem dopis generálnímu prokurátorovi ČSSR Jánu Feješovi s žádostí o zakročení v případě Petra Cibulky. P. Cibulka byl odsouzen za trestný čin pobuřování (což byl nejvíce rozšířený důvod pro trestní stíhání občanských aktivistů v tomto období), a ve vězení „se opětovně stával terčem fyzických útoků některých spoluvězňů.“¹¹⁹ Veškeré žádosti vězněného o přemístění byli zamítnuty. VONS žádal po generálním prokurátorovi zjednání nápravy.

Do stejné kategorie spadá taky dopis Ladislava Lise „předsedovi vlády ČSSR Lubomíru Štrougalovi obsahující protest proti zbavení spisovatele a dramatika Pavla Kohouta československého státního občanství.“¹²⁰ Takové dopisy se obecně nijak výrazně nelišily od stejných prohlášení a veřejných apelů ukrajinské skupiny. Ba víc, i témata byla společná – jak porušování práv vězňů, tak i otázka občanství se vyskytuje v podobných dopisech UHS.

Další podobnost byla také v napsání dopisů hlavám signatářských zemí Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Takový dopis z 13. října 1978 obsahuje obecný popis stavu lidských práv a popisuje činnost VONSu. Přitom se v dopise tvrdí, že vláda se snaží potlačit a znemožnit jakýkoliv nekonformní projev či svobodný tvůrčí čin, a že aktivní signatáři Charty 77 jsou pronásledováni. Obecně lze postoj autorů dopisu shrnout jejich tvrzením, že píšou tento dopis se snahou upozornit „na stále se zhoršující situaci v oblasti občanských práv v naší zemi a na zesilující se perzekuci všech osob, které se za respektování lidských práv angažují nebo které se snaží tato práva uplatnit. Žádáme Vás, abyste se situací v Československu zabývali, přešetřili si údaje.“¹²¹

---

¹¹⁸ Pažout, Miroslav (eds). Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. s. 3088

¹¹⁹ Tamtéž. s. 3158

¹²⁰ Tamtéž. s. 3160

¹²¹ Tamtéž. s. 3117.

VONS se obracel na světové politiky nejenom kolektivním způsobem, ale také s pomocí dopisů určeným konkrétním lidem ohledně té či oné příležitosti. Příkladem může sloužit dopis rakouskému kancléři Bruno Kreiskému při příležitosti jeho návštěvy v Československu v lednu 1979. V tomto dopise Ladislav Hejdánek jménem VONSu žádá rakouského kancléře o intervenci v případě Jaroslava Šabaty, který byl nedávno odsouzen ve vykonstruovaném procesu.

Velký důraz členové VONSu kladli na mezinárodní spolupráci. Existovala snaha spolupracovat s lidskoprávními hnutími mimo Československo, a to buď to formou vyjádření oboustranné podpory, nebo i snahou začlenit se do širších společenství. V červenci 1978 uveřejnil VONS společně s mluvčími Charty otevřený dopis matce a manželce Anatolije Ščaranského a manželce Alexandra Ginzburga ohledně jejich zatčení. VONS vyslovoval svoji solidaritu Moskevské helsinské skupině a apeloval „na podobné občanské iniciativy a také na zájmová a politická seskupení, na věřící, na náboženské, humanitní a svobodomyšlná společenství ve světě, která usilují o demokracii a o práva pro nejširší vrstvy obyvatelstva, aby podle svých možností podnikly účinné akce vedoucí k osvobození Anatolije Ščaranského, Alexandra Ginzburga, Jurije Orlova, Viktorase Fiatekuse a dalších sovětských obránců lidských práv.“¹²²

Za příklad podobných aktivit VONSu může sloužit třeba i dopis mezinárodnímu kongresu na obranu lidských práv ohledně Rudolfa Bahra konanému v Západním Berlíně od 6. listopadu 1978. Tento případ je dobrou ilustrací snah československého hnutí o propojení co nejvíce lidskoprávních iniciativ uvnitř socialistického bloku – v dopise se mimo jiné dočteme: „Považujeme R. Bahra za politického vězně, který je žalářován pro své přesvědčení. Výbor na ochranu nespravedlivě stíhaných mu již v srpnu t. r. vyslovil svou solidaritu. Také čtrnáct signatářů Charty 77 spolu se sedmi členy polského Výboru společenské sebeobrany (KOR) vzpomnělo ve společném dopise R. Bahra mezi těmi, kdo jsou ve východní Evropě vězněni za opoziční činnost nebo za obranu lidských práv.“¹²³ Snahu o prohloubení mezinárodní spolupráce dokumentuje také dopis členu VONSu Národnímu sdružení pro občanské svobody

---

¹²² Pažout, Jaroslav (eds): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. s.3096

¹²³ Tamtéž. s. 3124

ve Velké Británii obsahující zprávu o činnosti VONS a o věznění jeho členů a žádost o navázání spolupráce.¹²⁴

Další důležitou aktivitou VONSu v rovině mezinárodní spolupráce bylo začlenění Výboru do *Mezinárodní federace pro lidská práva* v srpnu 1979.¹²⁵

Mezi oficiální dokumenty VONSu patří také velmi detailní popis jistých případů, které se zakládají na biografiích zadržených. V těchto biografiích se popisuje životní cesta dotyčného a vysvětluje se jeho přesvědčení a jednání v některých situacích. Kupříkladu text Jiřího Rumla vydaný Výborem na obranu nespravedlivě stíhaných, „Portrét publicisty“ o osobnosti Jiřího Lederera a o jeho trestních stíháních a odsouzeních v letech 1972 a 1977. V tomto textu Ruml předkládá detailní životopis biografie Jiřího Lederera a souvislosti, jeho trestního stíhání a líčí Lederera jako zastávce opravdových demokratických hodnot.

Do stejné kategorie spadá i text Rudolfa Battěka „Morální občanství Alberta Černého“, publikovaný v římském vydání časopisu „Listy“ 21. května 1979. V tomto textu autor nejenom sleduje životní příběh Alberta Černého, fakticky pojednává i o situaci ve společnosti a místy se dostává až k politickým tématům. Pro lepší pochopení tohoto textu si dovolíme rozsáhlejší citaci: „Uvažme nyní, co by mohlo uvolnit tu spontánní celospolečenskou aktivitu, kterou tak potřebujeme. Obnovení suverenity státu? Ano. Tedy odchod cizích vojsk? Otevřel by tento odchod prostor pro svobodné a demokratické úsilí o nápravu? Obnovil by suverenitu národa a jedince? – Obávám se, že odchod vojsk sám nikoli. Kořeny naší současné krize tkví totiž v nás samých, v naší osobní nesamostatnosti. Naše národní krize je krize mravní. I kdyby nebylo státního aparátu, který má sám dostatečné prostředky k účinné kontrole společnosti, nebudeme schopni řešení, dokud nezačneme znovu, od samého začátku.“¹²⁶ Samozřejmě že takové úvahy se nemohly obejít bez pozornosti bezpečnostních orgánů. Tento článek se záhy stal jedním z důvodů pro zatčení Rudolfa Battěka pro „podvrácení republiky“.

Dalším zajímavým dokumentem, který se snaží zařadit činnost Výboru do širšího kontextu je text Martina Hyblera „Smysl a situace snah o dodržování lidských práv v Československu“. V něm se autor rozsáhle zabývá problematikou lidských práv a obecným stavem společnosti.

---

¹²⁴ Pažout, Jaroslav (eds): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. s.3153

¹²⁵ Pažout, Jaroslav (eds): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. s. 3155

¹²⁶ Tamtéž. s. 3151

M. Hybler zdůrazňuje legitimitu postavení VONS: „VONS vychází ve své činnosti ze stávajícího právního řádu a snaží se ukazovat na stále se rozevírající rozpor mezi literou či duchem zákona s faktickou praxí.“¹²⁷ Tato věta je charakteristická a propojuje asi všechny helsinské skupiny v tomto období – skoro doslova stejnými slovy se definovala i Ukrajinská helsinská skupina, jak jsem již poukázal výše.

Podívejme se podrobněji, jakými případy se VONS zabýval a porušování jakých lidských práv bylo nejvíce rozšířené ve vymezeném období.

Drtivá většina sdělení VONS na konci sedmdesátých let se týkala buďto zahájení trestního stíhání vůči některým občanům, nebo již odsouzení obviňovaných. Přitom naprostá většina případů se týkala článku Trestního zákona o pobuřování nebo podvrácení republiky.

Charakteristickým byl případ Jana Zmátlíka, vůči kterému bylo zahájeno trestní stíhání kvůli údajnému podvrácení republiky. Nutno zdůraznit, že členové VONSu si opravdu nechávaly záležet na právní stránce své činnosti. Jejich sdělení obsahovala všechny právní detaily ohledně důvodů zahájení stíhání atd. Takové prohlášení tedy nejčastěji znělo v podobném stylu : „Jak jsme již oznámili ve Sdělení č. 30,1 je Jan Zmatlík, narozený 1948, sociolog, signatář Charty 77, bytem Praha 5, Stroupežnického č. 28, pracovník Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR, již od 31. 8. 1978 ve vazbě ve věznici ministerstva spravedlnosti v Praze-Ruzyni (zástupci zaměstnavatele mu bylo přímo do věznice doručeno rozhodnutí o okamžitém zrušení pracovního poměru). Usnesením vyšetřovatele StB ze dne 2. 9. 1978 je stíhán „pro přípravu k trestnému činu podvrácení republiky (§ 7/1 k § 98/1 tr. z.), neboť od konce roku 1977 do zadržení vyhotovoval, rozmnožoval a připravoval se rozšiřovat písemné materiály...“¹²⁸ Dále autoři v dokumentu uvádějí, jaká ustanovení zákona byla porušena a znějí výzvy o zasazení pro propuštění obžalovaného.

Asi nejčastějším bylo obvinění a odsouzení kvůli trestnému činu pobuřování. Přitom občané mohli být obviněni z pobuřování z různých důvodů. VONS se zabýval případy, ku příkladu, O. Tomka, který se, podle rozhodnutí soudu, dopustil pobuřování tím, že v „lednu 1977 napsal dopis Krajskému odboru pasů a víz (KOPV) v Hradci Králové a v březnu 1977 Generální

---

¹²⁷ Pažout, Miroslav (eds). Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. s.3178

¹²⁸ Tamtéž. s. 148

prokuratuře ČSR a že obsahem těchto dopisů pobuřoval proti socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky nejméně tři pracovníky KOPV a nejméně dva pracovníky Generální prokuratury.¹²⁹ Další typickým případem „pobuřování“ byl případ V. Říhy, který podle prokurátora „veden úmyslem vyvolávat nedůvěru a nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky zpracoval písemný materiál s názvem „Záznam o mém výslechu v Ruzyni“, ve kterém prý podával záměrně nepravdivý a tendenční výklad především společenského a ekonomického stavu republiky, činnosti SNB a ve kterém dále uvádí smyšlené a hrubě pomlouvačné skutečnosti o čelných představitelích společnosti a státu, přičemž tento materiál dále předal nejméně třem osobám.“¹³⁰

Příznačným byl i proces s J. Brychtou a P. Novákem, kteří byli odsouzeni za pobuřování, protože „údajně z nepřátelství k socialistickému společenskému zřízení rozpisovali a dál předávali písemnosti související s Chartou 77 a další materiály, označené za tendenčně zaměřené proti současnému politickému vývoji v našem státě.“¹³¹ Podobných případů se během sledovaného období vyskytlo několik desítek. Nejčastěji se ve sděleních VONS podotýkalo, že se jedná o pronásledování lidí kvůli jejich přesvědčení.

Trestné činy pobuřování a podvrácení republiky byly nejčastějšími obviněními, zdaleka se ale nejednalo o jediná ustanovení trestního zákona, na jejichž základě probíhalo politické pronásledování. Jeden ze zakladatelů VONS Ladislav Lis byl stíhán pro trestný čin rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, jehož se měl dopustit tím že „sklízal s povolením místních orgánů trávu na lesních mýtinách a železničním náspu.“¹³² Několik lidí bylo odsouzeno kvůli „spáchání trestného činu maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi.“¹³³ (J. Kaplan) nebo pro „útok na veřejného činitele“ (J. Šimsa, P. Cibulková).

VONS se ale nezabýval jenom konstatováním a sledováním již probíhajících trestních stíhání. Členové VONSu se snažili seznamovat veřejnost i s případy porušování lidských práv obecně. Sdělení VONS z 28. května 1978 oznamovalo o „zadržení Ivana Medka při snaze navštívit Ladislava Hejdánka, jeho únosu bezprostředně po propuštění, odvezení mimo Prahu a zbití.“¹³⁴

---

¹²⁹ Pažout, Miroslav (eds): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989.st. 85

¹³⁰ Tamtéž. St. 90

¹³¹ Tamtéž. St. 205

¹³² Tamtéž. St. 94

¹³³ Tamtéž. St. 522

¹³⁴ Tamtéž. St. 21

Sdělení z 4. října 1978 se pak zabývalo „zadržením Jaroslava Šabaty před setkáním s polskými disidenty v Krkonoších a jeho fyzickým napadení příslušníky Veřejné bezpečnosti.“¹³⁵ O necelé dva týdny později VONS vydal sdělení o „zadržení a výsleších Jana Wünsche, bránění vstupu do bytů Ladislava Hejdánka a Petra Uhla Juliu Tominovi a dalším návštěvám příslušníky Veřejné bezpečnosti, o policejních zásazích ke zmaření soukromých divadelních představení, fyzickým napadení Pavla Landovského a o zásahu proti večírku Jaroslava Hutky na rozloučenou před jeho nuceným vystěhováním z republiky a o Hutkově výslechu.“¹³⁶

Některá sdělení VONS se dotýkají i případů hromadné perzekuce, například zatýkání občanů během návštěvy L. Brežněva v Československu nebo o policejním zásahu proti katolickým aktivistům a nezávislé katolické literatuře.¹³⁷

Dalším důležitým tématem, kterým se VONS zabýval ve svých sděleních byly mezinárodní otázky. Sdělení z 28. května 1978 se týkalo moskevského soudního procesu s Jurijem Orlovem a procesu v Tbilisi se Zviadem Gamsachurdjou a Merabem Kostavou a odsouzení těchto sovětských disidentů k vysokým trestům vězení a vyhnanství a V tomto sdělení se VONS připojil k solidárním akcím na podporu těchto sovětských obránců lidských práv a dále na podporu Alexandra Ginzburga, Anatolije Ščaranského a dalších sovětských občanů, kterým hrozil obdobný osud.¹³⁸ Stejně tak na konci srpna 1978 VONS protestoval proti odsouzení Rudolfa Bahra v NDR.¹³⁹ Mezi dokumenty VONSu v tomto období existují i zmínky ohledně navázání mezinárodní spolupráce – konkrétně s lidskoprávními organizacemi ve Švédsku.¹⁴⁰

Největší část práce VONS ale spočívala, jak již bylo zmíněno, ve sledování případů z politických důvodů stíhaných nebo již odsouzených československých občanů. Podle souhrnného sdělení VONS na konci roku 1978,¹⁴¹ se výbor v tomto období zabýval přesně čtyřiceti případy již odsouzených občanů (většinou pro pobuřování) a dalšími třiceti třemi případy kdy, bylo zahájeno trestní stíhání nebo nastal výkon podmíněného trestu.

---

¹³⁵ Pažout, Jaroslav (eds): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989.s.154

¹³⁶ Tamtéž. S. 170

¹³⁷ Tamtéž. S. 474

¹³⁸ Tamtéž. S. 24

¹³⁹ Tamtéž. S. 111

¹⁴⁰ Tamtéž. S. 207

¹⁴¹ Tamtéž. S. 221

Lidskoprávní hnutí v Sovětském Svazu a mimo něj mělo hodně společného – místy se ale výrazně lišilo. Značná část dokumentů UHS se věnuje teoretickým základům lidskoprávního hnutí. Mezi nejčastější případy porušování lidských práv v Ukrajinské SSR, kterými se zabývala UHS patří bezdůvodné zadržování, domovní prohlídky, trestné stíhání a odsouzení občanů ve vykonstruovaných procesech. Na rozdíl od VONSu se ale Helsinské skupiny v SSSR (mimo Moskevské) se zabývaly nejen porušováním lidských práv, ale značnou pozornost také věnovaly právům národů Sovětského svazu na sebeurčení.

V činnosti VONSu národnostní otázka chyběla, což je celkem logické v historickém a politickém kontextu. VONS pracoval striktně v právní rovině a značnou pozornost věnoval důkladnosti ve zpracování právních detailů případů, kterými se zabýval. Většina sledovaných případů se týkala trestních stíhání a odsouzení občanů pro trestný čin pobuřování nebo podvrácení republiky. Mezi nejčastější porušování lidských práv, kterými se zabýval VONS, patří zadržování, únosy, domovní prohlídky a vykonstruované procesy. Obě skupiny fungovaly na základě ústavy a v mezích zákona, což bylo několikrát zdůrazněno v jejich zakládajících dokumentech. Sledovaly se především případy, kdy, podle mínění obránců lidských práv, docházelo k pronásledování občanů za jejich přesvědčení.

3. Cesta k disentu: biografie zakladatelů lidskoprávních skupin

3.1. Ukrajinská helsinská skupina

Oleksandr Berdnyk

Oleksandr (Olesj) Berdnyk se narodil 25. prosince 1927 na vesnici Vavilové v Chersonské oblasti (dnes Mykolajivská oblast) na jihu Ukrajiny. V roce 1930 se rodina O. Berdnyka přestěhovala do svého jmění u města Boryspil (Kyjevská oblast), kde přežila Hladomor.

Během školní docházky (absolvoval pouze sedm let základní školy) se věnoval literatuře, zejména spisovatelům sci-fi. Mezi oblíbené autory patřili Herbert Wells a Jules Verne a v dospělosti právě psaní fantastických románů se stalo základem jeho spisovatelské kariéry.

V roce 1943 O. Berdnyk odešel jako dobrovolník na frontu a byl demobilizován v 1945. V roce 1949 nastoupil studium v Divadelním studiu při divadle Ivana Franka v Kyjevě. Světonázor O. Berdnyka nebyl vyhraněně vlastenecký nebo protisovětský, i ve svých pozdějších pracích propagoval přesvědčení o „míru na celém světě, bratrství národů a ochraně přírody a anarchické myšlenky o likvidaci ozbrojených států, mafie, ekonomických klanů a politických band.“¹⁴² Konfrontace se sovětským režimem se tedy zakládala spíše na obecně lidských idealistických přesvědčeních nežli na konkrétním politickém přesvědčení. V roce 1949 na stranické schůzi v divadle Ivana Franka otevřeně promluvil o protižidovské kampani a protestoval proti cenzuře. Na tomto základě byl obviněn z vlastizrady a následně odsouzen na deset let vězení. Po pěti letech strávených v lágru v Kazachstánu byl rehabilitován v roce 1956.

Po propuštění z vězení O. Berdnyk nastartoval úspěšnou kariéru spisovatele. V roce 1957 vyšla jeho první kniha fantastických povídek a následujícího roku se stal členem Svazu spisovatelů Ukrajiny a tím se dostal do prostředí oficiálně podporovaných autorů. Do roku 1972 vyšlo dvacet jeho knih.

---

¹⁴² Хомяков, Родіон: Олесь Бердник, Хіппі косміст з планети Прагея. Dostupné online: <https://amnesia.in.ua/berdnyk> (1.6.2019)

V šedesátých a sedmdesátých letech se O. Berdnyk věnoval studiu hinduismu, veřejně přednášel o astrofyzice a futurologii, což z něj dělalo dost nevšední postavu v sovětském prostředí (O. Berdnyk je často nazýván „prvním hippie“),¹⁴³ sám o sobě říkal, že je „sesunutý do jiných světů.“¹⁴⁴ Na začátku sedmdesátých let po publikaci jeho románu „Hvězdný korzár“ byl na sjezdu spisovatelů obviněn z „chochlaství“¹⁴⁵ ve vesmíru“, jinými slovy z nacionalistické úchyvky. O. Berdnyk byl vyloučen ze strany a jeho knihy byly odstraněny z knihoven, další publikování bylo zakázáno.

Od konce šedesátých let se spřátelil s M. Rudenkem, který tehdy již také bylo oficiálně uznán „za duševně chorého“ a dalšími nekonformními spisovateli. Vstup do UHS byl pro O. Berdnyka do jisté míry pokračováním jeho nekonformních a idealistických aktivit.

Petro Hryhorenko

Jednou z ústředních postav lidskoprávního hnutí nejenom v Ukrajinské SSR ale i v celém Sovětském svazu byl ukrajinský rodák, generál sovětské armády Petro Hryhorenko, který byl ve stejnou dobu členem UHS a Moskevské helsinské skupiny.

Petro Hryhorenko se narodil 16. října 1907 na vesnici Borisovka v nynější Záporožské oblasti Ukrajiny do řadové rolnické rodiny. Otec, Hryhorij Hryhorenko, válčil během První světové války a byl i zajat. Matka budoucího generála zemřela, když Petrovi byly teprve tři roky.

Dětství i mládí P. Hryhorenka bylo prosáknuté komunistickou ideologií. Jako první ve vesnici se mladý P. Hryhorenko stal členem Komsomolu. V patnácti letech budoucí generál odjel do města Juzivka (nynější Doněck), kde vystudoval technickou školu jako zámečník. Ve dvacátých letech pokračoval ve vzdělání, stihl i řadu stranických funkcí: byl tajemníkem Selidovského oblastního výboru strany, tajemníkem výboru dopravního kombinátu, a v roce 1926 si nakrátko vyzkoušel i roli politického vedoucího v 1. Pracovní škole pro nezletilé

---

¹⁴³ Рудяченко, Олександр: Олесь Бердник, Зоряний журавель. Dostupné online: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2591570-oles-berdnyk-zoranyj-zuravel.html><https://amnesia.in.ua/berdnyk> (1.6.2019)

¹⁴⁴ Бердник, Олесь: Калина вища моєї хати. Dostupné online: <http://berdnyk.com.ua/articles/6/> (1.6.2019)

¹⁴⁵ Pejorativní označení pro ukrajinskou kulturu běžně používané v 19. a 20. století ze strany ruských oficiálních a uměleckých kruhů.

delikventy. Následujícího roku se stal plnohodnotným členem Komunistické strany Sovětského svazu.

V roce 1929 se dostal na Charkovskou polytechnickou univerzitu. O dva roky později byl převeden na Vojensko-technickou univerzitu v Leningradu, odtud později na Vojensko-inženýrskou akademii v Moskvě, kterou absolvoval roku 1934 s vyznamenáním. Po ukončení studia se stal velitelem ženijního praporu v Bělorusku. V tomto období žádné výraznější zakolísání ani pochybnosti ohledně správnosti komunistického směřování země se u P. Hryhorenka nevyskytovala. Naopak, v Bělorusku měl na svědomí zbourání několika pravoslavných kostelů. Pak byl převelen na Dálný východ a byl zraněn během bojů u Chalkin gol. Později se již jako plukovník účastnil bojů na západní Ukrajině.

Po skončení války P. Hryhorenko zůstával podle svých slov stalinistou (příznačně že i ve svých pamětech napsaných již v sedmdesátých letech hájil Stalinovu vojenskou strategii – nikoli ideologii a zločiny proti vlastnímu lidu, ale rozhodně nesouhlasil se zveličováním vojenské role maršála Žukova na úkor Stalina: „Můžu nenávidět (a nenávidím) Stalina celou svou duší. Víím, že mému lidu způsobil jenom smrt, muka, hlad a nevolnictví. Jsem si dobře vědom toho, že vlastním hrozným vedením dostal zemi na pokraj naprostého krachu v roce 1941. Ale nemohu přehlížet, že skvělé útočné operace sovětských armád jsou nejlepšími výkony vojenského umění.¹⁴⁶ Věnoval se i vědecké práci a napsal dizertační práci ve Vojenské akademii Frunzeho v Moskvě. Právě během konfliktu ohledně obhajoby jeho dizertační práce (práce byla cenzurována), začal pochybovat o komunistické straně SSSR. V Moskvě se začal seznamovat s lidmi, kteří již chápali záporné stránky stalinistického systému. Mezi prvními byl Vasyl Tesla: „Na cestu vysvobození z pout komunistické ideologie mě nasměroval Vasyl Ivanovyč Tesla ... Chápal, že jsem stalinista, a tak mi své kritické názory vysvětloval velmi opatrně ... tato cesta byla ale velmi dlouhá.“¹⁴⁷

Obhajoba dizertační práce byla o rok odložena, protože v ní „kritizoval vážené lidi“, to bylo jeho první bezprostřední setkání s cenzurou. K tomu se přidal stále se víc rozšiřující antisemitismus v SSSR. Židé byli postupně odsunutí ze všech vedoucích pozic v armádě. Takové procesy neunikly Hryhorenkové pozornosti. To všechno postupně přesvědčovalo

---

¹⁴⁶ Григоренко, Петро: Спогади, статті, матеріали. Київ, Смолоскип, 2008. s. 422

¹⁴⁷ Tamtéž. s.416-417

budoucího disidenta v tom, že systém funguje špatně: „Byla to rána pro mé naivní socialistické pohledy na lidi. Doteď bylo všechno jasné. Dělník – ideál, nositel vyšší mravnosti. *Kurkul*¹⁴⁸ - zvíře, vrah, zloděj. Kapitalista – krvepíjce, vykořisťovatel ... komunistická strana – jediný tvůrce a nositel nové morálky, jedinečné obecně lidské pravdy. A i když jsem v životě pozoroval dost odchylek od těchto pravidel, v mé duši žilo přesvědčení, že to jsou jenom náhody, a že tento ideál opravdu funguje.“¹⁴⁹ Následoval XX. sjezd KS SSSR a odhalení Stalinových zločinů. Vyhlášená teze o „návratu k Leninismu“ donutila P. Hryhorenka usednout ke studiu Leninových spisů, ve kterých tentokrát nacházel mnoho nesrovnalostí, o kterých začal otevřeně mluvit na stranických schůzích. Kvůli své otevřené kritice sovětského zřízení nebyl P. Hryhorenko jakožto generál Sovětské armády zatčen ale pouze přeložen z Moskvy do města Ussurijsk, kde se věnoval dalšímu studiu teoretických základů socialistického režimu. Na jeho základě později založil „Spolek pro obrození Leninismu“.

Po návratu do Moskvy se generál začal pohybovat v opozičních kruzích, seznámil se s ukrajinskými disidenty V. Čornovolem a N. Stokratou a také s Vladimírem Bukovským, Sergejem Pisarevem a Alexejem Kosterinem a přes ně poznal mimo jiné i mladého Alexandra Ginzburga. Otevřeně protestoval proti okupaci Československa v roce 1968, od druhé poloviny šedesátých let publikoval v samizdatu a aktivně se zapojil do obrany práv krymských Tatarů a podporoval jejich snahy o návrat na poloostrov po deportaci v květnu 1944. Do roku 1961 přednášel na Vojenské Akademii Frunzeho v Moskvě. Kvůli svým opozičním názorům byl dvakrát nucen podstoupit léčbu s psychiatrické léčebně v letech 1964-1965 a 1969-1974 a rovněž zbaven svých vojenských titulů.

Logickým krokem po propuštění z psychiatrické léčebny bylo pokračování opozičních aktivit, a to zejména v lidskoprávní rovině, v roce 1976 se stal spoluzakladatelem Ukrajinské a Moskevské helsinských skupin.

Ivan Kandyba

Ivan Kandyba se narodil 7. června 1930 v běžné rolnické rodině ve vesnici Stulno v dnešním Polsku. V místní polské škole I. Kandyba patřil mezi vzorné žáky, i když se od svých šesti let

---

¹⁴⁸ Označení pro bohaté rolníky, kteří se automaticky stávaly „třídními nepřáteli“

¹⁴⁹ Григоренко, Петро: Спогади, статті, матеріали. Київ, Смолоскип, 2008. s. 429

musel věnovat i pastevectví. Když bylo budoucímu disidentovi patnáct let, rodina byla přesídlena na jih Ukrajiny, do vesnice Stepové v dnešní Mykolajivské oblasti. S nedobrovolným přemístěním rodiny byly spojeny i obtíže hmotného rázu, protože rodina si musela vybudovávat svou existenci prakticky od nuly. K tomu se přidával všeobecný nedostatek, který panoval v poválečné Ukrajině.¹⁵⁰ I. Kandyba tedy vyrůstal v relativně chudých poměrech, i když sám označoval dědečkovou rodinu za „*seredniaky*.“¹⁵¹

Po absolvování místní školy I. Kandyba nastoupil studium na Pedagogické škole ve městě Hrubešiv, později, když se rodina opět vrátila z jihu Ukrajiny na západ, I. Kandyba studoval jeden rok na Pedagogickém institutu ve městě Ostrih, pak přestoupil do stejného institutu ve městě Luck. V roce 1949 zahájil studium na právnické fakultě Lvovské státní univerzity, které úspěšně dokončil v roce 1953. Rozhodnutí pokračovat ve vzdělání se nesetkalo s nadšením doma: „Říkaly mi: už se nejdí učit, hledej práci, vždyť vidíš, jak se nám nelehce žije. A opravdu jsme žili špatně, v kolgospu skoro nic neplatili.“¹⁵²

Ivan Kandyba popisuje, že během studia v Lucku, Ostrohu a pak ve Lvově ještě přetrvával jakýsi étos osvobozeneckého boje (Ukrajinské povstalecké armády, která byla za války a v poválečném období nejvíce aktivní právě v tomto regionu): řada jeho spolužáků a kamarádů byla v průběhu studia zatčena. Samotný I. Kandyba a jeho rodina do partyzánské činnosti zapojena nebyla, ale taková atmosféra bezpochyby ovlivňovala politický světový pohled. I. Kandyba do strany nevstoupil: „choval jsem se svobodně, žádná strana pro mne neexistovala.“¹⁵³

Po absolvování právnického studia se I. Kandyba uplatnil jako notář, soudce a právník zprvu ve Lvově, později v městečku Hlyňany u Lvova. V roce 1960 se seznámil s L. Lukjanenkem, který rovněž pracoval jako právník na západní Ukrajině a spolu s L. Lukjanenkem se stal spoluzakladatelem Ukrajinského Rolnicko-Dělnického Spolku – opoziční skupiny stranického typu, jejímž konečným cílem činnosti bylo osamostatnění Ukrajiny.

---

¹⁵⁰ Овсієнко, Василь: Інтерв'ю Івана Кандиби 6-7 жовтня 1998 року. Dostupné online: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1195414356> (1.6.2019)

¹⁵¹ Seredniaky – označení pro prostřední třídu rolníků.

¹⁵² Овсієнко, Василь: Інтерв'ю Івана Кандиби 6-7 жовтня 1998 року.

¹⁵³ Tamtéž.

V lednu 1961 členové skupiny byli zatčeni, I. Kandyba dostal patnáct let pracovního tábora. Trest vykonával v Mordovii a Permské oblasti Ruska. Během výkonu trestu se stále věnoval opoziční činnosti, na konci šedesátých let a v první polovině sedmdesátých let posílal z lágru zprávy o krutém zacházení s vězni, které byly publikovány na Západě. Na začátku sedmdesátých let ve vězení zorganizoval několik stávek kvůli porušování práv vězňů.

Po propuštění z vězení v roce 1976 I. Kandyba jel na týden do Moskvy, kde se scházel s A. Sacharovem, P. Hryhorenkem a J. Orlovem,¹⁵⁴ předal jim materiály o podmínkách věznění v lágrech. Cestou domů se zastavil na několik dnů i v Kyjevě, kde se sešel s dalšími ukrajinskými disidenty.

I. Kandybovi bylo odmítnuto v žádosti ubytovat se u svého otce ve Lvově, proto se ubytoval v městečku Pustomyty u Lvova. Neměl ani možnost uplatnit se jako právník, pracoval v opravě elektrických zařízení a později jako topič. Kontakty s disidentským hnutím ale stále udržoval. Prvního listopadu 1976 I. Kandybu kontaktoval M. Rudenko s nabídkou vstoupit s UHS, se kterou I. Kandyba po dalších konzultacích souhlasil.

Levko Lukjanenko

Levko Lukjanenko byl stěžejní postavou lidskoprávního hnutí na Ukrajině po celou dobu existence SSSR. Byl členem a zakladatelem všech nejdůležitějších lidskoprávních organizací v poválečném období. Byl taky prvním, kdo nasměroval hnutí odporu v poválečné Ukrajině k právní rovině a nikoli zbrojnému odporu.

L. Lukjanenko se (podle oficiálních dokumentů) narodil 24. srpna 1927 na vesnici Chrypivka na severní Ukrajině (dnešní Černihivská oblast). Dětství L. Lukjanenka probíhalo za podmínek sovětské kolektivizace, která byla spojena s konfiskací obilí na ukrajinském venkově, což mělo dva hlavní dopady na jeho světonázor: zaprvé vyrůstal v nouzi, nedostatku jídla (což pro třicátá léta na Ukrajině není nijak neobvyklé) a v tvrdé práci; za druhé již od dětství vnímal sovětský režim jako nespravedlivý a nepřátelský. Samotný L. Lukjanenko popisoval poměry na tehdejší vesnici následovně: „„Celý rok otec pracoval, aby pak v listopadu šel do kolgospu pro to to, co

---

¹⁵⁴Jurij Orlov se později stal zakladatelem Moskevské helsinské skupiny

si vydělal. Dali mu pytel pšenice. On si ten pytel vzal na záda a odnesl domů. Přišel a povídá matce: „Podívej, Nataľko, tohle máš, aby nás všechny nakrmila – nás oba a čtyři děti...“ Takové tehdy obecně panovaly nálady na vesnici.¹⁵⁵

Klíčovou rolí ve formování světonázoru L. Lukjanenka sehrávali rodiče: otec vysvětloval synovi, že pokud by Moskva neodebírala všechno obilí, tak by na Ukrajině nebyl hlad.¹⁵⁶ Ve výchově syna nezaostávala ani matka. Právě od ní Levko ještě jako mladý kluk slyšel báseň „Ještě nezemřela Ukrajina“ (která se po vyhlášení nezávislosti stala ukrajinskou statní hymnou.) „Hned nato ale přidala – nikomu ani slovo, nikdo se o tom nesmí dozvědět!“¹⁵⁷ vzpomíná Lukjanenko. Tento vlastenecký až nacionalistický nádech měli i další okolnosti života na vesnici ve třicátých letech. Lukjanenko mimo jiné vzpomínal, že byl přítomen, kdy se do jeho vesnice na začátku čtyřicátých let dostavily vojáci Ukrajinské povstalecké armády, a pozitivní dojem od těchto vojáků mu přetrval po celý život.

V roce 1944 byl L. Lukjanenko povolán do armády, na frontu se ale nedostal a léta vojenské služby strávil zprvu v Rakousku a později na Středním východě zejména v Ázerbájdžánu. V tomto období něho měli vliv zejména i vojáci, kteří se dříve zapojovali do nacionalistických hnutí, zejména UPA. V 1951 roce L. Lukjanenko vstoupil do komsomolu, a následně do KS SSSR. Sám tuto skutečnost vysvětloval tak, že jedinou možnost prosazovat své názory a tím i pomáhat získání ukrajinské nezávislosti mohl jedině v případě, že dostane do rukou jistou moc, a proto stranická kariéra byla jedinou alternativou, jak se prosadit.¹⁵⁸

V prvním poválečném období, ještě když se L. Lukjanenko nacházel v Ázerbajdžánském, městě Nachičevan, absolvoval večerní školu. To mu pak umožnilo nastoupit na právnickou fakultu Moskevské Univerzity, kterou úspěšně absolvoval v roce 1958.

Po absolvování studia se L. Lukjanenko vrátil na socialistickou Ukrajinu a nastoupil na pozici pracovníka odpovědného za propagandu na stranický výbor ve městě Radechiv (Lvovská oblast na západní Ukrajině). Tomu, že svoji příslušnost ke komunistické straně L. Lukjanenko skutečně vnímal pouze jako jistou „zástěrku“, nasvědčuje fakt, že hned po svém návratu na Ukrajinu inicioval založení první opoziční skupiny, která měla fungovat na stranických

---

¹⁵⁵ Rozhovor s L. Lukjanenkem 20. 4. 2015

¹⁵⁶ Tamtéž

¹⁵⁷ Tamtéž

¹⁵⁸ Лук'яненко, Левко: Національний інтерес – то найвищий інтерес. Dostupné online: <https://zbruc.eu/node/65584> (1.6.2019)

základech – Ukrajinský rolnicko—dělnický spolek. Jako základ pro svoji činnost si členové tohoto spolku zvolili marxismus-leninismus s odůvodněním, že to je jediná možnost, jak fungovat v relativně legální rovině.

Již po několika přísně konspirativních setkáních byli ale členové spolku zatčeni. V květnu 1961 byl L. Lukjanenko jako organizátor a hlava spolku odsouzen k trestu smrti. Po 72 dnech, které strávil v očekávání popravy, byl rozsudek změněn na 15 let vězení. Většinu trestu vykonal v Mordovii. Na svobodu se L. Lukjanenko tedy dostal v roce 1976 a hned se zapojil do lidskoprávního hnutí jako jeden z členů zakladatelů UHS.

Nehledě na to, že L. Lukjanenko byl zajisté vyznavačem ideologie nacionalismu (který vnímal jako nástroj pro boj o ukrajinskou nezávislost od samotného dětství pod vlivem svých rodičů) a ve své pozdější činnosti byl znám jako konzervativní a pravicový politik, otázka náboženství a zejména křesťanství v jeho světonázoru nehrála důležitou roli: „Říci, že to vůbec nemělo žádný význam asi nejde. V podstatě jsem se ale této otázce nikdy zvlášť nevěnoval. To je jako když jsem se ptal otce, zda existuje Bůh, a on mi odpovídal „Bůh ví...“¹⁵⁹

Stejně tak kvůli způsobu života (Lukjanenko buď cestoval nebo byl ve vězení) nejde přesně definovat jeho prostředí. Největší vliv na světonázor L. Lukjanenka měla literatura (zejména německá klasická filosofie) a ideologie nacionalismu. Podle toho také vyhledával společnost, která by mu vyhovovala: během vojenské služby i v lágrech aktivně komunikoval právě se stoupenci ukrajinské nezávislosti a obecně nacionalistické ideologie.¹⁶⁰ Bezprostřední motivaci k zapojení do UHS vysvětlovat následovně: „Ve dvaceti letech jsem se rozhodl, že zasvětim život boji za nezávislou Ukrajinu. A já nejsem ten, kdo dnes říká jedno a zítra zas něco jiného.“¹⁶¹ Za svoji opoziční činnost L. Lukjanenko strávil ve vězení a ve vyhnanství dohromady dvacet sedm let.

Myroslav Marynovyč

---

¹⁵⁹ Rozhovor s L. Lukjanenkem 20. 4. 2015

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Лук'яненко, Левко: Національний інтерес – то найвищий інтерес.

Nejmladší člen UHS Myroslav Marynovyč se narodil 4. ledna 1949 ve vesnici Komarovyči na západě Ukrajiny (dnes Lvovská oblast). I když pocházel z venkovského prostředí, jeho rodina nepatřila mezi chudší vrstvy společnosti, jeho dědeček byl řeckokatolickým knězem, matka pracovala jako knihovnice, otec byl šoférem.¹⁶²

Západní Ukrajina v poválečném období byla specifickým regionem, který se nacházel pod vlivem několika faktorů: tato část země byla připojena k SSSR až v průběhu Druhé světové války a ve stejnou dobu se stala dějištěm rozsáhlého osvobozenického boje Ukrajinců (OUN a UPA), což vytvářelo specifickou atmosféru negativního vnímání sovětské nadvlády ve společnosti. V tomto regionu rovněž existovalo ukrajinsko-polské napětí, v důsledku poválečného přemístění stovek rodin do cizích vesnic. První poválečné roky se nesly v „přetrvávajících stopách hladu.“¹⁶³

Rodinné zázemí M. Marynovyče nebylo stabilní: matka a sestra byli „zdrojem lásky“ a lidmi, kteří ho nejvíce ovlivňovali, zejména i ve smyslu náboženské výchovy,¹⁶⁴ otec naopak měl problémy s alkoholem a býval agresivní, rodiče M. Marynovyče se rozvedli ještě v jeho raném věku.

Budoucí disident byl vychováván v náboženském prostředí (čemuž nepochybně napomáhala autorita dědečka) ale i ve vlasteneckých tradicích: „vyrůstal jsem v atmosféře lásky k Ukrajině, od matky jsem přebíral duchovní kód ukrajinství – Tarasovou [T. Ševčenka – R.M.] poezii...“¹⁶⁵. To bylo spojováno i s matčíným vyprávěním o vojenských zločinech rudoarmějců a osvobozenickému boji UPA.

Zájem o politiku M. Marynovyč projevoval již v raném věku, zajímal se i o mezinárodní vztahy. První „politické vzdělání“ M. Marynovyč podle vlastních slov absolvoval poslouchaje „nepřátelské hlasy – Svobodu, Hlas Ameriky, BBC, a Německou vlnu.“¹⁶⁶ Právě tímto způsobem se seznamoval i se zakázanou literaturou, zejména s texty A. Solženicyna.

---

¹⁶² Маринович, Мирослав: Всесвіт за колючим дротом, Львів, 2017. s. 14

¹⁶³ Tamtéž. s.15

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Tamtéž. s. 37

¹⁶⁶ Tamtéž. s. 39

Tato výchova mu ale nepřekážela v tom, aby po nástupu na střední školu ve městě Drohobyč (kterou absolvoval se zlatou medailí) budoucí aktivista pod vlivem propagandy nevstoupil do pionýrské organizace a pak do komsomolu; ve školních komunistických organizacích byl na důležité pozici *komsorga*.

Po absolvování základního vzdělání M. Marynovyč nastoupil ke studiu na Polytechnické Univerzitě ve Lvově, kterou úspěšně absolvoval v oboru elektrofyzika. Právě v období studia na univerzitě se mu začaly věnovat orgány KGB. Politický postoj M. Marynovyče v tomto období ještě nebyl vyhraněný, na studentských kolejích ale často mluvil o rusifikaci Ukrajiny a špatné stranické politice co se národnostních otázek týče. Pokusy o verbování M. Marynovyče ze strany KGB trvaly až do jeho zatčení v roce 1977.

Právě národnostní problematika se postupně stala stěžejní pro M. Marynovyče a formovala okruh jeho přátel. Největší vliv za studentských let na něho měl Mykola Matusyevyč (další člen-zakladatel UHS), který ho seznamoval s proukrajinsky naladěnými aktivisty a disidenty. V dubnu 1973 se seznámil s rodinou Vjačeslava Čornovola a jeho manželkou Aténou Paško. V. Čornovil, který se v osmdesátých letech stal stěžejní postavou ukrajinské opozice uvnitř SSSR, tehdy již pobýval ve vězení. Setkání udělalo na M. Marynovyče velký až osudný dojem: „od tohoto dne utrpení těchto lidí se pro mne staly posvátnými ... a cesta, jakou si zvolili se stala i mojí cestou ... V takových okamžicích si volíš cestu na celý život.“¹⁶⁷

Po absolvování univerzitního studia se M. Marynovyč odstěhoval do města Ivano-Frankivsk kde pracoval podle vystudovaného oboru v továrně „Pozytron“. O rok později byl povolán do armády. Na začátku sedmdesátých let se jeho známosti s ukrajinským prostředím prohlubovaly, seznamoval se s dalšími disidenty a jejich texty, které četl v samizdatu, zejména klíčovým textem I. Dziuby „Internacionalismus nebo rusifikace“. V letech 1972-73 v socialistické Ukrajině proběhla hromadná zatýkání ukrajinské inteligence a řada přátel M. Marynovyče se ocitla ve vězení. V tomto smyslu vstup do UHS byl pro M. Marynovyče logickým krokem a „otázkou ctí, abychom nezradili ty, co již byly ve vězení.“¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Маринович, Мирослав: Всесвіт за колючим дротом, Львів, 2017. s. 52

¹⁶⁸ Rozhovor s M. Marynovyčem 9.7.2015

Mykola Matusyevych

Mykola Matusyevych se narodil 16. července 1946 na vesnici Matiuši v Kyjevské oblasti na Ukrajině do obyčejné vesnické ale rovněž vzdělané rodiny: matka pracovala jako učitelka, otec byl agronom.

Rodina přežila Hladomor v letech 1932-33, stala se i terčem perzekucí: strýc byl odsouzen na několik let vězení v procesu, který měl národnostní ráz (podle slov M. Matusyevyče strýc šel do vězení, protože obarvil ceduli na vesnické radě do žlutomodrých barev).¹⁶⁹

Navštěvoval místní ukrajinskou školu. Zlomovým bodem pro M. Matusyevyče byla banální mladistvá konverzace, kdy jedna jeho spolužačka označila ukrajinštinu za „směšný jazyk.“¹⁷⁰ Od této doby všude kde se nacházel vyhledával ukrajinskou a proukrajinsky naladěnou společnost. Po vraždě ukrajinské umělkyně Ally Horské¹⁷¹ se začal ještě víc zajímat o ukrajinské hnutí šedesátníků. Povedlo se mu i dostat do jejich okruhu: postupně se seznámil mimo jiné s N. Svitlyčnou (později rovněž členkou UHS). Ve stejnou dobu se do okruhu přátel M. Matusyevyče dostal i M. Marynovyč který se přestěhoval do Kyjeva ze západní Ukrajiny.

V roce 1969 nastoupil studium dějin na Kyjevskou státní univerzitu, o čtyři roky později byl ze studia vyloučen oficiálně kvůli akademické neprospěšnosti. Podle všeho ale jeho vyloučení mělo politický kontext, jelikož otevřeně vystupoval proti hromadnému zatýkání ukrajinské inteligence v roce 1972.

K M. Rudenkovi, zakladateli UHS se spolu s kamarádem M. Marynovyčem dostali na podzim 1976, kdy UHS byla fakticky zformována: „v tom bytě bylo osm lidí, všichni starší, všichni již byly dříve ve vězení.“¹⁷² Příští den byli jako nejmladší členové zapsáni mezi zakladatele UHS.

---

¹⁶⁹Микола Матусевич політв'язень, історик: за рік відповів слідчому на п'ять запитань. Dostupné online: <https://rozmova.wordpress.com/2018/08/19/mykola-matusyevych/> (1.6.2019)

¹⁷⁰ Тамтєж

¹⁷¹ Alla Horská – významná ukrajinská malířka z generace tzv. „šedesátníků“. Byla zavražděna v listopadu 1970 za dosud neobjasněných okolností.

¹⁷² Микола Матусевич політв'язень, історик: за рік відповів слідчому на п'ять запитань.

Svoji motivaci pro angažování se v lidskoprávním hnutí M. Matusевич objasňoval slovy: „Nedělal jsem nic hrdinského, prostě jsem dělal to, co by říkalo svědomí. Bránil jsem lidskou důstojnost.“¹⁷³

Oksana Meško

Oksana Meško, nejstarší členka UHS, se narodila 30. ledna 1905 v na vesnici Stari Sanžary v Poltavské oblasti do rolnické rodiny (i když s dávnými kozáckými kořeny). Rodiče si vydělávali na živobytí pečením chleba a drobným obchodem.

Dětství O. Meško připadlo na revoluční léta, která byla vystřídaná násilnou kolektivizací na vesnici a terorem vůči rolníkům. Otec O. Meško byl popraven v 1920 roce v Charkově jako „kulak“, bratr ve stejnou dobu zahynul po útoku „komunistických aktivistů.“¹⁷⁴

Období svého mládí O. Meško popisuje jako čas naprosté chudoby.¹⁷⁵ V roce 1927 se odstěhovala do města Dněpropetrovsk a začala studovat na Institutu lidové osvěty. Několikrát byla ze studia vyloučena (kvůli sociálnímu původu) ale pokaždé se budoucí disidentce dařilo studium obnovit. V roce 1931 institut úspěšně dokončila. Během studia se provdala za F. Serhijenko, který byl dříve členem UKS.¹⁷⁶ Manžel byl rovněž zatčen a několik měsíců držen ve vazbě, pod tlakem O. Meško, která se zapojila do procesu o jeho osvobození byl F. Serhijenko propuštěn ale zavázal se pro spolupráci s NKVD.

Ve druhé polovině třicátých let O. Meško pracovala jako vědecká pracovnice ve Vědecko-výzkumném ústavu obilovinného hospodářství, propuštěna byla v roce 1937. Později odcestovala za manželem do ruského města Tambov, kde strávila válečná léta. Během bombardování města zahynul její jedenáctiletý syn Jevhen. Po válce se rodina vrátila zprvu do Dněpropetrovsku a následně se přestěhovala do Kyjeva.

---

¹⁷³ Костюк, Богдана: Микола Матусевич. Рядовий війни за гідність. Dostupné online: <https://www.radiosvoboda.org/a/28111050.html> (1.6.2019)

¹⁷⁴ Мешко, Оксана: Не відступлюся. Харків, 2005. S.24

¹⁷⁵ Tamtéž. s.25

¹⁷⁶ Ukrajinská komunistická strana, která existovala ve dvacátých letech 20. století, interpretovala komunistickou ideologii ve spojení s národnostními zájmy republik. Rozpuštěná 1925.

V poválečném Kyjevě žila rodina v nuzných podmínkách. K O. Meško se nastěhovala její sestra, která za války ztratila rodinu (její syn byl členem UPA, což komplikovalo možnost zaměstnání a ubytování) a která sehrála klíčovou roli v jejím dalším osudu. Po sestřině zatčení se O. Meško snažila o její propuštění, ale následně byla i ona zatčena a společně se sestrou obviněná z přípravy atentátu na tehdejšího prvního tajemníka politbyra UV KS (b) Ukrajiny Nikitu Chruščova. Po mučení ve vazbě byla O. Meško odsouzena na deset let pracovního lágru na Sibiři. Po sedmi letech v pracovním lágru, kde hlad, zima a ponižování byli na denním pořádku („otrocké existence“¹⁷⁷ podle slov odsouzené) byla O. Meško rehabilitována, v období Chruščovova tání se O. Meško vrátila do Kyjeva, kde bydlela společně se svým synem Olesem Serhijenkem.

Uvolnění za vlády N. Chruščova vytvořilo prostředí pro rozvoj národnostních kultur, zájem o ukrajinskou kulturu projevoval i syn O. Meško, který se společně s matkou zapojoval do různých kulturních aktivit a pohyboval se mezi ukrajinskými intelektuály a tzv. „šedesátníky“. Právě jeho aktivita byla rozhodující pro další osud O. Meško. Za účast v protestních akcích ukrajinských intelektuálů byl O. Serhijenko v roce 1972 odsouzen na 7 let lágru a tři roky vyhnanství. O. Meško se opět zapojila do boje za jeho propuštění. Jelikož se ještě ze šedesátých let znala s ukrajinskými opozičně naladěnými intelektuály, prostředí pro lidskoprávní hnutí již bylo kolem O. Meško zformováno. Založení UHS tedy bylo pro O. Meško logickým krokem ve smyslu pokračování jejího osobního boje pro osvobození nespravedlivě stíhaných, v průběhu různých etap svého života se obraně lidských práv věnovala neustále.

Motivy O. Meško tedy spočívaly jak obecně v obraně lidských práv (obhajoba svých blízkých) a averzi vůči sovětskému režimu (což bylo dáno neustálým pronásledováním její rodiny ze strany oficiálních míst). Ve svých pamětech se O. Meško skoro nevěnuje morálně-etické rovině, stejně jako otázce náboženství (pouze kapitola v její knize vzpomínek je věnována problematice věřících v pracovním táboře).

Mykola Rudenko

---

¹⁷⁷ Мешко, Оксана: Не відступлюся. Харків, 2005. s.41

Iniciátor založení UHS a její první vedoucí Mykola Rudenko se narodil 19. prosince 1920 v hornické rodině na vesnici Jurjivka v dnešní Doněcké oblasti na východě Ukrajiny.

Dětství prožil M. Rudenko ve velice chudých až hladových poměrech (východ Ukrajiny byl výrazně zasažen Hladomoren v letech 1932-33). Prostředí, ve kterém budoucí lidskoprávní aktivista vyrůstal sám ve svých pamětech popisuje jako přísné až kruté: “Krutě, velmi kruté žil tehdy Donbas. Mezi vesnickými chlapy a novými horníky vznikaly krvavé bitky, někdy s použitím nožů a seker. Děti, samozřejmě, následovaly dospělé.”¹⁷⁸ Chudé poměry a agresivní okolí („napůl zdivočelé podmínky“ podle jeho slov) mladého M. Rudenka inspirovaly a motivovaly ho ke studiu a budování kariéry jakožto cesty k úniku z tohoto prostředí. Byl prvním v rodině, kdo se naučil číst a psát. Proto je celkem komplikované definovat vlivy rodinného prostředí na M. Rudenka, otec zemřel ještě když byl budoucí spisovatel v útlém věku, matka i když byla důležitou osobou v dětství M. Rudenka, žádné viditelné stopy ve světonázoru M. Rudenka nezanechala.

Naopak ještě ve velice mladém věku se M. Rudenko zapojil do stranické činnosti, a právě toto téma zůstává stěžejní i v jeho pamětech. Stalinovi bezvýhradně důvěřoval a za svůj osobní vzor měl napůl mytickou postavu Pavlika Morozova, který byl sovětským režimem vyhlášen za hrdinu, když udal své rodiče.¹⁷⁹

V raném věku se M. Rudenko začal věnovat poezii a literatuře, to mu také umožnilo v roce 1937 vycestovat z Donbasu (díky tomu, že jeho básně byly oceněny ve stranické soutěži) a dostat se do hlavního města socialistické Ukrajiny – Kyjeva. Tady zahájil studium filologie na Kyjevské státní univerzitě. Žádného titulu a univerzitního vzdělání ale nedosáhl, jelikož začala Druhá světová válka a M. Rudenko byl povolán do armády.

Během války spisovatel prohluboval svůj vztah s komunistickou stranou, mimo jiné po zranění na frontě pracoval jako stranický politický vedoucí, a sám sebe později charakterizoval jako „zarytého stalinistu.“ V poválečném období M. Rudenko publikoval první romány a psal básně se socrealistickou tematikou, stejný postoj zaujímal i ve své redaktorské práci v časopise „Dnipro“. V tomto období se M. Rudenko pohyboval v oficiálních literárních kruzích, mezi

---

¹⁷⁸ Руденко Микола: Найбільше диво – життя. Спогади. Київ : Смолоскип, 2013. s. 42

¹⁷⁹ Tamtéž. s. 6

stoupenci komunistické strany, největší vliv na něho měl jeho kolega, spisovatel L. Pervomajskij.

Změny se světonázoru M. Rudenka začaly probíhat od počátku padesátých let. Zejména v průběhu antisemitské kampaně pozdního stalinismu, kdy byli napadeni jeho kolegové (mimo jiné i jeho největší kamarád L. Pervomajskij). Následoval XX. sjezd komunistické strany a projev N. Chruščova. Jako důvod ke svým pochybám o sovětském režimu M. Rudenko dále uvádí i zneužívání armády – zejména v případě událostí v Maďarsku 1956 a později v roce 1968 v Československu. Ve stejném období dostával M. Rudenko, jakožto zastupitel „oficiálních spisovatelů“ možnost dvakrát vycestovat na Západ. Několikatýdenní pobyty v Evropě ukázaly M. Rudenkovi, že život za hranicemi SSSR není tak hrozný, jak líčila sovětská propaganda. Všechny tyto události se promítly do rostoucích pochybnostech o správnosti socialistického zřízení.

Definitivní zlom a inspirace pro zahájení opoziční činnosti měla ale výrazný náboženský motiv. Přičemž v mladém věku náboženství nehrálo pro M. Rudenka skoro žádnou roli. Na začátku sedmdesátých let M. Rudenko přišel na novou ekonomickou teorii, kterou sám vysvětloval inspirací ve „vyšších silách“. Ve svých vzpomínkách píše o tom, že „bezprostřední kontakt s Pantokrátorem trval tři dny.“¹⁸⁰ Z věrného stalinisty a ateisty se stal zbožný člověk – ne ve smyslu institucionálního křesťanství, ale ve smyslu subjektivní víry. Spisovatel prohlašoval že na něj bylo sesláno „Boží osvětlení.“¹⁸¹

Reakce komunistické strany a bezpečnostní složek byl celkem očekávaná: M. Rudenko byl prohlášen za psychicky nemocného, následně byl vyloučen ze strany a jeho díla přestala vycházet. Od konce šedesátých let byl sledován bezpečnostními složkami. Byl vyloučen ze svazu spisovatelů a aby se uživil musel pracovat jako noční hlídač. Do prostředí disentu se M. Rudenko dostal až na začátku sedmdesátých let přes své nové přátele, zejména díky Oleksovi Berdnykovi, na začátku sedmdesátých let rovněž několikrát navštěvoval Petra Hryhorenka v Moskvě (jehož příběh proměny ze stalinisty na lidskoprávního aktivistu je podobný.) Příběh proměny M. Rudenka ale je především příběhem samotáře, jelikož až do začátku sedmdesátých let se nacházel v prostředí spisovatelů a příznivců strany, oficiální kultury. Jediným člověkem,

---

¹⁸⁰ Руденко Микола. Набільше диво – життя. Спогади. Київ: Смолоскип, 2013. s. 423

¹⁸¹ Тамtéž.

který měl pochopení pro jeho vznikající opozičnost byla jeho třetí manželka Rajisa Rudenková, která byla neoficiální tajemnicí UHS již od jejího založení v roce 1976.

Nina Stokatá

Nina Stokatá (Karavanská) se narodila 31 ledna 1926 v Oděse na jihu Ukrajiny. Po absolvování základní školy v roce 1942 nastoupila na studium na lékařské fakulty v Oděse, kterou s vyznamenáním dokončila v roce 1947. Za války pracovala jako zdravotní sestra v místní nemocnici.

Po absolvování vyššího vzdělání se úspěšně věnovala profesní činnosti jako lékařka i vědecká pracovnice. V letech 1950-58 pracovala v pozici odborného asistenta na několika ústavech na univerzitě v Oděse a později pracovala jako zástupkyně primáře v Tatarbunarské nemocnici u Oděsy. Později se vrátila na univerzitu, kde pracovala do roku 1971.

V prvních letech války se seznámila s Olehem Lehkým, stoupencem Organizace Ukrajinských Nacionalistů. O. Lehký byl pro svoji napojenost na nacionalistické organizace odsouzen k deseti letům v pracovním táboře. Po návratu do Oděsy v padesátých letech se s N. Stokatou oženil. Budoucí disidentka se tak dostávala do nacionalistických (což automaticky znamenalo i protisovětských) kruhů, které formovaly její politická přesvědčení.

Po rozvodu s O. Lehkým se N. Stokatá podruhé provdala za S. Karavanského, jednoho z nejvýznamnějších ukrajinských disidentů, rovněž nacionalistického přesvědčení (S. Karavanský byl několikrát pro svoji protisovětskou činnost odsouzen a v pracovních lágrech strávil dohromady 31 rok). Jednalo se o svazek velice vzdělaných lidí. S. Karavanský překládal do ukrajinštiny díla Byrona, Shakespeara a Shelleyové. N. Stokatá rovněž ovládala několik cizích jazyků.

Spolu s manželem se N. Stokatá v období Chruščovova tání věnovala propagaci národnostních témat, šíření ukrajinské kultury a jazyka, oba otevřeně vystupovali proti rusifikaci Ukrajiny. Byt manželů Karavanských se stal jakousi „základnou disentu“ v Oděse a v různých obdobích tady pobývali P. Hryhorenko, V. Stus, V. Čornovil a další.

Na konci šedesátých let byl S. Karavanskyj opět vězněn a N. Strokátá se dostala pod tlak bezpečnostních orgánů, které ji nutily, aby veřejně odsoudila manželovu činnost. N. Strokátá spolupráci odmítla a veřejně vystupovala na podporu svého manžela, jak během soudu, tak i psaním otevřených protestních dopisů po jeho odsouzení sovětské vládě.

Její aktivity nezůstaly bez následků. V květnu 1971 byla vyhozena z práce a v prosinci zatčena a obviněná z protisovětské činnosti. Zatčení N. Strokáté mělo velký ohlas v disidentských kruzích: V. Čornovil organizoval „Výbor pro obranu N. Strokáté“, jednu z prvních organizací tohoto lidskoprávního směru v sovětské Ukrajině. Zanedlouho byli ale skoro všichni členové tohoto výboru rovněž zatčeni.

N. Strokátá byla v květnu 1972 odsouzená ke čtyřem letům v nucených pracích. Ve svém závěrečném prosluvu mluvila o porušování lidských práv a cenzuře a zmínila se i o podpoře ukrajinského nacionalismu.¹⁸² Trest N. Strokátá vykonávala v Mordovii. V průběhu let strávených ve vězení několikrát držela hladovku kvůli porušování lidských práv.

N. Strokátá byla propuštěna v prosinci 1975, ale návrat na sovětskou Ukrajinu jí nebyl povolen. Usadila se tedy ve městě Tarus v Kalužské oblasti Ruska, kde pokračovala v kontaktech jak s ukrajinskými, tak i moskevskými disidenty. V listopadu 1976 se stala spoluzakladatelkou UHS, což v případě N. Strokáté mělo nejenom obecný motiv hájení lidských práv v SSSR, ale i bezprostřední snahu hájit práva manžela S. Karavanského, který stále pobýval ve vězení.

Oleksij Tychyj

Oleksij (Oleksa) Tychyj se narodil 27. ledna 1927 na samotě Ižyvka u vesnice Družkivka ve východoukrajinském Donbasu. Otec byl železničář, matka pracovala v kolgospu, jednalo se o typickou dělnicko-rolnickou rodinu, s podprůměrným příjmem v meziválečné sovětské společnosti.¹⁸³ Otec O. Tychého, Mykola Nosulia zahynul ve válce v roce 1945, byl vyznamenán jako hrdina Sovětského Svazu a posmrtně obdržel i Leninův řád, což mělo na osud mladého O. Tychého jistý vliv.

---

¹⁸² Зайцев Юрій: Ніна Строката-Караванська. Донька української Одеси. Dostupné online: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/8/153386/> (1.6.2019)

¹⁸³ Олекса Тихий – подвиг бути українцем. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=Eb98KBx585k> (1.6.2019)

Již od mládí O. Tychyj projevoval opoziční smýšlení – poprvé byl nakrátko vzat do vazby ještě v roce 1948, kvůli kritickým veřejným projevům o sovětských volbách v roce 1948.

Studoval na základní škole v Družkivce, kterou absolvoval v roce 1945 na konci války. Později studoval v Institutu rolnického hospodaření ve městě Záporoží, později nastoupil na filosofickou fakultu Moskevské univerzity a studium řádně dokončil. Po absolvování univerzity pracoval jako učitel v různých městech na východní Ukrajině.

Do Družkivky se vrátil v roce 1954 a nastoupil na místní škole na pozici učitele. Po dvou letech otevřeně protestoval proti vpádu sovětských vojsk do Maďarska a proti potlačení lidového povstání. O. Tychyj napsal dopis předsednictvu KS Ukrajiny ve kterém rovněž tvrdil, že „sovětské školství se dostalo do slepé uličky a že komunismus v SSSR se nebuduje.“¹⁸⁴ Následně byl O. Tychyj obviněn z protisovětské propagandy a odsouzen na sedm let odnětí svobody. Trest vykonával v pracovním lágru v Mordovii, kde se seznámil s dalšími disidenty (zejména L. Lukjanenkem) a někdejšími příslušníky UPA. Toto prostředí, poněkud paradoxně právě v lágru utvrdilo O. Tychého v jeho protisovětských názorech, zejména ve vztahu k pochybné národnostní politice sovětské vlády.

Po návratu z vězení se nakrátko vrátil k profesi učitele v rodné Družkivce, později ale pracoval v různých profesích, mimo jiné jako hasič. V šedesátých letech udržoval vztahy s lidmi, se kterými se seznámil ve vězení, sdílel i jejich světonázor. Aktivně se zapojil do protestní kampaně proti rusifikaci Ukrajiny, podílel se rovněž na šíření samizdatových novin.

V roce 1976 byl na návštěvě L. Lukjanenka v Černihově, kdy do města přijel M. Rudenka s návrhem o založení UHS.

3.2. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných

Václav Benda

---

¹⁸⁴ Качкан, Альона: Олекса Тихий. Чому донецький вчитель став «ворогом №1» для СРСР? Dostupné online: <https://www.radiosvoboda.org/a/28106828.html> (1.6.2019)

Václav Benda se narodil 8. srpna 1946 v Praze do rodiny právníka.

Po maturitě v roce 1964 nastoupil na studium bohemistiky a filosofie na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v roce 1968 byl studenty fakulty zvolen za předsedu Akademické rady studentů, ve stejnou dobu se podílel i na založení klubu katolické mládeže a angažoval se ve skupinách mladých křesťanů a ve studentském hnutí.¹⁸⁵ O rok později nastoupil na katedru filosofie přírodovědecké fakulty UK, kterou ovšem opustil po její reorganizaci do nově vzniklého Ústavu marxismu-leninismu.¹⁸⁶

Z náboženských důvodů odmítal vstoupit do komunistické strany. Jeho politické přesvědčení se zakládalo na křesťanských hodnotách, v politickém smýšlení by se dal V. Benda definovat jako konzervatívec. Bendova integrita byla založena na katolické víře¹⁸⁷ a právě ona se stala základem pro cílevědomé a neústupné oponování komunismu.

V roce 1970 získal doktorát z filosofie a začal studovat teoretickou kybernetiku na matematicko-fyzikální fakultě UK, kterou zakončil v létě 1975 promocí v oboru matematiky. V letech 1969–1970 působil jako asistent na katedře filosofie na filozofické fakultě univerzity Karlovy. Z pozdějšího pracoviště ve Výzkumném ústavu železničním z politických důvodů odešel. V srpnu 1977 byl kvůli podpisu Charty 77 propuštěn z Výzkumného ústavu matematických stojů a dále pracoval jako topič.¹⁸⁸

Ota Bednářová

Ota Bednářová se narodila 27. června 1927 v Praze. Své dětství a rodinné prostředí popisuje následovně: „Měla jsem šťastné dětství. Žila jsem prvních deset let ve Všenorech u Prahy, pak v Praze s rodiči a se dvěma sestrami – s Klárou, která byla mladší o dva roky, a s Martou mladší o osm let. V naší rodině platily mravní křesťanské zákony a laskaví rodiče nás vedli starostlivě a s porozuměním. Oba pocházely ze selských rodů z Vysočiny ... poznali jsme mnoho tet,

---

¹⁸⁵ Biografický slovník českých zemí: Bas – Bend. Libri. 2005. s. 369

¹⁸⁶ Žáček, Pavel: Václav Benda: „To že jsem byl ředitelem ÚDV, je jenom epizoda v celém mém úsilí.“ Dostupné online: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/clanky/vaclav-benda.pdf> (1.6.2019)

¹⁸⁷ Mlejnek, Josef: Václav Benda: konzervativní myslitel a pravicový politik. Dostupné online: <https://www.cdk.cz/vaclav-benda-konzervativni-myslitel-pravicovy-politik> (1.6.2019)

¹⁸⁸ Tamtéž

strýců, bratranců a sestřenic a s nimi jsme prožívaly spoustu nezapomenutelných dobrodružství.¹⁸⁹ Otec O. Bednářové byl absolventem Obchodní akademie v Praze a žákem prezidenta Edvarda Beneše. Matka měla střední vzdělání s maturitou a starala se o domácnost: hrála na klavír, uměla francouzsky a latinu. Budoucí disidentka vyrůstala v kultivované a zabezpečené rodině, v období První republiky.

V letech 1938–1946 studovala reálné gymnázium v Praze. Důležitým zážitkem z mládí pro O. Bednářovou byla zkušenost války a následné osvobození Prahy Rudou armádou. V poválečném období se dostala do prostředí studentů filozofické fakulty, kteří sympatizovali se Sovětským svazem a propagovali komunistickou ideologii. V tomto prostředí O. Bednářová postupně ustupovala od náboženské víry. Euforie z konce nacistické krutovlády spolu s mladistvým přesvědčením o nároku na sociální rovnost, na stejné šance pro všechny lidi hrála podstatnou roli v tom, že uvěřila v proklamace a hesla ráje na zemi, o který usiluje komunistická strana. V lednu 1946 vstoupila do Komunistické strany Československa: „... byla jsem tak posedlá, a tak mi imponovala dělnická třída, že jsem se chtěla co nejvíce přiblížit dělnickému prostředí a podřídila jsem tomu svůj osobní i pracovní život. Nastoupila jsem po maturitě do ČKD Vysočany, později do Tesly, kde jsem svářela elektrocičky.“¹⁹⁰ Od roku 1950 se stala redaktorkou zpravodajství.

V padesátých letech v během práce v rozhlase se vztah O. Bednářové k socialistické moci měnil, setkávala se s cenzurou a útlakem spolupracovníků, poměry ve zpravodajství označila O. Bednářová jako „feudální“,¹⁹¹ cenzuru odmítala. Kritické reportáže budoucí disidentky byly ve společnosti populární a za svoji práci obdržela i několik ocenění. Cíl svých reportáží O. Bednářová viděla v tom, že by měli „pomáhat prosazovat správná rozhodnutí proti omezenosti a byrokracii.“¹⁹²

Změna názoru na socialistický režim pro O. Bednářovou nastala zejména v kontextu politických procesů. V létě 1963 se věnovala soudnímu procesu v kauze tzv. „Vlk a spol.“¹⁹³, a tou dobou, jak sama vyprávěla, již věděla o vykonstruovaných procesech nad Miladou

---

¹⁸⁹ Jarmila Cýsařová: Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otko Bednářová. Praha, 2010. s.10

¹⁹⁰ Tamtéž. s. 13

¹⁹¹ Tamtéž. s. 14

¹⁹² Tamtéž. s.17.

¹⁹³ Tamtéž. s. 23

Horákovou a dalších: „To už jsem věděla, že celý ráj na zemi byl a je podvod.“¹⁹⁴ Nadále pracovala v Československé televizi a věnovala se kritickým reportážím, zejména o školství v Československu v pořadu *Volba povolání*. Právě její reportáže o specifickém systému při nástupu na studium (priorita pro studenty z dělnické třídy) se staly důvodem pro tlak na novinářku ze strany stranických orgánů. O. Bednářová jako autorka pořadu odmítla veřejnou sebekritiku a na její stranu se postavili její nadřízení. Její novinářská práce byla ale čím dál více omezována. 2. února 1965 ÚV KSČ vydalo usnesení s kritikou řady televizních pořadů a konkrétních novinářů, mezi něž patřila i O. Bednářová, jejíž práce byla dále omezována.

Bezpochyby přelomovým bodem se stal rok 1968 a invaze vojsk armád Varšavské smlouvy do Prahy. Následovalo znovuzavedení cenzury a kritika nezávislých novinářů. Proto na konci roku 1969 O. Bednářová dala výpověď z Československého rozhlasu, ale nebyla kvůli své dřívější kritické novinářské práci schopna najít nové zaměstnání ve svém oboru a od začátku sedmdesátých let pracovala jako uklízečka nebo šatnářka. Snaha pokračovat v novinářské práci aspoň v nějaké podobě ji přivedla k publikacím v samizdatu, kde pokračovala v tématu vykonstruovaných politických procesů. Od začátku sedmdesátých let se O. Bednářová zapojovala do opoziční činnosti, což potvrzuje i fakt, že podle zpráv StB v roce 1974 dochází „k aktivnímu rozpracování Bednářové ... kdy byl zjištěn její styk se spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem, s nimž spolupracovala na rozmnožování a rozšiřování nepřátelských tiskovin...“¹⁹⁵ Jako jedna z prvních přepisovala texty pro Chartu i VONS.¹⁹⁶

Jarmila Bělíková

Jarmila Bělíková se narodila 27. dubna 1948 v Brně. Otec J. Bělíkové byl švec, matka pracovala jako švadlena, později jako uklízečka. J. Bělíková označovala rodinu jako „chudou“ (zejména v souvislosti s tím, že v době jejího věznění pro rodiče nebylo jednoduché posílat jí balíčky do vězení). J. Bělíková sice nepocházela z bohatých poměrů, vzdělání se ale v rodině cenilo a bylo prioritou.¹⁹⁷

---

¹⁹⁴ Jarmila Cýsařová: Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otko Bednářová. s.23

¹⁹⁵ Jarmila Cýsařová: Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otko Bednářová. s. 60

¹⁹⁶ Otta Bednářová slaví devadesátku. Dostupné online:

http://www.rozhlas.cz/archiv/zamikrofonem/_zprava/otta-bednarova-slavi-devadesatku--1735693 (1.6.2019)

¹⁹⁷ Kantůrková, Eva: Sešli jsem se v této knize. Praha, 1991. s.127

V osmnácti letech maturovala na místním gymnáziu, později zahájila studium psychologie na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně. Vedoucím zvoleného oboru byl v té době J. Šabata, známý reformní komunista a pozdější disident, otec další spoluzakladatelky VONSu Anny Šabatové.

Studium úspěšně dokončila v roce 1972, v době studia se aktivně zajímala o divadlo, literaturu a poezii, v šedesátých letech dvakrát navštívila Paříž.¹⁹⁸ Po absolvování vysokoškolského vzdělání se uplatnila jako klinická psycholožka v želivské pobočce psychiatrické léčebny Havlíčkův Brod. Poté se přestěhovala do Prahy, kde nastoupila na místo sociální kurátorky na Obvodním národním výboru pro Prahu 6, pečovala o lidi propuštěné z výkonu trestu, pomáhala jim shánět ubytování a práci.¹⁹⁹

V roce 1977 podepsala prohlášení Charty 77 a později se zapojila do VONSu, což se dá definovat jako jakási podoba „naruby obrácená práce kurátorky“,²⁰⁰ neboli pokračování v uplatňování humánního zájmu o lidi a snahy jim pomoci.²⁰¹ Samotná J. Běliková zejména podepsání Charty ze strany sociálních kurátorů viděla jako logický krok a zdůrazňovala, že jenom z jejich skupiny Chartu podepsali čtyři kurátoři.²⁰² Do bezprostřední blízkosti jádra lidskoprávního hnutí a zejména mezi zakladatele VONSu se dostala mimo jiné i díky tomu, že jejím přítelem v polovině sedmdesátých let byl další spoluzakladatel VONSu J. Dienstbier.

Kvůli podpisu Charty 77 se J. Běliková dostala do středu zájmu Státní bezpečnosti,²⁰³ byla sledována tajnou policií a následně i vyhozena z práce. Po propuštění pracovala jako uklízečka.

Jiří Dienstbier

Jiří Dienstbier se narodil 20. dubna 1937 v Kladně, do rodiny lékařů, jeho otec byl primářem interního oddělení nemocnice v Kladně a vedl tam i knihovnu. Matka byla také lékařkou,

---

¹⁹⁸ Blažek, Petr: Každá etapa měla i svůj půvab. Portrét Jarmily Bělikové. Dostupné online: <http://old.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1002/059-062.pdf> (1.6.2019)

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Kantůrková, Eva: Sešli jsem se v této knize. s. 126

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Tamtéž. s. 116.

²⁰³ Petr Blažek: Každá etapa měla i svůj půvab. Portrét Jarmily Bělikové. Dostupné online: <http://old.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1002/059-062.pdf> (1.6.2019)

specializovala se na pediatrii a rovněž učila na Střední zdravotnické škole. Oba rodiče bezesporu patřili mezi inteligenci, podle slov J. Dienstbiera se jednalo o „komunistické intelektuály.“²⁰⁴ J. Dienstbierovi se dostalo demokratického vychování, podle jeho vlastních slov: „Mně je od dětství vlastní sociální cítění. A to přitom jsem synem pana primáře. Vždycky jsem měl zájem na tom, abych nebyl jakési výjimečné dítě, které má výhody oproti někomu jinému.“²⁰⁵ Rodina se postupně stěhovala do Mladé Boleslavi a později do Prahy.

J. Dienstbier vyrůstal v kultivovaném prostředí: otec měl doma tisíce knih. O vkusu mladého J. Dienstbiera vypovídá i fakt, že během vysokoškolského studia, v období, kdy byl populárním rock'n`roll, J. Dienstbier si se svými kamarády oblíbil operu Faust a Markétka.²⁰⁶ Již tehdy mluvil plyně francouzsky.

V roce 1955 J. Dienstbier nastoupil na studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, obor žurnalistika. Studium dokončil v roce 1960 s vyznamenáním. Na roky studia J. Dienstbiera připadly stěžejní události té doby: XX. sjezd KS SSSR a potlačení povstání v Maďarsku, které ovlivnilo vnímání strany a SSSR, i pro ty, kteří socialismus v Československu podporovali. Na fakultě spolužáci mezi sebou říkaly že „sověti to v Maďarsku prostě zmasakrovali a že to bylo svinstvo“. V průběhu univerzitního studia se pohyboval v divadelních a novinářských kruzích, obecně měl zálibu v restauracích a posezení s divadelními herci, v jistém smyslu vedl bohémský způsob života.

V roce 1958 vstoupil do strany. Samotný J. Dienstbier toto svoje rozhodnutí později vysvětloval následovně: „... jsem si ale uvědomil, a spolu se mnou mnozí další, že Západ podněcoval Maďary, aby povstali [v roce 1956 – R.M.], a pak se na ně obrovsky vybodnul. Nechal je v tom, bylo tedy jasné že to musíme udělat sami. A jedinou možností, jak to udělat bylo zvítězit v jediný mocenský instituci, která tu je, a to v komunistické straně. Proto jsem do ní v padesátém osmém nakonec vstoupil.“²⁰⁷ K tomu také dodával: „Pro mne politické strany nikdy nebyly žádným ztělesněním idejí, ale pouze praktickým nástrojem, aby se něco dělo.“²⁰⁸ Pro J. Dienstbiera strana byla nástrojem prosazení ekonomických reforem a svobody informací, zejména v šedesátých letech a v období Pražského jara.

---

²⁰⁴Mikoláš, Robert: Jiří Dienstbier. Žít naplno. Praha, 2012. s. 11

²⁰⁵Tamtéž. s. 26

²⁰⁶Tamtéž. s. 12

²⁰⁷ Tamtéž. s. 48

²⁰⁸ Tamtéž. s.49

V průběhu studia se nejvíce zajímal o mezinárodní politiku, světové dějiny a zeměpis. Ještě v průběhu studia se začal profesně uplatňovat, zprvu bezprostředně na fakultě, a od roku 1958 pracoval jako zpravodaj zahraniční redakce. J. Dienstbier byl zpravodajem v živém vysílání, což na rozdíl od běžné novinářské práce skoro vylučovalo cenzuru a vytvářelo iluzi prostoru pro „zneužívání“.

V šedesátých letech nastoupil na pozici zahraničního zpravodaje, s tím bylo spjato i cestování: J. Dienstbier pracoval jako zpravodaj v jihovýchodní Asii, zejména ve Vietnamu (jako zpravodaj pokrýval i vietnamskou válku), Indonésii, Kambodži a Čínské lidové republice, dohromady na dálném Východe J. Dienstbier strávil tři roky. Později pracoval jako zpravodaj i v západní Evropě a v roce 1968 také v USA.

Stěžejní událostí se samozřejmě stala invaze v srpnu 1968, kterou J. Dienstbier vnímal jako očividnou zradu ze strany Sovětského svazu, která v důsledku vedla k zastavení demokratických procesů na dvacet let.²⁰⁹ Po okupaci J. Dienstbier odjel na dříve domluvenou pozici zahraničního zpravodaje do Washingtonu, kde vysílal z Hlasu Ameriky. V této pozici pracoval až do července 1969.

Z Ameriky se J. Dienstbier vrátil již do normalizačního Československa, které vnímal jako „... neuvěřitelný masakr. Půl milionů lidí, vlastně všichni, co vůbec něco znamenali, ... prostě vyletěli a nesměli to dělat.“²¹⁰ Mezi ně patřil i sám J. Dienstbier, společně s dalšími deseti rozhlasovými zpravodaji, dostal výpověď z Československého Rozhlasu v únoru 1970. Poté nastoupil do práce ve Sdružení projekčních ateliérů.

J. Dienstbier viděl poměry v normalizační společnosti velice negativně: „Atmosféra byla hrozná. Jeden člověk za druhým kapituloval ... Ta atmosféra byla strašně blbá, když vidíš, jak tví kamarádi a známí se najednou k tobě nehlásí. Když jdeš třeba po Příkopech a oni najednou přejdou na druhou stranu ulice...“²¹¹ Vznik Charty a následně VONSu J. Dienstbier tedy popisuje jako logický důsledek protestu proti panujícím poměrům ve společnosti: „Rostlo to ze všech různých aktivit. Každý z nás psal nějaké textíky, knížky, někteří včetně mne divadelní

---

²⁰⁹ Mikoláš, Robert: Jiří Dienstbier. Žít naplno. s.62

²¹⁰ Tamtéž. s. 71

²¹¹ Tamtéž s. 75

hry a všichni jsme se postupně někde potkávali při různých příležitostech ...²¹² Proces nad Plastic People of the Universe se stal podnětem aby „aby různé aktivity nedělalY jednotlivé skupiny, ale aby se lidé s nejrůznějšími názory spojily.“²¹³

Václav Havel

Václav Havel se narodil 5. října 1936 ve známé rodině pražských intelektuálů a podnikatelů. Dědeček V. Havla byl podnikatelem ve stavebnictví – postavil mimo jiné pražský palác Lucerna. Otec Václav M. Havel se angažoval ve stavbě areálu Barrandovské terasy, otcův bratr Miloš Havel založil filmové ateliéry na Barrandově. Matka V. Havla Božena Havlová byla dcerou významného československého diplomata Huga Vavrečky. Rodina Havlových se pohybovala v nejvyšších společenských kruzích tehdejšího Československa. Havlův otec se znal třeba i s prezidentem T. G. Masarykem, aktivně se zapojoval do činnosti zednářských společenství.

Takové rodinné zázemí mělo výrazný vliv na světonázory samotného V. Havla. Kořeny některých názorů a přesvědčení, které se stanou pro V. Havla důležitými po celý život, jsou patrné již v myšlení jak Havlova dědečka Vacslava Havla, tak i jeho otce Václava M. Havla. Jedná se o hledání jakési „třetí cesty mezi pozitivismem a náboženstvím, chápání světa jako něčeho složitějšího nežli jenom jeho materiální rovinu (přitom se ale Havel po celý život ke tradičnímu náboženství, respektive katolicismu, stavěl spíše skepticky.) Další zásadou byla úcta k přírodě, otázka globální odpovědnosti vůči Zemi. Další představou byla víra v to, že řídit zemi a společností by mělo jakési kolegium mudrců – u starších generací Havlů se taková představa realizovala v zednářských společenstvích – u V. Havla se podobné motivy objevovali třeba při zakládání Fóra 2000).²¹⁴ V politickém smyslu se rodina Havlových hlásila k masarykovské tradici liberální demokracie.

Kromě ryze ideologických, politických názorů a jistých hodnotových přesvědčení byl vztah rodiny Havlů ke vládnoucí komunistické straně ovlivněn i ryze praktickou rovinou: strana rodině sebrala majetek – jak rodinné sídlo Havlov, tak již zmiňovaný palác Lucerna v centru Prahy. Na těchto základech byl zformován základ pro opoziční aktivity v pozdějším období.

---

²¹²Mikoláš, Robert: Jiří Dienstbier. Žít naplno s.81

²¹³Tamtéž.

²¹⁴ Putna, Martin. Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století. s. 41

Po složení maturity v roce 1954 se V. Havel kvůli sociálnímu původu nedostal na vysokou školu s humanitními obory (což nepochybně jemu samotnému by vyhovovalo nejvíc), v letech 1955-57 studoval na ekonomické fakultě Českého vysokého učení technického. V roce 1966 dokončil dálkové studium na divadelní fakultě Akademie múzických umění v Praze. Již v padesátých letech začal publikovat a v průběhu šedesátých let si budoval úspěšnou kariéru divadelního dramatika, divadelní hry V. Havla měli úspěch i v zahraničí a díky tomu v šedesátých letech cestoval do zahraničí a zejména i do USA. Západní a zejména americká kultura měla na V. Havla velký vliv. Ve stejnou dobu se postupně dostával i do politické opozice: v dubnu 1968 stal předsedou čerstvě založeného Kruhu nezávislých spisovatelů a taktéž předsedou Koordinačního centra nezávislých organizací, sdružujícího rodící se opoziční organizace – Klub angažovaných nestraníků (KAN), Svaz bývalých politických vězňů K231 a sociální demokracii. V červnu Havel spolupodepsal s dalšími umělci a intelektuály, mimo jiné s Václavem Černým či Jaroslavem Seifertem, výzvu k obnovení sociální demokracie.²¹⁵ V souvislosti se šedesátými lety stojí za to zmínit také časopis Tvář, který byl pokusem o legální, a přitom nemarxistický časopis. Vycházel jen krátce v obdobích 1964-1965 a 1968-1969, později byl komunistickou stranou úplně zakázán.

Postupně byl V. Havel postaven mimo oficiální kulturu, jeho texty již nebyly publikovány. V tomto období ho ovlivňovali zejména jeho bratr Ivan M. Havel, filosofa J. Patočka a další intelektuálové. V první polovině sedmdesátých let je V. Havel ovlivňován katolickým křídlem rodící se opozice (zejména J. Němcem). A to do takové míry, že se šířily zvěsti o to, že V. Havel konvertoval do katolicismu. To se sice nestalo, ale morálně-etický základ křesťanství se stává v Havlových textech zcela patrným.²¹⁶ V. Havel vytvářel světónázor který se zakládal na odpovědnosti jedince a oddanosti jistým obecně lidským hodnotám: „všechno zůstává v paměti bytí“. V tomto smyslu zapojení se do lidskoprávních aktivit bylo pro V. Havla součástí nejenom opoziční činnosti, ale i pokračováním jeho vlastního světónázorového a filosofického konceptu života.

Ladislav Lis

---

²¹⁵Putna, Martin: Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století. Praha, 2011. s. 110

²¹⁶ Havel, Václav: Spisy 5/Dopisy Olze. Praha, 1999

Ladislav Lis se narodil 24. dubna 1926 v obci Mlaka v okrese Písek. Ve třicátých letech se rodina L. Lise přestěhovala do Prahy. L. Lis vyrůstal v nouzové kolonii Krejčárek v Praze v proletářské rodině. Právě prostředí, ve kterém budoucí disident vyrůstal se stalo základem jeho světonázoru i politických přesvědčení, sám toto prostředí popisuje jako prostředí „proletariátu, dokonce *lumpen-proletariátu*. Toto prostředí, a ten kontrast sociálních rozdílů mě samozřejmě vedl k tomu, že mé sociální cítění bylo na jejich straně.“²¹⁷

Na Krejčárku, kde L. Lis vyrůstal byla i silná komunistická strana která za války fungovala ilegálně, a stala se jakousi základnou pro odboj, do něhož se zapojil i mladý L. Lis. Po skončení války budoucí disident pokračoval ve spolupráci s komunistickou stranou a zapojil se i do odborů (ještě za války organizoval dělnické stávky). V roce 1949 se stal tajemníkem pražské organizace ČSM a kandidátem ÚV KSČ.²¹⁸ Pokračování svého angažmá v komunistických organizacích L. Lis vysvětloval jednoduše: “Já jsem věřil, že budujeme spravedlivý, lidově-demokratický stát.“²¹⁹ Jako zlomový bod pro pochopení toho, že se jedná o totalitní stát L. Lis označil rok 1953 a měnovou reformu, proti které otevřeně protestoval na plénu Ústředního Výboru. Kvůli tomu byl zbaven funkce a poslán na Vysokou školu stranickou, kterou dokončil v roce 1957.

Roky na škole ale L. Lis rovněž využíval pro opoziční činnost vůči vládní politice, vytvářel kolem sebe „skupinu nespokojených“. V roce 1961 byl L. Lis společně s dalšími nesouhlasícími vyloučen ze strany a obviněn z účasti na „protistátní projugoslávské skupině Klement Lukeš a spol.“²²⁰ vypovězen z Prahy a „odsouzen k fyzické práci.“²²¹ Dalších osm let pracoval jako pomocný dělník ve válcovně.

Do stranických funkcí se vrátil v roce 1968 těsně před okupací „pro nápravu hospodářských poměrů a zlidštění systému.“²²² S možnou okupací nesouhlasil, na městském výboru probíraly plány obrany v případě invaze. Jakožto jeden z organizátorů Vysočanského sjezdu byl následně ze strany vyloučen. Dalších šest let pracoval jako dřevorubec na Českolipsku. V roce

---

²¹⁷ Ladislav Lis. Disident. Zpověď. Dostupné online: <https://vimeo.com/8207729>. (1.6.2019)

²¹⁸ Hlavatý, Pavel: Ladislav Lis. Signatář, chalupář, elitář. Dostupné online: <https://plus.rozhlas.cz/ladislav-lis-signatar-chalupar-elitar-654179> (1.6.2019)

²¹⁹ Ladislav Lis. Disident. Zpověď.

²²⁰ Pavel Hlavatý: Ladislav Lis. Signatář, chalupář, elitář.

²²¹ Ladislav Lis. Disident. Zpověď.

²²² Tamtéž.

1970 dokončil dálkové studium práv. V roce 1977 se stal jedním z prvních signatářů Charty 77 a pokračoval v opoziční činnosti, psal protestní dopisy G. Husákovi i předsedovi federální vlády Lubomíru Štrougalovi.

Václav Malý

Václav Malý, nejmladší ze členů VONS se narodil 21. září 1950 v Praze. Otec V. Malého byl učitel proletářského původu, dědeček z matčiny strany rovněž gymnaziální profesor. V. Malý měl tři sestry, vyrůstal v přátelském rodinném prostředí. Rodina vycházela z „relativně chudých poměrů“, ²²³ byla ale kultivovaná, a právě rodiče formovaly základy jeho světonázoru v různých směrech: pod jejich vlivem si oblíbil literaturu a umění („díky rodičům jsem se seznámil s téměř veškerou literaturou Staré Říše. Začal jsem hrát na klavír“).²²⁴ Stěžejním prvkem výchovy V. Malého bylo náboženství, které si později zvolí i jako životní cestu: „Maminka a tatínek měli úplně jinou povahu, ale spojovala je živá odpovědnost před Bohem ... doma jsme se modlili před jídlem a před spaním, v neděli a někdy i v sobotu jsme si četli z *Biblické Dějpravy* nebo jsme si povídali o mši. ... Nábožensky jsem byl vlastně vzděláván doma.“²²⁵

I politické názory V. Malého se formovaly pod vlivem rodiny: „Díky tatínkovi jsem měl o komunismu jasno. Už začátkem šedesátých let se začali vracet z kriminálu nekomunističtí intelektuálové a kněží, Tatínek se z leckterým z nich znal, věděli jsme z první ruky, co komunisté dovedou. Ostatně tatínek sám přišel kvůli režimu o místo učitele. O komunistické straně jsem si nikdy nedělal iluze.“²²⁶ Tomu přispívala i doba, ve které dospíval V. Malý: „Byla to trochu jiná doba. Na střední škole jsem zažil uvolňující se atmosféru druhé poloviny šedesátých let, Pražské jaro i začátek normalizace. Za Pražského jara naše gymnázium patřilo k těm radikálnějším školám, studenti sami otevřeně diskutovali o společenských a kulturních otázkách. Po smrti Jana Palacha jsme pak na přelomu let 1968 a 1969 velmi intenzivně prožívali stávkou.“²²⁷ Uvolnění druhé poloviny šedesátých let přispívalo také k formování kulturního světonázoru: V. Malý se zajímal o divadlo a sochařství, navštěvoval koncerty klasické hudby v České filharmonii.

---

²²³ Beránek, Josef: Václav Malý. K hledání patří pokora. Praha, 2002. s.12

²²⁴ Tamtéž. s.14

²²⁵ Tamtéž. s.16

²²⁶ Tamtéž. s.12

²²⁷ Tamtéž.

Prioritou pro V. Malého se stalo náboženství, po maturitě nastoupil na studium na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Litoměřicích, kterou studoval v letech 1969-1976. V. Malý byl vysvěcen na kněze v červnu 1976 a v dalších letech působil jako kaplan ve Vlašimi a Plzni. V šedesátých a sedmdesátých letech právě na základě jeho profesního zaměření se zformovalo i prostředí kolem V. Malého, mezi lidi, kteří ho nejvíce ovlivňovali V. Malý jmenoval Josefa Zvěřinu, Oto Mádra a Bonaventuru Bouše. Právě po konzultacích s posledním z nich se rozhodl podepsat Chartu 77. Svoji motivaci V. Malý popisoval následovně: „Chartu jsem podepsal až v druhé vlně v únoru 1977. Po konzultaci s Bonaventurem Boušem jsem zašel za Ivanem Medkem. ... Uvažoval jsem mladicky jednoduše: Mám kázat Evangelium, mám kázat o Kristu trpícím, který pro svoji důslednost skončil na kříži. A tady se otevírala cesta, jak kázání o přijetí Ježíše do našeho života uvést do praxe. Jak říci nelidskému režimu ne ... Chartu jsem podepisoval ... pro věc samu. A pak i trochu ze solidarity s těmi dvěma sty čtyřiceti lidmi, kteří se bezdůvodně ocitli v nenávistné kampani.“²²⁸

Dana Němcová

Dana Němcová se narodila 14. ledna 1934 v Mostě. Rodina se postupně stěhovala do Chomutova a Nového Města nad Metují. Nejranější dětství bylo poznamenáno událostmi před válkou – odsunem ze Sudetské oblasti. Právě napětí mezi Čechy a Němci v předválečném období patří mezi první silné dojmy. V tomto smyslu D. Němcová nevyrostala v idylickém prostředí.

Vztahy v rodině samotná D. Němcová popisovala jako liberální: „Když pak tatínek dostal od maminky nařízeno, že mě v rámci srovnání rodičovské výchovy musí taky potrestat, připadali jsme si jako spiklenci.“²²⁹ Matka byla přísná, a jak se zdá příliš na dceru jakožto jedináčka, fixovaná – s ní Dana „zápasila až do její smrti.“

Klíčovým aspektem výchovy D. Němcové se již od dětství stalo náboženství, odmalička stále „před sebou vnímala nebo spíš tušila cestu k Bohu.“²³⁰ Nehledě na to, že její rodiče církev formálně neuznávaly, dcera byla vychovávána podle morálního kodexu „naprosto shodného

---

²²⁸ Beránek, Josef: Václav Malý. K hledání patří pokora. s.34

²²⁹ Bárta, Jan: Dana Němcová. Lidé mého života. Praha, 2003. s.18

²³⁰ Beránek, Josef: Václav Malý. K hledání patří pokora. s. 22.

s křesťanstvím.²³¹ Náboženská cesta pro D. Němcovou začala ještě v dětství: „V Kladně mi pak prodavač v trafice před domem daroval obrázek vsazený do takové šesticípé hvězdice, která byla jakoby opletená fialovou vlnou. Řekl mi, že na obrázku je Kristus, který mě má rád, a že já ho mám mít ráda taky. Tohle byla rozhodující informace mého dětství.“ Dalším důležitým rysem, který si D. Němcová vzala z dětství a od rodiny bylo vlastenectví: „byla jsem hrdá že jsem Češka“²³² a „obecný humanismus, vyznačující se obecnou vstřícností k lidem, který zastávali oba rodiče“ jak sama vzpomíná.

Po válce se rodina vrátila do Chomutova. D. Němcová toto období popisuje paradoxně jako nejhorší v jejím životě – atmosféra v regionu byla velmi ponurá, stále probíhaly odsuny Němců, což vyvolávalo napětí ve společnosti. „Nosila jsem v sobě pocit naprostého zoufalství“ popisuje svůj tehdejší stav D. Němcová. Vyostřený pocit spravedlnosti nepramenil jenom z náboženského přesvědčení – po válce rodiče vzali Danu na výlet do Terezína, aby holka na vlastní oči viděla, co dokáže jeden člověk druhému provést. Pro ní to tehdy bylo „velmi silné kafe.“

Po maturitě dostala D. Němcová nabídku od Československé církve husitské že by ji mohla „delegovat“ pro studium teologie na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. (Tehdy existoval systém tzv. „směrných čísel“ – stát přerozděloval počet studentů na různé obory pro regiony). Nakonec ale D. Němcová od tohoto návrhu ustoupila, protože nechtěla být vázaná na jistou instituci, byť církevní, a rozhodla se pro studium psychologie. Do Prahy se přestěhovala v roce 1953 a studium v oboru psychologie na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy řádně absolvovala. Po ukončení vysoké školy se D. Němcová věnovala profesnímu životu jen krátce – uzavřela minimální úvazek na foniatrii v Praze, brzy se z D. Němcové stala „matka na plný úvazek.“²³³

V Praze se seznámila s Jiřím Němcem, se kterým se později vzali a měli sedm dětí. J. Němec měl na mladou ženu rozhodující vliv i v otázce náboženství – seznámil jí s řadou významných katolických intelektuálů. D. Němcová nakonec v roce 1955 konvertovala ke katolicismu: „Byl to však právě Jirka, kdo mě pro církev nadchl. Rozhodující však patrně bylo to, že jsem svoji

---

²³¹ Tamtéž s. 21

²³² Tamtéž.

²³³ Dana Němcová slaví osmdesátku. Jak se ohlíží zpátky? Dostupné online: https://www.lidovky.cz/lide/at-se-deje-co-se-deje.A140114_134807_In_domov_mct (1.6.2019)

církev poznala v době, kdy byla skutečně církví pronásledovanou. Poznala jsem jí jako umučeného Krista a v tu ránu jsem jí musela obejmout.“²³⁴

Ve stejném období se manželé Němcovi dostávají za hranice – několikrát cestovali do Polska, přičemž cílem se stalo třeba i poutní město Čenstochová. Na cestách se seznámily s řadou zajímavých osobností, kteří ovlivňovali jejich světonázor – Bohuslav Rejnek, Jakub Deml, Ivan Vyskočil. Jak vypráví D. Němcová: „Z naší strany rozhodně nešlo o snobismus, když jsme se setkávali se všemi těmi lidmi na okraji společnosti. Byla to spíš potřeba otevírat obzory a možnosti zatarasené bolševismem, ateismem a oficiálním primitivismem.“ Politické názory D. Němcové tedy byly formovány pod dojmy o perzekucích církve a cenzuře.

Stejně jako i jinými zakladateli VONS nejvíce otrásl vpád vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Jelikož se rodina Němcových rozrostla o několik dětí – bylo rozhodnuto utéct před okupací do Rakouska. Hned v listopadu 1968 se ale celá rodina vrátila do Prahy.

Rozšiřování kulturních obzorů pokračovalo i po tom, co ve společnosti začala normalizace. D. Němcová vzpomíná třeba na koncert Plastic People of The Universe z roku 1971 na pražském Smíchově: „V té době mohli ještě vystupovat oficiálně, a musím říct, že na mě jejich hudba zapůsobila něčím neuvěřitelně svěžím. Byla vanutím volného svobodného ducha, které mě v době, kdy se kdekdo cítil přiškrcen, přišlo velice vhod ... Nešlo však jen o koncerty, dostali jsme se taky k lidem, kteří psali pro samizdat. Zúčastnili jsme se vystav, jež se pořádaly v různých stodolách na venkově. S postupem času byla jakákoliv nezávislost vystavená stále se zvyšující se represi.“ Bezprostřední cesta k podepsání Charty 77 a pozdějšímu založení VONSu vedla přes katolickou část lidskoprávního hnutí i přes vazby na alternativní kulturní prostředí.

Jiří Němec

Jiří Němec se narodil 18. října 1932 v Praze. Byl vnukem nakladatele Františka Borového a prasynovcem překladatele Otokara Fischera.²³⁵ Otec byl drážní elektroinženýr, matka pracovala jako právnička. Rodina Němcových patřila ke vzdělané vrstvě inteligence s nadprůměrným příjmem, přičemž kultivovanost rodiny přesahovala do dalších generací.

---

²³⁴ Bárta, Jan: Dana Němcová. Lidé mého života. s.32

²³⁵ Jiří Němec. Dostupné online: <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/nemecj.html> (1.6.2019)

Během základní školy J. Němec navštěvoval křesťanskou větev skautů, jeho prostředí bylo tedy výrazně ovlivněno náboženstvím, konkrétně katolicismem. Největší vliv na něho měla i křesťanská literatura: četba Nového zákona, Tomáše Akvinského, G. Marcela, M. Blondela a V. S. Solovjova, později C. F. von Weizsäckera a P. Teilharda de Chardin.²³⁶

Po maturitě v roce 1951 rok pracoval jako opravář v autodopravě, poté nastoupil na studium medicíny, po roce ale přestoupil na filosofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze (obor klinická psychologie). Ve stejnou dobu navštěvoval i semináře Jana Patočky, na kterých se seznámil se svým celoživotním přítelem Ladislavem Hejdánkem, aktivně se zapojoval do činnosti literárních katolických kroužků.²³⁷

Na fakultě se seznámil s Danou Valtrovou, se kterou se oženil v roce 1955. Kromě vzájemného vlivu na křesťanském základě manželé dost cestovali i do zahraničí.²³⁸ J. Němec promoval v roce 1958 a profesně se uplatnil podle vystudovaného oboru, pracoval ve Foniatické laboratoři 1. lékařské fakulty UK v Praze na Karlově náměstí.

V šedesátých letech se aktivně zapojoval do veřejného života, psal kritické články a překládal, byl spoluzakladatelem řady iniciativ: Ekumenického semináře v Jirchářích, který se podle R. Krumphanzla stala „jedinečnou ... platformou svobodného náboženského života, filosofického a kulturního dialogu v komunistickém Československu.“²³⁹

V šedesátých letech byl jednou z klíčových postav časopisu Tvář. B. Doležal vzpomínal, že „Byl o něco starší než tvářistická mládež, k níž jsem patřil, a nemusel se pracně a nemotorně vymaňovat z pout bolševické ideologie. Odlišoval se od nás i obdivuhodnou šíří vzdělání a spoustou osobních kontaktů.“²⁴⁰

---

²³⁶ Jiří Němec. Dostupné online: <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/nemecj.html> (1.6.2019)

²³⁷ Fenomén Underground. Jiří Němec „Starej“. Dostupné online: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10419676635-fenomen-underground/412235100221007-vzdy-o-krok-napred/8252-jiri-nemec-starej/> (1.6.2019)

²³⁸ Viz. podkapitola Dana Němcová

²³⁹ Fenomén Underground. Jiří Němec „Starej“.

²⁴⁰ Doležal, Bohumil: Za Jiřím Němcem. Dostupné online na <http://www.bohumildolezal.cz/texty/u051-04.htm> (1.6.2019)

V roce 1968 J. Němec pracoval na přípravě „Díla koncilové obnovy“,²⁴¹ ve stejnou dobu prohluboval své známosti mezi kulturními aktivisty své doby, ve stejném roce se seznámil mimo jiné s Martinem Jirousem. Zajímavé je, že nehledě na náboženské směřování většiny svých aktivit, se J. Němec „v souvislosti s rockem a kluby, ... se pochopitelně nevyhýbal ani společenským radovánkám, sezením, při nichž alkohol tekl proudem – nakonec v šedesátých i později v sedmdesátých letech byl členem několika stolních společností, kupříkladu Křížovnické školy čistého humoru bez vtípu.“²⁴² Bezprostřední kamarádství se skupinou Plastic People of the Universe nepochybně napomohlo k i beztak různorodým důvodům J. Němce pro podepsání Charty 77 a následného zapojení do lidskoprávního hnutí.

Petr Uhl

Petr Uhl se narodil 8. října 1941 v Praze na Vinohradech, kde strávil většinu života. Rodina pocházela z „maloměšťanských poměrů“²⁴³ i když v oficiálních dokumentech nikdy neuváděla svůj původ jako buržoazní. Matka P. Uhla byla původně manekýnka, později pracovala jako prodavačka v pánské konfekci na Václavském náměstí v Praze. Otec byl obchodní agent, zprostředkoval za provizi obchody se zahraničím.²⁴⁴ Rodiče P. Uhla se brzy rozvedly a nesoulad rodičů podle P. Uhla byl tím, co ho nejvíce v raném věku poznamenalo. Sám označoval svoje dětství za „neradostné.“²⁴⁵ Vliv rodiny a zejména otce byl ale výrazný z různých uhlů pohledu: otec podporoval syna v cestování, učil se s ním cizí jazyky a debatoval o politice.

Již v raném věku (a zejména díky diskuzích doma) se u P. Uhla formoval skeptický přístup k politickému systému v Československu, nehledě na sympatie vůči levicové ideologii (otce P. Uhl označoval za „anarchokomunistu“), sám se s postupem času definoval jako marxista.²⁴⁶

P. Uhl navštěvoval několik základních škol (v Praze a Jánských lázních), maturoval v roce 1958 a poté nastoupil na studium na ČVUT, které úspěšně dokončil v roce 1963 jako strojní inženýr. Nehledě na jistou skepsi vůči oficiálním stranickým organizacím, v mladém věku P.

---

²⁴¹ Hnutí pro obnovu katolické církve v Československu

²⁴² Fenomén Underground. Jiří Němec „Starej“.

²⁴³ Pavelka, Zdenko: Petr Uhl. Dělal jsem, co jsem považoval za správné. Praha, 2015. s. 12

²⁴⁴ Tamtéž. s.16

²⁴⁵ Tamtéž. s.12

²⁴⁶ Pavelka, Zdenko: Petr Uhl. Dělal jsem, co jsem považoval za správné. s.48

Uhl nastoupil do pionýra a později se stal členem Československého svazu mládeže, kde byl aktivní a vykonával hned několik funkcí.

Výraznou roli ve stanovení politického světázoru P. Uhla sehrály zahraniční cesty zejména v šedesátých letech. P. Uhl hodně cestoval, zejména na západ a do Francie, kde se seznámil s řadou mladých aktivistů z prostředí krajní levice. V tomto období P. Uhl četl zejména díla L. Trockého a A. Gramsciho. Ve stejném levicovém prostředí se pohyboval i na škole. Mezi profesory měl na P. Uhla největší vliv „typický budoucí reformní komunista“ J. Hemach, díky kterému se P. Uhl, podle svých vlastních slov „stal marxistou.“²⁴⁷

V šedesátých letech se P. Uhl uplatnil v profesionálním životě, zejména od září 1966 kdy nastoupil jako učitel odborných předmětů teoretických na Střední průmyslovou školu na Starém městě, kde pracoval až do svého zatčení 15. prosince 1969²⁴⁸

Nespokojenost se stranickou politikou (nehledě na obecné sympatie k levicové ideologii se P. Uhl nikdy nestal členem KSČ) pramenila z různých zdrojů: perzekuce členů rodiny (zejména strýce K. Čiháka), vykonstruované procesy z padesátých let a mimo jiné zásah sovětských vojsk v Maďarsku v roce 1956 (události v Budapešti P. Uhl pod vlivem otce vnímal jako oprávněné lidové povstání).²⁴⁹ K bezprostřednímu zapojení do politiky došlo v následku invaze v srpnu 1968 a následnému zavedení normalizace a všech omezení s tímto spojených. P. Uhl se účastnil studentské stávký v listopadu 1968 (s politickými požadavky zastavení normalizace a proti vyhazování reformních komunistů z funkcí)²⁵⁰ se stal spoluzakladatelem Hnutí revoluční mládeže.

Kvůli těmto politickým (a opozičním vůči režimu) aktivitám byl P. Uhl zatčen a poslán do vězení (1969-1973). Po propuštění pracoval jako projektant a strojník. Zapojení do lidskoprávního hnutí bylo logicky další etapou opoziční činnosti v sedmdesátých letech.

3.3. Komparativní analýza UHS a VONS

---

²⁴⁷ Tamtéž. s.49

²⁴⁸ Tamtéž. s.66

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ Tamtéž. s.97

Bezprostřední vznik lidskoprávních skupin jak UHS tak VONS byl následkem podepsání Helsinské dohody 1. srpna 1975. Obě skupiny vznikaly v jistém smyslu za podobných podmínek Brežněvovy stagnace v sovětské Ukrajině a Husákovské normalizace v Československu. Sociokulturní podmínky pro vznik těchto skupin byly podobné (především ve smyslu jakési obecné atmosféry ve společnosti), ve stejnou dobu ale existovalo několik zásadních odlišností. Do UHS se zapojovali lidé, kteří byli již dříve v konfliktu se státem a angažovali se v opoziční činnosti, v případě VONS se primárně jednalo o lidi, kteří se před podepsáním Charty 1977 do bezprostřední konfrontace s mocí nedostávaly.

V obou případech se jednalo o lidi, kteří (i když s různou motivací i osobním příběhem) koexistovali se socialistickou mocí: někteří se angažovali ve stranické činnosti (alespoň na úrovni mládežnických stranických organizací) a většinou získali vyšší vzdělání. Nehledě na to, že každý příběh nebyl „cesta do disentu“ se lišila, můžeme definovat klíčové události které tak či onak ovlivňovali vnímání státu z hlediska budoucích disidentů. V případě poválečné sovětské Ukrajiny se jedná především o XX. sjezd KSSS a „tajný“ Chruščovův projev, který podkopával základy sovětské moci ve vnímání nejenom inteligence a opozičních kruhů, ale i ve společnosti obecně. Mezník pro působení disentu v sovětské Ukrajině byl i fakt nástupu L. Brežněva k moci, který byl spojen s hromadným zatýkáním a perzekucemi opozice (především velké vlny trestních stíhání v letech 1965 a 1971-1974). Tyto procesy na jednu stranu skoro úplně likvidovaly opoziční hnutí, na druhou stranu ale vyvolaly vlnu solidarity ze strany těch jedinců, kteří zůstávali na svobodě a rovněž i odhodlání k pokračování v opoziční činnosti.

V případě Československa byla situace poněkud jednodušší: někteří aktéři lidskoprávního hnutí se sice zmiňují o různých událostech, které ovlivňovali jejich vnímání socialistického zřízení, naprostá většina ale jako stěžejní bod uvádí invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následné zavedení normalizace. Charakteristicky, srpen 1968 je často zmiňován i ukrajinskými disidenty jako „zlomový bod“ ohledně sovětského zřízení.

Nehledě na to, že bezprostředním podnětem pro vznik těchto dvou lidskoprávních skupin byla helsinská konference, v obou případech již existovali jisté zkušenosti z lidskoprávní činnosti. V případě Československa již před založením VONS existovala platforma, která sjednocovala opozičně smýšlející aktivisty – Charta 77, která se zabývala i obranou lidských práv. I v ukrajinském případě před založením UHS již mezi opozičníky existovaly jisté zkušenosti

ohledně lidskoprávního hnutí (i když spíše je jednalo o nejednotné iniciativy, které se často opíraly na moskevské kolegy – zejména Iniciativní skupinu pro obranu lidských práv založenou v Moskvě v roce 1969).

Další činnost obou skupin byla podobná – mapování případů porušování lidských práv, jejich evidence, informování západních států a psaní protestních dopisů patřičným mocenským orgánům (v případě UHS se jednalo i o publikaci řady prohlášení obecnějšího charakteru, které se týkaly národnostní problematiky).

Ve smyslu areálů působení obou skupin se situace jak UHS, tak VONS podobaly. VONS byl založen primárně pražskými aktivisty, což znamenalo že i jakási „základna“ lidskoprávního hnutí v Československu se nacházela v Praze, odkud ale byly monitorovány případy porušování lidských práv i v jiných částech republiky. UHS se skládal z lidí, kteří pocházeli z nejrůznějších částí Ukrajiny, což znamenalo, že tyto členové sice v jakémisi ideologickém rozměru ovlivňovali náplň některých prohlášení, bylo by ale přehnané mluvit o jakýchsi regionálních specifických rysech. Aktivity UHS v prvním roce po její založení byly soustředěny v Kyjevě, jelikož většina spoluzakladatelů UHS tehdy bydlela v hlavním městě socialistické Ukrajiny. Význam měla i další velká města na sovětské Ukrajině jako Oděsa a Lvov. Důležitým faktorem byla i propojenost UHS s moskevským disentem, který měl mnohem více zkušeností v lidskoprávním hnutí ale i vlivu a autority (zejména díky osobě A. Sacharova).

Původ a rodinné prostředí.

Průměrný věk členů UHS byl padesát let (49,6), v případě VONSu pak 40,1 let – rozdíl mezi těmito skupinami byl tedy v tomto ohledu téměř půl generace. Většina členů UHS vyrůstala za složitých sociálních podmínek třicátých a čtyřicátých let na sovětské Ukrajině, která byla poznamenána umělým hladomorem v letech 1932–1933 a Druhou světovou válkou, která měla zničující dopad právě na území sovětské Ukrajiny. Naprostá většina (přesně devět členů, kromě N. Stokaté) se narodila na vesnici v různých regionech Ukrajiny. Hlad buď sami zažili (M. Rudenko), pocíťovaly jeho důsledky (L. Lukjanenko) anebo byl součástí rodinné paměti (M. Matusevyč). Hlad zasáhl Ukrajinu i v prvních poválečných letech – tyto vzpomínky jsou artikulovány v případě rodin M. Marynovyče a O. Meško.

Většina členů UHS pocházela z řadových rolnických rodin, které žily ze skromných platů a pracovaly v jednodušších profesích jako dělníci, šoféři apod. Rodiny měl výrazný vliv v řadě případů, kdy se šlo o ideologické nasměrování – zejména v rodinách M. Marynovyče a L. Lukjanenka, kdy rodina byla vlastenecky naladěná a rodiče ještě od dětství vštěpovali svým dětem protisovětské nálady. Někteří pocházeli z rodin inteligence, učitelů nebo kněží, což ale byly spíše výjimky. V některých případech je ale těžké definovat vliv rodiny – ku příkladu, M. Rudenko byl prvním člověkem v rodině, který se naučil číst a psát, v takových případech nelze přesněji mluvit a jakémkoli vlivu rodinného prostředí. Obecně ale lze konstatovat, že v případě UHS vliv rodiny a původ byly důležité pro jejich další lidskoprávní činnost.

Členové VONS ve své většině vyrůstaly za naprosto odlišných podmínek. Jejich dětství ve své většině spadalo do poválečného období v Československu. Šest z deseti zástupců „Pražské desítky“ pocházelo přímo z Prahy, další z větších měst (Brno, Most, Kladno) a pouze L. Lis z vesnice Mlaká na Písecku (rodina se ale záhy přestěhovala do Prahy). Většina pocházela z rodin inteligence, a podle tehdejšího slovníku „buržoazních“, zabezpečených rodin (V. Havel, J. Dienstbier, P. Uhl a další). Kultivované rodinné zázemí nepochybně mělo vliv jak na vzdělanost budoucích disidentů, tak na jejich zájem o politické dění. Rodiče ale i bezprostředně ovlivňovali také světonázor svých dětí (ve svých pamětech to přímo zmiňují zejména P. Uhl, V. Malý, V. Havel, D. Němcová). V tomto smyslu vliv rodinného prostředí v mládí a dospívání byl nepochybně v případě členů VONS mnohem důležitější nežli v případě UHS.

Vzdělání

V rovině dosaženého vzdělání jsou osudy účastníků UHS i VONSu podobné. Všichni členové zakladatelé obou skupin buď dosáhly vyššího vzdělání anebo s ním měli jistou zkušenost (výjimkou je M. Rudenko, který nastoupil na univerzitu v roce 1939 ale ještě v průběhu prvního ročníků byl povolán do armády).

Hned tři členové UHS studovali v Moskvě: L. Lukjanenko vystudoval právnickou fakultu MGU, O. Tychyj absolvoval studium historie na stejné univerzitě a P. Hryhorenko studoval na Vojenské Akademii Frunzeho. Zbytek lidskoprávních aktivistů z ukrajinské strany studovaly na různých vysokých školách na sovětské Ukrajině: N. Stokratá studovala na univerzitě v

Oděse, I. Kandyba ve Lvově, M. Marynovyč rovněž ve Lvově studoval na Polytechnické univerzitě, O. Berdnyk absolvoval Divadelní studium při divadle I. Franka v Kyjevě.

Komplikace se studiem měli dva členové zakladatelé UHS: O. Meško byla několikrát vyloučena ze studia na Institutu lidové osvěty v Dněpropetrovsku (obor chemie) kvůli „sociálnímu původu“, studium ale dokončila. M. Matusevyč byl vyloučen ze studia na Kyjevské státní univerzitě (obor dějiny), oficiálně za „akademickou neúspěšnost“, fakticky se ale jednalo o pronásledování kvůli jeho podpoře zatčených představitelů ukrajinské inteligence na začátku sedmdesátých let.

Obdobná je situace, co se vzdělání týče i ve vymezené skupině VONSu. Devět z deseti členů – zakladatelů VONSu vystudovalo vysokou školu (O. Bednářová absolvovala reálné gymnázium v Praze). Rovnou čtyři členové VONSu studovali na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze: Dana a Jiří Němcovi vystudovali psychologii, J. Dienstbier žurnalistiku a V. Benda získal i doktorát z filosofie. Petr Uhl vystudoval rovněž v Praze ČVUT, V. Malý vystudoval Cyrilometodějskou bohosloveckou fakultu v Litoměřicích, J. Bělíková absolvovala studium psychologie na Univerzitě v Brně. Dva členové VONSu z „Pražské desítky“ dosáhli vysokoškolského vzdělání v dálkovém studiu: V. Havel dokončil studium na divadelní fakultě Akademie múzických umění v Praze, L. Lis obdobným způsobem vystudoval práva.

I v Československém prostředí existovaly případy komplikací se studiem: V. Havel se díky svému sociálnímu původu nemohl dostat na FAMU. Z politických důvodů byla ze studia vyloučená i další spoluzakladatelka VONSu Anna Šabatová na začátku sedmdesátých let (A. Šabatová nepatřila do „Pražské desítky“ a v tomto smyslu nespadá přímo pod náš výzkum, její případ je ale důležitý jako příklad jednání ze strany režimu a zneužívání akademického prostředí k nátlaku s cílem dosažení politických cílů).

V obou případech jak UHS, tak i VONSu můžeme pozorovat jisté tendence, které byly společné jak pro ukrajinský, tak i československý případ: do lidskoprávního hnutí se zapojovali lidé s dosaženým vysokoškolským vzděláním (dohromady 18 z dvaceti zkoumaných případů), kteří často studovali na prestižních univerzitách – buď to v Moskvě nebo v Praze. Několik z nich absolvovalo studium s vyznamenáním (N. Strokátá, J. Dienstbier).

V obou skupinách je zřetelná větší popularita humanitních oborů (tři vystudovali práva, tři psychologii, dva umělecké obory, dvakrát dějiny). V obou skupinách je přítomen jeden člen-zakladatel (P. Uhl a M. Marynovyč), kteří vystudovali technické obory. V rovině vzdělání jsou zřetelně vidět stejné tendence pro obě skupiny.

Profesní uplatnění

Stejně jako v případě vzdělání, i v případě dalšího profesního života lze pozorovat podobné tendence u obou lidskoprávních skupin. Naprostá většina aktivistů jak v Československu, tak i v sovětské Ukrajině se po absolvování studia úspěšně uplatnila primárně ve vystudovaných oborech. Populárními odvětvími, ve kterých se angažovali budoucí disidenti zůstávaly humanitní obory: do poloviny šedesátých let měli za sebou úspěšnou kariéru spisovatele M. Rudenko a O. Berdnyk. V. Havel (i když primárně šlo o dramatická divadelní díla), publikoval J. Němec, jako úspěšní žurnalisté pracovali J. Dienstbier a O. Bednářová, právnickou kariéru za sebou měli L. Lukjanenko a I. Kandyba. Patrný je i akademický a vědecký prvek v profesionální činnosti aktivistů jak v sovětské Ukrajině, tak i v Československu: na různých akademických pracovištích a ústavech aspoň krátce pracovali P. Hryhorenko a N. Strokátá z UHS a V. Benda a D. Němcová. Shodný je i počet lidí, kteří se věnovali učitelství – O. Tychyj a P. Uhl.

Mimo tuto hlavní tendenci, (v jistém smyslu jak publikační činnost, učitelství, žurnalistika a akademická dráha mají podobný základ a často se propojují) jsou i některé specifické obory: M. Marynovyč pracoval jako inženýr, J. Bělíková jako sociální kurátorka, V. Malý byl vysvěcen na kněze. V tomto smyslu je ale rovněž jistá spojitost – všichni pracovali podle vystudovaných oborů a byli ve své profesi úspěšní.

Komplikace v profesionálním životě u všech aktérů lidskoprávního hnutí začínaly krátce po tom, co začali aktivně prosazovat vlastní politické přesvědčení. V případě UHS se jednalo o opoziční činnost různého druhu a často mnohem dříve před konáním Helsinské konference v roce 1975. Věznění pochopitelně znemožňovalo další pokračování v profesní činnosti anebo minimálně komplikovalo další kariérní růst. Z účastníků UHS byl ještě ve čtyřicátých letech odsouzen O. Berdnyk a O. Meško, na začátku šedesátých let L. Lukjanenko a I. Kandyba, již v sedmdesátých letech měli problémy se sovětskou mocí P. Hryhorenko, M. Rudenko a opakovaně i O. Berdnyk. V případě dvou posledních spisovatelů se jednalo rovněž

o vyloučení ze Svazu spisovatelů a nemožnost publikovat. Po odpykání trestů osud všech těchto dosud profesně úspěšných lidí byl velice podobný: vyhledávali jakoukoli práci, aby si mohly vydělat na živobytí. M. Rudenko pracoval jako noční hlídač, I. Kandyba opravoval elektronickou techniku, O. Tychyj vystřídal řadu profesí, pracoval mimo jiné jako hasič.

Stejná tendence, i když v mírnější formě lze pozorovat i u řady zakladatelů VONSu. Opoziční aktivita se u většiny aktivistů začala veřejně projevovat až po srpnové invazi v roce 1968 (jediným, kdo členem-zakladatelem VONSu, který měl bezprostřední konflikt s mocí kvůli svému přesvědčení ještě dříve byl L. Lis), se promítla i do jejich profesního života. Mezi budoucí disidenty, kteří byli propuštěni z práce kvůli faktickému nesouhlasu s okupací a následným zavedením normalizace patřily J. Dienstbier a O. Bednářová (příznačně oba pracovali jako novináři). Bezprostředně po podepsání Charty 77 (a tedy těsně před založením VONSu) komplikace v práci nastala pro V. Bendu a J. Bělíkovou. V těchto případech byl osud československých disidentů shodný s jejich ukrajinskými kolegy, tedy nemožnost se nadále uplatňovat podle oboru a přechod na podřadná místa, která byla jedinou možností obživy. V. Benda pracoval jako topič, J. Bělíková pracovala uklízečkou a J. Dienstbier nastoupil na Sdružení projekčních interiérů, L. Lis pracoval jako pomocný dělník na válcovně.

V rovině profesní činnosti můžeme pozorovat u obou skupin podobné tendence: v naprosté většině případů se jednalo úspěšné lidi ve svém oboru (výrazně populárnější byly humanitní obory – spisovatelé, novináři, psychologové, právníci). Cela řada aktivistů jak na ukrajinské, tak i československé straně byla perzekuována kvůli své opoziční činnosti, což se později promítlo i v jejich profesním životě, kdy musely vykonávat spíše podřadné, resp. málo kvalifikované práce jakožto hlídači, uklízečky nebo topiči.

Politické přesvědčení a vztah ke státu

V rovině politických názorů lze u obou skupin definovat jisté tendence a proudy, které byli společné. V několika případech nelze přesně definovat jednu přesnou rovinu jednání toho či onoho aktivisty, jelikož motivací a faktorů, které ovlivňovaly každého člověka mohlo být více, můžeme ale konstatovat jisté tendence u obou skupin.

První proud, který byl společný pro obě definované skupiny se dá označit jako *reformní komunismus*. Do této skupiny lze zařadit stoupence komunistické strany anebo ideologie, kteří

se postupem času distancovali od ideologie nebo vládnoucí strany. V případě UHS se jedná především o M. Rudenka a P. Hryhorenka: oba sami sebe v mládí označovali za komunisty, oba jistou dobu pracovali jako vedoucí političtí pracovníci v různých orgánech a angažovali se v různých stranických funkcích a svazech. Postupem času za jistých okolností a na základě osobní zkušenosti od svého přesvědčení ustupovali. Podobné příklady nalezneme i u členů VONSu, zejména Ladislava Lise a Otty Bednářové. S jistou nadsázkou se dá do této skupiny připočíst i postava P. Uhla, který sám sebe označoval za marxistu a stoupence levicové ideologie, vůči vládnoucí straně byl ale skeptický již od dětství. Změna názorů ohledně ideologie a socialistického zřízení byla odůvodněná jak osobními zkušenostmi, tak i konkrétními historickými událostmi: XX. sjezdem KSSS a následnou destalinizací, politickými procesy v padesátých letech (L. Lis jako jediný uváděl i měnovou reformu v Československu v roce 1953) anebo vojenskou intervencí v Maďarsku v roce 1956 a v Československu v roce 1968. Je pozoruhodné, že srpen 1968, který se v československém prostředí stal jedním z klíčových bodů pro přehodnocení vztahu k sovětské moci, měl výrazný vliv i v případě sovětské Ukrajiny. Jako o „konci iluzí“ ohledně sovětského režimu o něm psala celá řada ukrajinských disidentů ale i přímo spoluzakladatelů UHS (již zmínění M. Rudenko a P. Hryhorenko). Zásah v Maďarsku 1956 rovněž napomohl k nárůstu opozičních nálad, o vlivu této akce na jejich světonázor psali nejenom reformní komunisté (P. Uhl), ale i reprezentanti jiných proudů v lidskoprávním hnutí (V. Malý, I. Kandyba).

Do skupiny reformních komunistů lze zařadit i další dvě postavy lidskoprávního hnutí: J. Dienstbiera a L. Lukjanenka. Oba se stali členy komunistické strany, oba ale to vnímaly jako jediný možný nástroj pro zlepšení poměrů ve svých zemích. Příznačné je, že oba používaly skoro doslova stejná slova při vysvětlování svého zapojení do struktur vládnoucí strany.

Druhá skupina se skládá z lidí, kteří od dětství oponovali dominující ideologii, i když z různých důvodů. Přičemž v tomto případě můžeme definovat celkem zřetelné dva odlišné proudy uvnitř samotných skupin: v případě UHS je primárně jednalo o nacionalistické přesvědčení a historicky zformovanou opozičnost vůči sovětskému státu, v případě VONS se obdobná skupina byla orientována křesťansky.

Historická zkušenost Ukrajiny se sovětskou represí, ať již šlo o násilnou kolektivizaci a Hladomoru ve třicátých letech anebo o represi vůči obyvatelstvu, stejně jako historická paměť o osvobozeneckém boji UPA za Druhé světové války formovala v jistých kruzích obyvatelstva

odmítnutí sovětského režimu. Často se povědomí o těchto událostech šířilo díky rodičům (L. Lukjanenko, M. Marynovyč, M. Matusevyč), v některých případech šlo o historickou zkušenost doplněnou o osobní zážitky (O. Meško), někdy se aktivisté postupně dostávali pod vliv nacionalistických organizací (N. Stokratá, O. Tychyj). U všech těchto případů (snad s výjimkou L. Lukjanenka) nejde o nacionalismus jakožto politickou a ideologickou doktrínu, spíše se jedná o jakýsi vlastenecký étos, opozici Ukrajina – Rusko (SSSR), který od nejmladšího věku formoval negativní vnímání moci ze strany těchto disidentů. Jejich přesvědčení se prohlubovalo postupem času v neposlední řadě díky politice rusifikace sovětské Ukrajiny a promítalo se i v jejich aktivitách (jak bylo uvedeno v druhé kapitole, důležitou součástí činnosti UHS byla obrana národnostních práv). V tomto smyslu se jednalo o opozici vůči sovětské moci dlouho před založením UHS: osm z deseti členů UHS bylo trestně stíháno ještě před založením lidskoprávních skupin.

V případě VONSu rovněž lze identifikovat skupinu, která měla předpojatost vůči vládnoucí straně a poměrům panujícím ve společnosti – ale na naprosto odlišném základě – z náboženského přesvědčení. Do této skupiny spadají zejména V. Benda, J. Němec, D. Němcová a V. Malý. Jejich světonázor stejně jako politické přesvědčení bylo výrazně ovlivněno jejich prostředím a rodinou. Jejich aktivity před založením lidskoprávního hnutí byly úzce spjaty s náboženskou tematikou a staly se důležitým faktorem pro jejich zapojení do VONSu. V případě UHS náboženství sice hrálo jistou roli v několika případech (M. Marynovyč a M. Rudenko) nejednalo se o nijak rozhodující faktor pro jejich jednání.

Další tendence, kterou lze vymezit v obou skupinách je eticko-mravní rovina. Jedná se o aktivisty, u kterých se nejednalo o konkrétní motiv pro zapojení do lidskoprávního hnutí ale o jejich obecně-lidský světonázor, snahu vylepšit poměry ve společnosti, napravit křivdy nespravedlivě stíhaných. Do této skupiny můžeme zařadit i ty aktivisty, kteří se již zapojili do jiných skupin, jejich rétorika se často zaměřuje na otázky obecné spravedlnosti a svědomí. Mezi ně patří mimo jiné V. Havel, jehož přesvědčení spočívalo v tezi, že člověk svými činy ovlivňuje světové dění a nese zodpovědnost před světem. J. Bělíková vnímala zapojení do lidskoprávního hnutí jako „uplatňování humánního zájmu o lidi a snahy jim pomoci“. P. Uhl i knihu svým vzpomínek pojmenoval „Dělal jsem, co jsem považoval za správné.“ Shodná rétorika se vyskytovala i u členů UHS: M. Matusevyč vysvětloval že pouze „bránil lidskou důstojnost“; pro O. Berdnyka bylo lidskoprávní hnutí jeho idealistických snah vybudovat spravedlivou a kosmopolitickou společnost atd.

Z uvedeného můžeme vyvodit závěr, že existovaly jisté podobnosti ve vnitřních proudech v lidskoprávních hnutích v sovětské Ukrajině a v Československu: můžeme definovat tendenci reformního komunismu, apriorní opozice vládnoucí moci (bezprostřední motivace se ale liší: v případě UHS se jedná o nacionalisticky-vlastenecký prvek, v případě VONSu o náboženskou motivaci) a ryze morálně-etickou rovinu, založenou na humanistických hodnotách.

Závěr

Prvky lidskoprávních aktivit v Sovětském svazu stejně jako v zemích socialistického tábora vznikaly po celé poválečné období. Podepsání závěrečného aktu jednání v Helsinkách 1. srpna 1975 nasměrovalo většinu opozičních skupin do jedné roviny a poskytlo jim stejné nástroje – opoziční hnutí se zaměřilo na obranu lidských práv.

Tato hnutí vznikala v sedmdesátých letech za odlišných historických, kulturních a společenských podmínek v samotném SSSR a mimo jeho hranice. Existovaly ale i podobné tendence: jako Brežněv v SSSR, tak i stranické vedení v Československu podnikli pokus o zavedení socialistického konzumerizmu, pokus o zabezpečení jisté úrovně blahobytu pro občany a snahu zamezit tím jejich angažování v politice. V obou zemích úspěch těchto pokusů byl různý, českoslovenští občané byli mnohem lépe zabezpečeni alespoň základními potravinami a potřebami. Logika stranického vedení byla ale stejná: Brežněvova éra probíhala pod heslem „stability“ (v historiografii spíše známá jako éra „stagnace“), v Československu byla zavedená normalizace. Za těchto okolností politická aktivita řadových občanů opravdu nebyla nijak výrazná, stále ale tady existovaly skupiny nespokojených opozičních aktivistů, kteří se v druhé polovině sedmdesátých let rozhodly zapojit do lidskoprávního hnutí.

Motivace těchto lidí se lišila. V různých republikách SSSR vznikaly Helsinské skupiny, kteří deklarovali za své cíle hájení práv občanů, v podstatě se zaměřovali na ochranu národnostních práv. Tato tendence byla výrazně vidět v sovětské Ukrajině, kde Ukrajinská helsinská skupina se de facto aktivně zapojila do boje, pokud ne o autonomii Ukrajiny, tak alespoň oponovala rusifikaci své země a tlačila na národnostní problematiku.

V Československu situace vypadala jinak. Vznik Charty 77 fakticky vytvořil základ pro další založení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, který se věnoval deklarovaným cílům: mapoval konkrétní případy porušování lidských práv a hájil nespravedlivě stíhané.

Obě skupiny založené v různých státech propojily mezi sebou lidi s odlišnými světonázory a osobními příběhy ale i motivaci k jednání. Rozdíly mezi těmito hnutími spočíval především v tom, že pro většinu ukrajinských aktivistů se jednalo o další kapitolu jejich opoziční činnosti, naprostá většina již byla v minulosti trestně stíhána a někteří pobývali i v pracovních lágrech dlouho před založením UHS. V případě VONSu se jednalo a poměrně mladší lidi, kteří se ve

své většině do konfliktu s oficiální mocí dostávali poprvé. Ukrajinští disidenti pocházeli z rolnických rodin a vyrůstaly ve své většině v chudých poměrech. Jejich českoslovenští kolegové žili v Praze anebo dalších větších městech a ve své většině pocházeli ze zabezpečených rodin střední anebo vyšší třídy.

Mezi oběma skupinami existovaly i společné rysy: jak v Československu, tak na Ukrajině se jednalo o vzdělané lidi, kteří vystudovali prestižní vysoké školy, přičemž je celkem zřetelná náklonnost k humanitním oborům, v tomto případě je na místě pojem *humanitní inteligence*. Všichni reprezentanti těchto skupin se jistou dobu uplatňovali ve svých profesích, v tomto smyslu se bezesporu jednalo o profesně úspěšné lidi, jejichž lidskoprávní aktivity měli za důsledek komplikace v práci a vynucenou změnu povolání – ze spisovatelů a pedagogů se tak stávali uklízečky a topiči.

Uvnitř samotných skupin lze vymezit i podobné proudy: v obou skupinách byli disidenti, kteří upřímně věřili v kladnou roli vládnoucích stran a pouze po jistých osobních zkušenostech a historických událostech měnili svůj názor na panující režim (M. Rudenko, P. Hryhorenko, L. Lis, O. Bednářová), byli ale i takoví, kteří vstupovali do strany pouze proto, aby mohly ovlivňovat společenské dění a vylepšovat společenské poměry (J. Dienstbier, L. Lukjanenko). Celá řada z nich ale byla vůči socialistickému vedení naladěna nepřítelsky od úplného začátku, i když z různých důvodů: v případě UHS se jednalo o nacionalisticko-vlastenecký motiv (N. Strokátá, M. Marynovyč, L. Lukjanenko, O. Meško, O. Tychyj), v případě VONSu se jednalo o náboženské přesvědčení (V. Benda, D. Němcová, J. Němec, V. Malý). Několik aktivistů se zapojilo do obou skupin spíše na základě svých morálně-etických přesvědčení a obecně lidských hodnot (O. Berdnyk, M. Matusevyč, V. Havel, J. Bělíková).

Rozdíl mezi mocí uvnitř SSSR a za jeho hranicemi v Československu se nejlépe promítly v dalším stíhání lidskoprávních aktivistů. Hned v roce 1977 byla řada členů UHS zatčena a následně souzena podle 62. článku Trestního zákoníku USSR (protisovětská agitace a propaganda). Pět spoluzakladatelů UHS (M. Rudenko, L. Lukjanenko, O. Tychyj, M. Marynovyč a M. Matusevyč) dostalo nejvyšší možný trest – sedm let vězení a pět let vyhnanství. O dva roky později byli zatčeni i další členové UHS O. Berdnyk, J. Lytvyn a V. Ovsijenko.

Represe ale helsinský proces v sovětské Ukrajině nezastavily. Na jaře 1979 byla ve vězeňských lágrech v Mordovii založená další lidskoprávní *Skupina pomoci plnění helsinských dohod ve vězeních*, do které se zapojili již věznění členové UHS. Lidskoprávní hnutí pokračovalo i na svobodě, do konce sedmdesátých let se do skupiny zapojili další členové, mimo jiné Vasyl Stus (vedoucí skupiny), Vjačeslav Čornovil, Zenovij Krasivskyj a Jaroslav Lesiv.

Někteří členové UHS dostali možnost emigrovat a postupně jí využívaly: do USA odjel s rodinou P. Hryhorenko, později ho následoval i M. Rudenko. Několik pozdějších členů UHS ve vězení nepřežilo: v srpnu 1984 za nevyjasněných okolností zemřel J. Lytvyn, v září 1985 v pracovním lágru v Permi rovněž za nejasných okolností zemřel Vasyl Stus, jeden z největších talentů ukrajinské poválečné literatury a tehdy i vedoucí UHS. V roce 1984 ve vězení zemřel i spoluzakladatel UHS O. Tychyj a další lidskoprávní aktivista V. Marčenko, který držel v lágru mnohoměsíční hladovku.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let kvůli neustálým represím měla činnost UHS spíše symbolický charakter. Skutečné obnovení skupiny proběhlo ve druhé polovině osmdesátých let založením Ukrajinského helsinského spolku, který se hlásil k odkazu UHS. Předsedou byl zvolen L. Lukjanenko. Těsně před rozpadem SSSR se spolek reformoval na Ukrajinskou republikánskou stranu a několik jejích členů se stalo poslanci v prvním ukrajinském parlamentu. V. Čornovil a L. Lukjanenko v roce 1991 neúspěšně kandidovali na ukrajinského prezidenta.

Podobně se vyvíjela i situace kolem VONSu. V roce 1979 byla na tzv. „Pražskou desítku“ spoluzakladatelů VONSu (a dalšího člena skupiny Alberta Černého) uvalena vazba. Všichni byli odsouzeni k nepodmíněným trestům odnětí svobody na dobu tří až pěti let (výjimkou byla D. Němcová, která dostala podmíněný trest). Stejně jako v případě UHS se i do VONSu po první vlně zatčení zapojovali noví členové: Karel Freund, Zina Freundová, Zbyněk Hejda, Martin Hybler, Jan Pavelka, Jan Ruml, Petruška Šustrová a další).

V Československém případě byli mnohem rozšířenější případy emigrace, zaprvé proto, že se emigrace nemusela vnímat jako nutně definitivní krok, zadruhé kvůli tomu, že místní vláda byla mnohem „vstřícnější“ co se týče otázky emigrace (tzv. akce „Asanace“). Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se z Československa vystěhovali I. Medek, J. Tesař, V. Malý.

Stejně jako v ukrajinském případě větší aktivita byla spojena s uvolněním po nástupu k moci v SSSR Michaila Gorbačova: v roce 1986 do VONSu vstoupili další členové P. Cibulka, S. Devátý, L. Marečková, P. Pospíchal. Ve stejnou dobu v Československu byl založen Československý helsinský výbor. V období před pádem SSSR pokračují tendence v odlišném chápání podstaty těchto skupin, zatímco UHS se postupně transformuje v politickou stranu a zapojuje se do procesu vyhlášení nezávislosti Ukrajiny, (jehož členy se staly i řada osobností dříve angažovaných ve VONSu R. Battěk, J. Dienstbier, V. Havel, L. Lis, V. Malý a P. Uhl) hlavní úkol ČHV viděli v bezprostředním hájení lidských práv. Po Sametové revoluci a nástupu V. Havla do funkce prezidenta se řada disidentů stala poslanci parlamentu. Někteří z nich, se dodnes věnují problematice lidských práv: A. Šabatová, která stála u zrodu VONSu dnes plní povinnosti veřejné ochránkyně práv.

Bibliografie

Edice Pramenů:

Pažout, Miroslav (eds.): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989. Edice dokumentů. Praha: Academia 2014.

Зінкевич, Олександр (eds.): Український правозахисний рух. Документи і матеріали. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1978.

Зінкевич, Олександр (eds.): Українська Гельсінкська Група 1978-1982. Документи і матеріали. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983

Paměti:

Bárta, Jan: Dana Němcová: lidé mého života, Praha: Portál, 2003.

Beránek, Josef: Václav Malý: k hledání pravdy patří pokora. Praha: Portál, 2002.

Cyšařová, Jarmila: Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otká Bednářová. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem, 2010.

Kantůrková, Eva: Sešli jsem se v této knize. Praha, 1991.

Havel Václav: Moc bezmocných a jiné eseje. Praha: Knihovna Václava Havla, 2015.

Havel, Václav: Rozhovory s Karlem Hviždou. Praha: Galén, 2011

Havel, Václav: Spisy 5/Dopisy Olze. Praha: Torst, 1999

Pljušč, Leonid: Na karnevalu dějin. Praha, 2019.

Uhl, Petr, Pavelka, Zdenko: Dělal jsem, co jsem považoval za správné. Praha: Torst, 2013.

Григоренко, Петро: Спогади, статті, матеріали. Київ, Смолоскип, 2008

Маринович, Мирослав: Всесвіт за колючим дротом (Спогади і роздуми дисидента).
Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2016

Овсієнко, Василь, Сергієнко, Олесь (eds): Не відступлюся! До 100річчя Оксани Мешко.
Харків: Харківська правозахисна група.

Руденко Микола: Найбільше диво – життя. Спогади. Київ: Смолоскип, 2013.

Rozhovory:

Marynovych Myroslav

Rudenko Rajisa

Uhl Petr

Lukjanenko Levko

Ovsijenko Vasylj

Sekundární literatura:

Brenova, Paulína: Zelinář a jeho televize. Praha, Academia, 2013

Chernyshova, Nataliya: Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era. New York:
Routledge, 2013

Conquest, Robert: Reflections on a Ravaged Century. W. W. Norton & Company, 2000.

Fitzpatrick, Sheila: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, USA, 1999.

Gerring, John: What is a Case Study and What is it Good for. In: *American Political Science Review* vol.98, №2, 2004.

Kalinová, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012.

Kaplan, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953-1957 a 1968–1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

Mikoláš, Robert: *Jiří Dienstbier. Žít naplno*. Praha, 2012.

Mokryk, Radomyr: Činnost Ukrajinského Helsinského spolku v Ukrajině na konci 80. let 20. století. In. *Oriens Aliter* №2, 2015. s. 35-49.

Morgan, Michael Cotey: *The Final Act*: Princeton, Oxford, 2018.

Okely, Judith: Thinking through fieldwork. In: Burgess, R., Bryman, A. (eds.): *Analysing Qualitative data*. Routledge, 1994.

Otáhal, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011

Otáhal, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Maxdorf, 1994.

Pullman, Michal: *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011

Putna, Martin: *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011

Rychlík, Jan: Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In: Pažout, Jaroslav (eds.): Každodenní život v Československu 1945/1948–1989. Praha, Liberec, 2015. s.34–50.

Stone, Lawrence: Prosopography. In: Daedalus. Vol. 100, No. 1, Historical Studies Today. Winter, 1971, pp. 46-79

Szymanski, Albert: Human rights in the USSR. Zed Books, 1984.

Thomas, Daniel C: Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu. Praha: Academia a ČSDS, 2007.

Vaněk, Miroslav, Krátká, Lenka (eds.): Příběhy (ne)obyčejných profesí. Praha, Karolínium, 2016.

Verdery, Katherine: Secrets and Truth: Ethnography in the Archive of Romania`s Secret Police. Budapest, 2014.

Villaume, Poul, Mariager, Rasmus (eds.): The „Long 1970 s“: human rights, East-West detente and transnational relations. Abingdon, New York, 2016.

Werskey, Gary: The visible college. A collective biography of British scientist and socialists of the 1930 s. London, 1978.

Zubov, Andrej: Dějiny Ruska 20. století. Praha: Argo 2016

Андреева, Ирен: Частная жизнь при социализме. Москва: Новое литературное обозрение, 1999.

Баран, Володимир: Україна в умовах системної кризи (1946–1980і рр.). Київ, Альтернативи, 1999

Дзюба, Іван: Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ, 2015

Млечин Леонид: Брежнев. Москва.: Молодая гвардия, 2008.

Ткачук, Олександр, Сверстюк, Євген: Розмова про Український культурологічний клуб. In: Шевченко, Олесь (eds.) Українська Гельсінська спілка у спогадах і документах. Київ: Ярославів Вал, 2012.

Internetové zdroje:

Blažek, Petr: Každá etapa měla i svůj půvab. Portrét Jarmily Bělíkové. Dostupné online: <http://old.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1002/059-062.pdf>

Hlavatý, Pavel: Ladislav Lis. Signatář, chalupář, elitář. Dostupné online: <https://plus.rozhlas.cz/ladislav-lis-signatar-chalupar-elitar-654179>

Kobrin, Kirill: That Seventies show: why Russian popular culture is stuck in the past. Online: <http://calvertjournal.com/opinion/show/2323/seventies-culture-brezhnev-era-russia>

Mlejnek, Josef: Václav Benda: konzervativní myslitel a pravicový politik. Dostupné online: <https://www.cdk.cz/vaclav-benda-konzervativni-myslitel-pravicovy-politik>

Otta Bednářová slaví devadesátku. Dostupné online: http://www.rozhlas.cz/archiv/zamikrofonem/_zprava/otta-bednarova-slavi-devadesatku--1735693

Šilhanová, Libuše: Před 20 lety byl založen Československý helsinský výbor. Online: <http://www.helcom.cz/cs/pred-20-lety-byl-zalozen-ceskoslovensky-helsinsky-vybor/>

Žáček, Pavel: Václav Benda: „To že jsem byl ředitelem ÚDV, je jenom epizoda v celém mém úsilí.“ Dostupné online: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/clanky/vaclav-benda.pdf>

Všeobecná deklaráce lidských práv. Online: is.muni.cz/el/.../Vseobecna_deklarace_lidskych_prav-text.pdf.

Бердник, Олесь: Калина вища моєї хати. Dostupné online: <http://berdnyk.com.ua/articles/6/>

Зайцев Юрій: Ніна Строката-Караванська. Донька української Одеси. Dostupné online:
<http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/8/153386/>

Качкан, Альона: Олекса Тихий. Чому донецький вчитель став «ворогом №1» для
СРСР? Dostupné online: <https://www.radiosvoboda.org/a/28106828.html>

Костюк, Богдана: Микола Матусевич. Рядовий війни за гідність. Dostupné online:
<https://www.radiosvoboda.org/a/28111050.htm>

Крупник, Любов: Каральна психіатрія та її жертви. Dostupné online:
<https://tyzhden.ua/History/226898>

Лук'яненко, Левко: Національний інтерес – то найвищий інтерес. Dostupné online:
<https://zbruc.eu/node/65584>

Микола Матусевич політв'язень, історик: за рік відповів слідчому на п'ять запитань.
Dostupné online: <https://rozmova.wordpress.com/2018/08/19/mykola-matusevych/>

Овсієнко, Василь: Інтерв'ю Івана Кандиби 6-7 жовтня 1998 року. Dostupné online:
<http://museum.khpg.org/index.php?id=1195414356>

Толстой, Иван: Учителя Бенедикта Сарнова. Online:
<http://www.svoboda.org/a/27402444.html>

Рудяченко, Олександр: Олесь Бердник, Зоряний журавель. Dostupné online:
<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2591570-oles-berdnyk-zoranij-zuravel.html>
<https://amnesia.in.ua/berdnyk> (1.6.2019)

Хомяков, Родіон: Олесь Бердник, Хіппі косміст з планети Прагея. Dostupné online:
<https://amnesia.in.ua/berdnyk> (1.6.2019)

Videomateriály:

Fenomén Underground. Jiří Němec „Starej“. Dostupné online:
<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10419676635-fenomen-underground/412235100221007-vzdy-o-krok-napred/8252-jiri-nemec-starej/>

Ladislav Lis. Disident. Zpověď. Dostupné online: <https://vimeo.com/8207729>.

Олекса Тихий – подвиг бути українцем. Dostupné online:
<https://www.youtube.com/watch?v=Eb98KBx585k>